

EMEVİLER DÖNEMİNDE ZÜHD ŞİİRİ

Naci ÖZSOY

Yüksek Lisans Tezi

Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Prof. Dr. Selami BAKIRCI

2014

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Naci ÖZSOY

EMEVİLER DÖNEMİNDE ZÜHD ŞİİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Selami BAKIRCI**

ERZURUM - 2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

...../...../20....

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Emeviler Döneminde Zühd Şiiri" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Naci ÖZSOY

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Selami BAKIRCI danışmanlığında, Naci ÖZSOY tarafından hazırlanan bu çalışma 20 / 08 / 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Selami BAKIRCI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç Dr. Sait UYLAŞ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç Dr. Yasemin YAYLALI

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 19 / 12 / 2014

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SÜREÇ

1.1. ZÜHD KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTİLAHİ MANASI	2
1.2. CAHİLİYE DÖNEMİNDE HANİFLİK.....	5
1.3. CAHİLİYE DÖNEMİNDE ZÜHD HAYATI VE ŞİİRE ETKİSİ	18
1.4. SADRÜ'L-İSLAM'DA ZÜHD ŞİİRİ	21
1.5. SADRÜ'L-İSLAM'DA ÖNEMLİ ZÜHD ŞAİRLERİ VE ZÜHD.....	36
1.5.1. Ali b. Ebi Talib.....	36
1.5.2. En-Nâbiğâ el-Ca'dî	44

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVİLER DÖNEMİ ZÜHD ŞİİRİ VE ŞAİRLERİ

2.1. EMEVİLER DÖNEMİ	52
2.2. ZÜHD ANLAYIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER	53
2.2.1. Toplumsal Faktörler	53
2.2.2. Siyasi Faktörler.....	54
2.2.3. Dini Faktörler	56
2.2.4. Diğer Faktörler	60
2.3. ZÜHD ŞİİRİNİN KONULARI	61
2.3.1. Dünyanın Faniliği ve Dünyayı Yerme (Zemm)	62
2.3.2. Kaza, Kader, Tevekkül ve Mal Biriktirmeyi Küçümseme	69
2.3.3. Ahireti Hatırlama.....	71
2.3.4. Kabirler ile Geçmişî hatırlama ve Ders Çıkarma.	73
2.3.5. Takva ve İbadete Yönelme.....	75

2.4. ÖNEMLİ ZÜHD ŞAİRLERİ	77
2.4.1. Es-Sabık el-Berberi	76
2.4.2. Ebu'l-Esved ed-Düeli	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÜHD ŞİİRLERİNDE ŞEKİL

3.1. ZÜHD ŞİİRİNDE DİL.....	85
3.2. ZÜHD ŞİİRİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER	88
3.3. ZÜHD ŞİİRİNDE KUR'AN YANSIMALARI.....	89
 SONUÇ	 95
KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ	100

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
EMEVLER DÖNEMİNDE ZÜHD ŞİİRİ

Naci ÖZSOY

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selami BAKIRCI

2014, 100 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Selami BAKIRCI

Doç. Dr. Sait UYLAŞ

Yrd. Doç. Dr. Yasemin YAYLALI

Bu tezimiz “Emeviler Döneminde Zühd Şiiri” üzerine hazırlanmıştır. Çalışmamızda kısaca İslam öncesi, Sadrü’l İslam ve Emeviler döneminde zühd şiirini araştırdık. Bahsi geçen dönemleri, toplumsal olayları, yaşam standartlarını, şairlerini ve eserlerini, onların yaşayışlarını ve zühd hallerini inceledik. Ayrıca zühd şiirinin geçirdiği aşamaları araştırdık. Kur’an lafızlarının şairlere ve şiirlerine etkileri hakkında da araştırmalar yaptık.

Bu tezin sonucu olarak aşağıdaki şu bulgulara ulaştık:

Zühd şiirinin kökleri İslam öncesi Cahiliye dönemine kadar ulaşmaktadır. Hanif şairler ve diğer dinlerden zühd hayatını tercih eden şairler mevcuttur. Zühd şiiri yazan şairler İslam’ın başlangıcı ve sonrası Emeviler döneminde Kur’an, hadis ve diğer dini unsurlardan etkilenmiş, bahsettikleri zühd hayatını kendileri de yaşayarak aynı zamanda bir yaşam standardı olarak halka benimsetmişlerdir. Özellikle Emeviler döneminde Kur’an ve Peygamberden etkilenmiş zühd hayatı, diğer dış etkenlerden, ekonomik şartlardan, siyasi hayattan ve felsefeden de etkilenmiştir. Emeviler döneminde zühd şiirinin konusu; dünyayı terk etmek, eski kavimlerden ve onların geride bıraktıklarından ibret almak, takva, Allah’a tevekkül, kaza ve kader bilinci üzerine yaşamayı kapsamaktadır.

Bu dönemde şairlerin kullandıkları dil özellikle kendilerine has bir dildir. İnsanların ruhlarının temiz kalması, nefsin hastalıklarından kurtulması üzerine pek çok terim mevcuttur. Bu kapsamda daha önce yaşamış zühd şairlerinin de Emeviler dönemindeki şairler üzerinde etkisi mevcuttur. Kullandıkları lafızlar, Kur’an ve hadislerde geçen lafızlarla mana olarak birebir örtüşmektedir. Emeviler döneminde Kur’an ve hadislerin zühd şairleri üzerindeki etkisi göz ardı edilemez.

Anahtar Kelimeler: Zühd, Cahiliye, Cahiliye Şiiri, Emeviler, Zühd Şiiri, Zühd Şairleri.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE ASCETICISM POETRY IN THE Umayyad PERIOD****Naci ÖZSOY****Advisor: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2014, page: 100****Jury: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****Assoc. Prof. Dr. Sait UYLAŞ****Assist. Prof. Dr. Yasemin YAYLALI**

This thesis is entitled "The asceticism Poetry in the Umayyad Period ". I discussed this thesis briefly the asceticism poetry in the Pre-Islamic and Islamic periods, and the most important Islamic ascetic in the Umayyad period and factors that led to its origin and development. Then I discussed the topic which the poet talked about in his asceticism and the most prominent poets and their methods of asceticism in this period. I also talked about the language of asceticism poetry and shed light on the extent to which the ascetic poet in Umayyad period was influenced by the asceticism poetry of Pre-Islamic and Islamic periods, and the extent of his fluence of later Abbasid period. I concluded the thesis by talking about the meanings of the Holy Quran in the asceticism poetry in this period.

At the end of this thesis, I arrived at the following finding:

The roots of asceticism poetry are ancient. They are not only related to Islam, but they are also deeply rooted in the Pre-Islamic period. In most cases, asceticism in the Islamic period is related to pure Islamic origins and influenced by the Holy Quran and the Prophet saying. Apart from the religious factor of the Holy Quran and Prophet saying, asceticism poetry in the Umayyad period was influenced by other economic and political foreign factors as a result of Arab mingling with the defeated nations that had different religions and special ascetic philosophy. The topics of asceticism poetry in Umayyad period concentrated on the appeal to disregard this world, to depend on God, to worship, to take a lesson from the previous nations and consider the damaged tombs.

The language of asceticism poetry in this period was distinguished by simplicity and avoiding queer, strange language. It was also characterized by its breaching to affect the minds and souls of people. Asceticism in this period was also characterized as a link relating the former and the later. The Umayyad poets were influenced by ascetic poetry of Pre-Islamic and Islamic poets and the same time they influenced the poets of the later periods. The verses of the Holy Quran in their meanings and expressions are clearly present in asceticism poetry. The meanings of Holy Quran were repeated mentioned by the ascetic poets so often that we can conclude that most of the ascetic poetry in the Umayyad period was reflection of Islam.

Key Words: Asceticism, Jahiliyyah, Jahiliyyah Poetry, Umayyad, Asceticism Poetry, Asceticism Poets.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.mk.	: Adı geçen makale
b.	: Bin, İbni (Oğlu)
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren, Tercüme eden
D.	: Doğumu
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
m.	: Milâdî
Krş	: Karşılaştırınız
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Baskı tarih yok
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

En mükemmel hali şairlerin şiirlerinde dile getirilen zühd hayatı, kaliteli ve adil bir yaşam adına bizlere her zaman ders vermektedir. Nitelikli bir yaşam için olmazsa olmaz bir yer kaplamış, her şeyden haberdar olan Allah’a daha yakın olmanın sırlarını bize öğretmiştir. Bu unutulmaya yüz tutmuş nitelikli konuları bize kadar ulaştıkları ve bu fırsatı bize verdikleri için zühd şairlerine teşekkürlerimizi sunmamız üzerimize bir borçtur.

Bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde zühd kelimesinin lügat ve ıstılahi manasından bahsettikten sonra, sırası ile cahiliye dönemi dini şiir, hanif şâirler, İslâmiyet’in ilk dönemlerinde zühd ve önemli şâirlerinden bahsedeceğiz. İkinci bölümde Emeviler döneminde zühde etki eden sebepleri araştırıp, zühdün konuları üzerinde duracağız. İkinci bölümde son olarak Emevilerde ki zühd şâirleri hakkında bilgiler aktaracağız. Üçüncü ve son bölümde ise zühd şiirinde dil, etki eden unsurlar ve Kur’an-ı Kerim’in zühd şiirleri üzerindeki yansımaları üzerinde duracağız.

Ayrıca bu çalışmamın her aşamasında benden ilgi ve desteklerini esirgemeyen ve bu konuyu ele almamda yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Selami BAKIRCI’ya teşekkürü borç bilirim.

Erzurum - 2014

Naci ÖZSOY

GİRİŞ

“Emeviler Döneminde Zühd Şiiri” adlı çalışmamız zühd hayatı hakkında oldukça önemli verilere ulaşmamızı sağlamıştır. İnsan hayatı, her alandan etkilenen bir değerler bütünü olduğunu bir kez daha bize hatırlatmıştır. Tasavvufi hayatın da başlangıcını temsil eden zühd hayatı, uzun zamandan beri insanı meşgul etmiş, dünyanın sonlu bir yer olduğunu, zamanın kısıtlı ve her an gitmeye hazır varlıklar olduğumuzu bize sorgulatmıştır.

Zühd, lügatte bir şeyden yüz çevirerek ondan daha hayırlı olan şeye yönelmek manasında kullanılmıştır. Konusu dünya, hedefi ise onun kişide oluşturduğu zaafılardan kurtulmaktır. Cahiliye döneminde de bilinen zühd kavramı, özellikle Hanifler arasında bir yaşam tarzı olarak benimsenmiş, bu miras ile Sadrü’l İslam dâhil Emeviler ve daha sonrası İslam toplumlarına kadar ulaşmıştır.

Gerçek anlamda bir zühd hayatı, zannedildiği gibi kişiyi pasifize etmemektedir. Tarihte gördüğümüz gerçek zâhidler, üretken insanlar olmuşlar, yaşamları ve özellikle edebiyatın en önemli türü olan şiir ile insanları ruhî bir eğitimden geçirerek, onlara dünyanın nasıl bir yer olduğunu anlatmak istemişleridir.

Çalışmamız boyunca elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda zühd kavramını, kavramsal gelişimini ve tarihsel sürecini inceleyeceğiz. Cahiliye, Sadrü’l İslam ve Emeviler dönemindeki serüveni hakkında araştırmalar yapıp, zühd şiiri ve zühd şairleri üzerinde duracağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SÜREÇ

1.1. ZÜHD KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTİLAHİ MANASI

“زهد يزهد زهدا و زهادة زهد فيه وعنه” yüz çevirmek ve onu terk etmek manasındadır.¹ Dünyada zühd ve zühdlük diye de kullanılır. Ayrıca zühd; dünyaya rağbet ve hırsın zıddıdır.²

Arap dilcileri “z h d” kökünden türeyen bütün kelimelerde " azlık" ve "azla yetinme" manalarının esas olduğu hususunda müttefiktirler. Nitekim malı az olan insana muzhid (el-muzhid), az yemek yiyen kişiye zâhid, bir şeyin en küçüğüne “zahade” denildiği gibi, zekâta da, malın çok az miktarına tekabül ettiği için zehade (ez-zehade) denir. Zühd herhangi bir şeye meyletmemektir, gücü yettiği kolayca elde edebileceği bir şeye meyletmemek, ondan yüz çevirmektir.³

Zühd hali, bir şeyden yüz çevirerek ondan daha hayırlı olan şeye yönelmektir. Ancak kendisinden yüz çevrilerek vazgeçilen şeyin de rağbet edilen bir tarafının bulunması şarttır. Yoksa rağbet edilmeyen şeyden yüz çevirmeye zühd denilemez.⁴

Zühdün ıstılahî manasına gelince; günah sayılan şeylerden uzak durma, ihtiyacının artmaması, dünyaya buğzetme, ondan kaçınma, âhîret mutluluğuna ulaşmak için dünya rahatını terk etmektir. Azla yetinme ve ihtiyaçlarda aşırıya kaçmamaktır.⁵

Bazı araştırmacılara göre Arap dilinde zühd, rağbetin olmamasını ifade eder. O şeye yönelmediğinde, “o şeye zühd etti” denilir. Zühdün konusu ise dünyadır. Buna göre ibadete yönelir ve dünya hayatının lezzetlerini terk ederse o kişiye “zâhid” denir.⁶

Aslında bütün dilciler, z h d kökünden türeyen kelimelerde azlık veya azla yetinme manasının ortak olduğu konusunda müttefiktirler.⁷ Kısaca söylemek gerekirse

¹ Butrus el-Bustani, *Muhîtu'l-Muhîd*, “Zühd”, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1977.

² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l Arab*, “Zühd”, Beyrut 1968.

³ *Mu'cemu'l Vasîd*, “Zühd”, Mısır Matbaası, Mısır 1960.

⁴ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmid-Dîn*, t. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 2011, IV, 455.

⁵ Muhammed Şeyhani, *et-Terbiyyetu'r-ruhiyye beyne's-Sufiyyin ve's-Selefiyyin*, 1995, 155.

⁶ Abdulhakim Hassan, *et-Tasavvufi's-Şi'ri'l-Arabî*, Mısır 1954, 24.

zühhd, isteksizlik, rağbetsizlik, önemsizlik, terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek, mâsivâyı terk anlamlarına gelmektedir.

Hız. Peygamber zühhd hakkında şöyle buyurmuştur:

“Bir kişiye dünyada zühhd ve sükût verildiğini gördüğünüzde ona yaklaşınız. Çünkü o hikmeti telkin eder.”⁸

Ebu Abdurrahman es-Sülemî⁹ (ö. 1021) şu görüştedir; “ Kendisine daha hayırlı gelen bir şey için daha azını terk etmek zühhdün alametidir”. İmam Şiblî (ö. 945) ise şöyle demektedir; “ Zühhd haşyettir, zühhdün hakikati Allah'dan başkasından yüz çevirmektir.” Ebu Müslim Horasânî¹⁰ (ö. 755) de şöyle der; “Zühhd nefisleri, elleri dünyadan çekmek ve nefsin tüm lezzetlerini terk etmektir.”¹¹

İmam Gazâlî¹² (ö. 1111) zühdden bahsederken şöyle der: “ Zühhd, sevilen şeyden yüz çevirme olduğuna göre bu durum ancak ondan daha sevimli bir şeye yönelme şeklinde düşünülebilir. Aksi takdirde sevilen bir şeyi, daha sevimli olmayandan ötürü bırakmak imkânsızdır. Allah'dan başka her şeyden hatta cennetten bile yüz çevirerek, O'ndan başkasını sevmeyen kimse, mutlak manada zâhiddir.”¹³

İbni Haldûn¹⁴ (ö. 1406) zühhd ve tasavvuf hakkındaki görüşünü şöyle belirtmiştir; “ Onun aslı bir yoldur, sahâbeler ve tabiinden büyükler o yoldan ayrılmadılar. O ibadette sürekliliktir, Allaha ulaşma gayretidir, dünya altınlarından ve ziynetlerinden

⁷ Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, “Zühhd”, Matbaatü Bahriyye, İstanbul 1304-1305, I, 1155-1156.

⁸ Muhammed Fuad Aldulbâki, *Sünenü İbni Mace*, Beyrut, ty., II, 1773.

⁹ Horasan'da yetişen büyük mutasavvıf. Şafî mezhebinde fıkıh, tefsir, hadis, lügat, tarih ve diğer ilimlerde büyük bir âlim olarak bilinir. Bkz. Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 25; Ömer Nasûhi Bilmen, *Tefsir Tarihi*, I, 403-404.

¹⁰ Abdurrahman bin Müslim el-Horasânî. Ebû Müslim künyesi ile tanınmış İran'lı bir Müslüman siyasetçidir. Emevî Devleti'nin yıkılışı ve Abbasi Devleti'nin kurulması aşamalarında önemli roller üstlenmiştir. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “*Ebû Müslim el-Horasânî*”, DİA, X, 198.

¹¹ es-Sülemî, *Tis'atu Kutub fî Usûli't-Tasavvuf ve'z-Zühhd*.

¹² İslam âlimi, filozofu, mutasavvıf ve müderrisi. Lâkabları, Hücet-ül-İslam ve Zeynüddin'dir. Genel olarak el-Gazâlî ve İmam Gazâlî isimleriyle tanınmıştır. Bkz. Mustafa Çağrı, “*Gazzâlî*”, DİA, İstanbul, 1996, XIII, 489-490.

¹³ *İhyâu Ulûmid-Dîn*, IV, 456.

¹⁴ Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed b. Haldun el-Hadramî. İbni Haldun ismi ile tanınan bilim adamı, modern tarih-yografının, sosyolojinin ve iktisatın öncülerinden kabul edilen 14. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçisi. Bkz. Süleyman Uludağ, “*İbn Haldûn*”, DİA, İstanbul 1999, XIX, 538.

yüz çevirmektir. Cumhur ulemaya göre zühd; zevklerde malda ve makamda olur. İbadet ve kulluk için yalnızlık halini seçmedir. Sahâbe ve selefte bu genel bir şeydi.”¹⁵

Ancak zühd mü'minler için dünyadan tamamen kopuş değil, amele ve kazanca çağıran itidalde bir zühddür. Bu tanımların hepsi Allah'ın ayetlerinden ve Hz. Peygamber'in hadislerinden şekillenmektedir:

“Allah'ın sana verdiği şeylerde Âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”¹⁶

Hiz. Peygamber'e “Dünyada zühd nedir?” diye sorulduğunda:

“Zühd, dünyada ve(ya) malı kullanmada helali haram saymak değildir. Ancak dünyada zühdlük, Allah'ın elinde olanlara senin elindekilerden daha çok güvenmendir. Sana bir musibet isabet ettiğinde O'na yönelmendir.”¹⁷ diye buyurmuşlardır.

İslâm inanan kişi için iki farklı hayat sunmaktadır. Birincisi maddî dünya ki, orada yaşamaktadır, ikincisi ruhanî olan âhiret, ona düşkün olarak yaşar ve ulaşmaya çalışır. Fakat ikincisi birincisinden daha faziletlidir. Dünya da âhirete bağılı olarak yaratılmıştır. İslâm dini, insanlar arasında güzel ahlakın yücelmesini hedeflemektedir. Dünya hayatında özen ister, ama abartıdan sakındırır. İslâm, inananları âhiret hayatına özendirmekte, cenneti varılacak en güzel yer olarak tanımlamaktadır ki mü'minler ona ilgi duysunlar ve onunla mükâfatlandırılınsınlar.¹⁸

İslâm âlimlerinin en önemlilerinden biri olan ve tasavvuf ilminin temelini atan İmam Gazâlî (ö. 1111), zühdün derecelerini şöyle açıklar: “Birinci Derece; Bu en alt derecedir. İstenilen şey; ateş, kabir azabı, hesap münakaşası, sırat tehlikesi ve kulun önünde buluna diğer korkular gibi elemelerden kurtulmaktır. Nitekim bu hususlar hakkında haberler varid olmuştur, kişi hesap için durdurulduğunda susamış yüz deveye yetecek kadar ter akar. İşte zühdün derecesi bu gibi dehşetten korkanların zühhdüdür.

¹⁵ İbni Haldun, *el-Mukaddime*, Mektebetu'n-Neccari, Mısır ty., 467.

¹⁶ Kasas: 28/77.

¹⁷ *Sünenü İbni Mace*, II, 1773.

¹⁸ Mücahid Mustafa Behcet, *et-Teyyâru'l-İslamî fî'l-Asri'l-Abbasî el-Evvel*, Bağdat 1982, 142.

Sanki bunlar acıdan kurtulmak için, yokluğa razı olmuşlardır, zira elemenden kurtulmak mahza yoklukla mümkün olur. İkinci Derece; Allah'ın sevabına, nimetine, cennette vaat edilen huriler, köşkler ve benzeri lezzetlere rağbet ederek zâhidlik yapmaktır. Bu tür zâhidlik, ümit edenlerin zühdüdür. Zira bunlar yokluğa kanaat ederek, elemenden kurtulmak için dünyayı terk etmemişlerdir. Aksine daimi bir varlığa, sonsuz bir nimete tamah ederek terk etmişlerdir. Üçüncü Derece: Derecelerin en yücesi olan bu derece, kişinin Allah'a mülâki olmaktan başka hedefinin olmamasıdır. Bu bakımdan kalbi elemlere bakmaz ki onlardan kurtulmayı istesin, lezzetlere iltifat etmez ki onları elde etmeyi kastetsin. Aksine emeli Allah ile olmaktır. O, öyle bir kimsedir ki hedefi bir noktaya olduğu halde sabahlamıştır. O Allah'tan başkasını istemeyen gerçek bir muvahhiddir. Çünkü Allah'tan başkasını isteyen bir kimse, ona ibadet etmiş olur. Onlar âriflerin ta kendileridir. Çünkü ârif kişi Allah'tan başkasını sevmez. Ancak tanıdığını sever.”¹⁹

Zâhidlerin “bir lokma bir hırka” anlayışı, bir üretim ölçüsü değil, infak ve isâr sınırı olarak düşünülmelidir. Zaten onların çoğu geçimlerini normal mesleklerde çalışarak sağlamışlardır. Sakatî (Seyyar satıcı), Hallâc (Yün kabartan, hallaç), Nesec (dokumacı), Haddâd (demirci), Bennâ (duvarcı) gibi mesleklerine ait isimlerle anılmaları buna örnektir. Bunlardan kimileri kazancının küçük bir bölümünü kendine ayırır, geri kalanını fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtırlardı.²⁰ Bu zâhidlerden bazılarının da uygulaması, aza kanaat etmek değil, çok kazanıp insanlık için harcamaktı.²¹

1.2. CAHİLİYE DÖNEMİNDE HANİFLİK

Arap yarımadasında birbirine düşmanlık ve çeşitlilik gösteren din mensupları, dini mevzularda sürekli tartışıyor, Hz. İbrahim'in dinine yönelenlerle de yepyeni bir gündem oluşuyordu. Bu kişiler yalnız bir Allah'a iman ediyorlar, putlara tapmamaya davet ediyorlar, kabirden, tekrar yaratılıştan, hesaptan ve cezadan bahsediyorlardı. Bununla birlikte geçmişten gelen ve topluma mal olan bazı kuralları, şirk teşkil etmediği müddetçe onaylayabiliyorlardı.

¹⁹ *İhyâ-u Ulûmi'd-din*, IV, 456.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, “Zühd”, Daru'l- Sadr, Beyrut 1968.

²¹ Mustafa Tatçı, *Tasavvuf ve Rumûz, Yesevîlik Bilgisi*, Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998, 26.

Şiire gelince, Arap divanı onların söylediklerini koruma altına almıştır. Arap şiirine baktığımızda bu kişilerin duru ve temiz dillerini ve duygularını rahatlıkla görebilmekteyiz. Aralarında bazı farklılıklar olmasına rağmen söyledikleri bu şiirlerden gayb, ölüm ve yaratılış hakkında da bilgiler elde edebilmekteyiz.²² Haniflerin İslâm'dan önce ortaya çıkmaları ile Arapları iman ve yakîn²³ hakkında etkilediklerini görürüz. Bunlar, ibadetlerinde açık ve düzenli bir yol takip etmiyorlardı ama her biri zühd hususunda kendilerine has özel yollara sahiptiler. Dünya lezzetleri ve herkesin değer verdiği altın ve gümüşten kaçınmak için bile bu yolları kullanıyorlardı.

Hanifler, hicrî ikinci asırda tasavvufun ortaya çıkışına sebep olan Müslümanların zühdüne benzer özellikler taşımaktaydılar.²⁴ Onlar, ibadetlerinde mârifete götürecek sebepleri araştırıyorlar, zühdü geçici dünyaya tercih edip hedeflerine ulaşmak için dünyanın tüm ziynetlerini terk ediyorlardı. İşte bunardan biri de hicretten önce yaşamış olan Varaka b. Nevfel'di.²⁵ Aynı zamanda o hanif şâirlerdendir. Kendisi dönemindeki putlardan uzaklaşmış ve onlar adına kesilmiş olan kurban etlerinden yememiştir. Varaka b. Nevfel'in bazı beyitlerinde tevhid inancı ile birlikte zühd fikrine de işaret etmiş olduğunu görürüz:

يبقى الإله ويؤدى المال والولد

والخلد قد حاولت عاد فما خلدو

لا شئ مما ترى تبقى بشاشته

لم تغن عن هرمز يوما خزائنه

Gördüğüm şeyden gülümsemesi bâkî kalan hiçbir şey yoktur

Allah bâkîdir, malı ve evlatları o verir

Hürmüz bir gün bile hazineleri ile zengin olmadı

²² Bedri Ahmed Dayf, *Şi'ru Sâbık el-Berberî*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, İskenderiyye, ty., 101.

²³ Kesin bilgi ve inanç anlamında mantık, felsefe, kelâm, fıkıh ve tasavvuf terimi. Bkz. Osman Demir, "Yakîn", DİA, İstanbul 2013, XXXXIII, 424-426.

²⁴ *Şi'ru Sâbık el-Berberî*, 112.

²⁵ Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice'nin amcasının oğlu. Mekke'nin Nasturi rahibi ve vâizi. Tevrat ve İncil'e hâkimdi ve bunları Arapçaya tercüme etti. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile olan evliliğinde de başkanlık etmiştir. Bkz. Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 515-516.

Ad kavmi de ölümsüz olmayı denedi ama olamadı.²⁶

Hanif şâirlerden bir diğeri de Zeyd b. Amr b. Nufeyl'dir (ö.605). Hz. Ömer'in amcaoğludur. Atalarının dininden ayrı bir din yaşaması, kavminin ona sert davranmasına sebep olmuştur. Zeyd b. Amr b. Nufeyl Allah'ın vahdaniyetini bir şiirinde şöyle anlatır:

له الارض تحمل صخر ثقالا

و أسلمت وجهي لمن أسلمت

على الماء أرسى عليها الجبالا

دحاها فلما رأها استوت

Özümü, kocaman kayaları taşıyan

Yeryüzünün teslim olduğu (Allah'a) teslim ettim.

O yeri yaydı, onu görünce suyun üzerine istiva etti

Üzerine de dağları dikti.²⁷

Rahip İmruu'l-Kays²⁸ da hem hanif, hem de nasihat, vaaz ve zühd şâirlerinden sayılmaktadır. O dua ettiğinde Allah'dan başkasına dua etmez, ondan son derece sakınırdı. İmruu'l-Kays sabah akşam Allah'ı tespih ederek şöyle derdi:

طلعت شمس و كل هلال

سبحوا الله شرق كل صباح

ليس ما قال ربنا بضلال

عالم السر والبيان لدينا

Her sabahın doğuşunda Allah'ı tesbih edin

Her güneşin batışında ve her hilalde

Bizdeki gizli açık (her şeyi) bilen

²⁶ Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğâni*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1955, III, 121.

²⁷ *el-Eğâni*, III, 118.

²⁸ Cahiliye döneminde Hz. İbrahim dini üzerineydi. İslamiyet'in Medine'de intişarı sırasında Müslüman oldu. Hicret esnasında Medine'de Hz. Peygamberi karşılayanlar arasında o da bulunmuştu. Yaklaşık 120 yaşında vefat etmiştir. Bkz. Süleyman Tülücü, *"İmruülkays"*, DİA, İstanbul 2000, XXII, 237.

Rabbimizin dediği dalâlet değildir.²⁹

Ümeyye b. Ebi's-Salt ise ³⁰ (ö.624) cahiliye döneminin hanif şâirlerinin en başında gelmektedir. Bize ondan ruhi yönü yüksek ve nefsî terbiyeye yönelten miras eserler ulaşmıştır. Ümeyye b. Ebi's-Salt aynı zamanda kültür düzeyi yüksek olan bir şâirdir. Döneminin şâirleri onun hakkında şöyle derler: “ Ümeyye çok iyi şiir söyleyen kişidir. O bizim söylediğimiz gibi şiir söyler ama biz onun söylediği gibi söyleyemeyiz.”³¹

Ümeyye b. Ebi's-Salt dindarlığı, çok ibadet etmesi ve zühd hayatı ile meşhur olmuştur. Şiirlerinde cennet ve cehennemi tasvir eder. İçkinin haram olduğunu söyler.

Ümeyye b. Ebi's-Salt hakkında şöyle bir rivayet vardır. Peygamberliğin kendisine gelmesini bekleyenlerden olduğundan Hz. Peygamber'imize (s.a.v)'e peygamberlik verildiğinde şöyle dediği nakledilir: “ Ben o olmayı istiyordum.”³² Hz. Peygamber'e peygamberliğin gelmesinden sonra düşmanları Müslümanlara eziyete başladığında Bedir harbinde ağıt yakmıştır.

Cahiliye şiirini iki kısma ayırabiliriz. Birinci kısım; hissiyatın hâkim olduğu dünyevi şiir. İkinci kısım; ruhi ve dini şiirdir. Bu iki kısmın konuları hemen hemen aynıdır. Medih, ağıt ve fahr bunlardan bazılarıdır. İkincisinin tek farkı içinde akidevi konuları barındırır. Bu konular dünyayı ve ahreti ilgilendiren, insanın ruhi gelişimini etkileyen konulardır.³³ Ümeyye b. Ebi's-Salt bir şiirinde insanlara Allah'ı şöyle hatırlatmıştır:

بالخير صبّحنا ربّي مسّانا

مملوءةً طبّق الأفاق سلطانا

الحمد لله ممّسانا و مصبّحنا

ربُّ الحنيفة لم تنفد خزائنه

Akşam vaktimizde de sabah vaktimizde de Allah'a hamdolsun

²⁹ Corci Zeydan, *Tarihu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabî*, Kahire 1937, 138.

³⁰ Cahiliye devrinde yaşamış ve Tevrat'ı okumuştur. Hz. İbrahim'in getirdiği dinin devamı kabul edilen Hanîf din mensuplarından. Hz.Peygamber'in çağdaşı olmasına rağmen İslâm'a girmemiştir. Bkz. Şaban Kuzgun, “*Hanîf*”, DİA, İstanbul 1997, XVI, 38.

³¹ *el-Eğânî*, VI, 122.

³² *et-Tasavvufi 'ş-Şi'ri'l-Arabî*, 116.

³³ *el-Eğânî*, IV, 117.

Bizi hayırla sabaha ve akşama erdirdi

Dinin sahibinin Hazineleü tükenmedi, doludur

Gücü ufukları kaplamıştır.³⁴

Cahiliye şâirleri arasında inzivâyâ çekiliş ve dünyadan uzaklaşma gelenek haline gelmişti. Çünkü dünyaya yönelik insanda “tûl-i emel” denen, sınır tanımayan arzu ve isteklerin bir hastalık haline gelmesine neden oluyordu. Bütün bunların bitmesi ve yok olması kaçınılmazdı. İşte Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın bu görüşleri aşağıdaki beyitlerde açıkça görülmektedir:

منتهى أمره إلى أن يزولا	كل عيش و إن تطاول دهره
في رؤوس الجبال أرعى الوعولا	لستني كنت قبل ما قد بدا لي
ع ينك ن صب الموت غولا اجعل	ل دهر إن الدهر غولة احذر و

Her türlü hayat, ne kadar uzarsa uzasın sonu yok olmaya varır

Dağların tepesi bana görünmezden önce onlara bakmıyordum

Ölümü gözümün yurdu kıl ve beni hayat gafletinden uyar,

Muhakkak hayat yok olacaktır.³⁵

Ümeyye b. Ebi’s-Salt şiirlerinin lafızlarında, manalarında ve fikirlerinde tevhid inancının izlerini rahatlıkla görebiliriz, nitekim bir şiirinde şöyle demiştir:

يوم التغابن إذ لا ينفع الحذر	و يوم موعودهم أن يحشروا زمرا
رجل الجراد زفته الريح تنتشر	مستوثقين مع الداعي كأنهم

³⁴ *el-Eğânî*, VI, 129.

³⁵ *el-Eğânî*, IV, 132.

Onlara vaat edilen günü! Gruplar halinde toplanılacak gün

Hesap verme günüdür, zira o gün sakınmak fayda vermez

Çağırana güvenmiş olarak, onlar adeta

Rüzgârın kırıp dağıttığı çekirgeler gibi!³⁶

Aşağıdaki beyitleri Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın açıkça Meryem suresinin etkisinde kaldığını göstermektedir. Manada, kelimedede hatta ayetin fasılalarında adeta benzerlik bulunmaktadır:

يعلم الجهر والكلام الخفيا

يوم نأتيه و هو رب رحيم

أم مهان بما كسبت شقي

اسعيد سعادة أنا أرجو

Rahim olan Rab olarak huzuruna geldiğimiz gün

Açık gizli sözleri de bilir.

Benim umduğum bir mutluluk mu?

Yoksa şakî birinin kazandığı alçalma mı?³⁷

Ümeyye Ebi's-Salt başka bir şiirinde yine şöyle demiştir:

فمن لم يد به أسر ال ندم

دعانا النبي به خاتم

Son Nebi bizi davet etti

Her kim onu sevmezse, pişmanlık onu esir alır.³⁸

³⁶ Muhammed Haşim Atiye, *el-Edebü'l-Arabî ve Tarihuh fî Asri'l-Cahilî*, Kahire, 1932, 362.

³⁷ Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Bulak, h. 1329, IX, 82.

³⁸ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdadi, *Hizânetu'l-Edeb*, Bulak ty., I, 123.

Hanif şâirlerin arasında tevhid inancı üzerine olan zühd konulu şiirlerin daha çok tercih edildiğini görmekteyiz. Onlar, Allah'ın her şeyi yaratmaya kadir olduğuna ve insanları haşr gününde diriltileceğine inanıyorlardı. Bu inanç aynı zaman Müslümanların da inancıdır. Manevi hayat bu inançla yoğrulmuş ve pratiğe dökülmüş bir hayattır. Bu da ancak dünyadan gerektiğinde elini çekmek, fazla meyletmemek ile mümkün olabilir. Hanif şâirler aynı zamanda eski kitaplara ve kutsal metinlere de hâkim kişilerdi.

Hanif şâirlerin bu yaklaşımı Cahiliye şiirinde bariz bir şekilde görülmektedir. O dönem şâirleri konularında zühdü işlemişler ama bu az ya da çok, şâirin dini kültürü ile de bağlantılı olmuştur. Dini altyapı, Hz. İbrahim ile birlikte Yahudilerin kitaplarından ve Hristiyanların akidelerinden gelmektedir.

Hanif şâirlerden birisi de Adiy b. Zeyd el-İbâdî'dir ³⁹ (ö.600). Kendisi Hristiyan bir şâirdir. Zühd hayatı ve ibadet hususunda pek çok şiirler yazmıştır. Dini altyapısı sağlam ve aynı zamanda zühdü çokça zikreden bir vaizdir. Dünya rahatlığının devamlı olmadığını ve sıkıntılarla çevrildiğinin farkında olarak yaratılanlardan uzaklaşmak gerektiğini öğütüyordu. Her hayatın mutlaka son bulacağı ve içinde bulunduğu rahatlığın bir gün terk edileceğini vurguluyordu. ⁴⁰

Adiy b. Zeyd'in yaşadığı dönemde III. Numan (ö. 602) Hîre kralı idi. Krallığı döneminde Adiy b. Zeyd ile ilgilendi. ⁴¹ Bir gün bir av seyahati sırasında III. Numan ve Adiy b. Zeyd bir ağaca rastladılar. Adiy b. Zeyd krala: “ Ey kral, bu ağaç ne diyor biliyor musun?” dedi. Kral: “ Hayır” deyince o şöyle dedi:

ي شرب ون الخمر ب الدماء الزلال

ب قد أد اخوا عندنا

و كذاك الدهر حالا ب عد حال

ع صف الدهر ب هم ف ات قر ضوا

Nice kabile, yanımızda develerini çöktürüp

³⁹ Adiy b. Zeyd b. Hammâd el-İbâdî et-Temîmî, Cahiliye devri Hristiyan Arap şâiridir. Divanı ve diğer şiirleri neşredilmiştir. Bkz. Muzaffer Özcanoğlu, “Adî b. Zeyd”, DİA, İstanbul, 1998, I, 382.

⁴⁰ Ahmed Cemal el-Amrî, *eş-Şuerâ ve'l-Hunefâ*, Daru'l Mearif, Mısır 1981, 137.

⁴¹ *et-Tasavvufi ş-Şi'ri'l-Arabî*, 107

Tatlı sularla karışık şarap içerler

Felek onlara esti ve yok olup gittiler

İşte zaman böyle halden hale sokar

Ağacı geçip bir kabire rastladılar, Adiy b. Zeyd krala: “ Ey kral, bu kabir ne diyor biliyor musun?” dedi. III. Numan: “ Hayır” deyince şöyle dedi:

على الارض المجدون

أيها الركب المخبون

وكما نحن تكونون

فكما أنتم كنا

Ey gayretli bir şekilde yeryüzünde tırıs giden biniciler

Sizin olduğunuz gibiydik, siz de bizim gibi olacaksınız.

Buna karşılık III. Numan şöyle dedi: “ Biliyorum ki bunları ağaç ve kabir söylemedi, sen söylemek istedin, kurtuluş çaresi nedir?”

Adiy b. Zeyd: “ Hristiyanlık dini üzerine olmana rağmen putlara ibadet ediyorsun, nasıl kurtuluş olsun” dedi. III. Numan: “ Evet haklısın işte bugün bana yardım ediyorsun” diyerek onun haklılığını tasdik etti.⁴²

Adiy b. Zeyd’in şiirleri vaaz, tefekkür ve irşad içeriklidir. Geçmiş kavimler için de şiirler yazmış, o kavimlerin nerede olduklarını aşağıdaki şiirdeki gibi irdelemiştir:

ثم عاد من بعدهم و ثمود

این أهل الديار من قوم نوح

Nuh’un kavminden olan bu diyarın halkı nerede

Sonra Âd daha sonra Semûd?⁴³

⁴² *el-Eğânî*, II, 152.

⁴³ *Uyûnu ’l-Ahbâr*, II, 317.

Adiy b. Zeyd, dünyada hakiki bir saadet olmadığına inanıyordu. Bunun aksini düşünenin de aldanmışlık ve cehalet içinde olduğunu savunarak şu şiiri yazmıştır:

لَكَ فاعمد لأيّ حال تصير

أرواحُ مودع ام بكورُ

أ أنت المبرأ الموفورُ

أيها الشامة المعير بالدهر

الأيام أنت جاهل و مغرور

أم لديك العهد الوثيق من

Terkedilmiş ruhlar yoksa sana bakır mı?

Bundan dolayı varacağın hale itimat et

Ey zamanı lekeleyen ayıp

Sen masum musun?

Yoksa sağlam bir söz mü aldın yaşayacağın günler için,

Öyleyse sen cahilin ve aldanmışın tekisin. ⁴⁴

Hikmet şiirleri de konusu itibarı ile zühd şiiri kapsamındadır. Hikmet, cahiliye şiirinde bir türdür. Hikmetli sözlerde aslolan, şiir şeklinde söylenmesidir. Aksi takdirde karşısındakine tesir açısından donuk ve etkisiz kalmaktadır. Hikmet şiirlerinin artmasının bir nedeni de toplumdaki azgınlık ve taşkınlıklara karşılık nasihat, doğruyu gösterme, ilim ve kültüre teşviktir. ⁴⁵

Muallâka şâirlerinden Zuheyr b. Ebi Sulmâ'nın ⁴⁶ (ö. 610) kasidesinin temel konusu da hikmettir. Onlar tecrübeleri, özel düşünce ve gözlemleri ile hikmeti

⁴⁴ *et-Tasavvufi'ş-Şi'ri'l-Arabî*, 97

⁴⁵ Sait Uylaş, *II. Abbasi Asrında Edebi Çevre*, Doktora Tezi, Erzurum, 2001, 171.

⁴⁶ Divanı çeşitli defalar neşredilmiştir. Bkz. Kenan Demirayak- Sadi Çöğenli, *a.g.e.*, 65. Hayatı ve edebi kişiliği hakkında bkz. Tülücü, *Zuheyr b. Ebi Sulmâ ve Edebi Kişiliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1982.

açıklıyorlardı. Zühd şiiri gibi Kur'an ve hadisin etkisinin yanı sıra, düşünce hayatı, ahlak ve topluma kazandırdığı yeni ilimlerle alanı daha da genişlemiştir.⁴⁷

Cahiliye şâirler kişilik olarak, ölüme ve insanın yok olacağına inanan bir karaktere sahiptiler. Ecelin ne zaman geleceği hakkında bir bilginin olmadığını da biliyorlardı. Onlara göre mal ve para olarak biriktirdikleri başkalarının eline geçecek, kendileri bunları hiçbir yere götüremeyeceklerdi. Bu düşünceler ancak ruhî tecrübelerle elde edilebilirdi. Bu şâirlerden biri olan el-Edbat b. Karîu's-Sa'di bu hakikati bir şiirinde şöyle anlatır:

ويأكل المال غير من جمعه

قد يجمع المال غير أكله

(İnsan) yiyemeyeceği dışında mal biriktirir

Malı biriktirenden başkaları yer.⁴⁸

Yine Cahiliye şâirlerinden olan Tarafa⁴⁹ b. el-Abd'ın (ö.560) bir şiirinde ise Allah'a tevekkül fikrini şöyle görüyoruz:

حذار غد لكل غد طعام

لست بخابئ أبدا طعاما

Asla yiyecek derleyen değilim

Yarından sakın! Her yarının bir yiyeceği vardır.⁵⁰

Tarafa b. el-Abd hayat, ölüm ve ömrün yok oluşu, insanın bu yok olan hayata bağlanışını bir şiirinde şöyle târif eder:

وما تنقص الأيام والدهر ينفد

أرى العيش كنزاً ناقصاً كل ليلة

⁴⁷ II. Abbasi Asrında Edebi Çevre, 128.

⁴⁸ el-Eğânî, XIII, 129.

⁴⁹ Muallaka şâiri. Bkz. Emrullah İşler, "Tarafa b. el-Abd", DİA, İstanbul 2011, XXXX, 14.

⁵⁰ Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab en-Nuveyrî, Nihayetu'l-Ereb fî funûni'l-Edeb, Kahire ty., III, 63.

بعيداً غداً ما أقرب اليوم من غد

أري الموت أعداد النفوس ولا أرى

Ben hayatı her gece noksanlaşan bir hazine olarak görürüm

Günler bitmez! Biten zamandır

Yarını uzak görmem!

Bugün yarına ne kadar yakındır.⁵¹

Buna benzer sözleri Arapların bilgisi Kuss b. Saide⁵² (ö. 600) ölüm ve ecel ilişkisini anlatan bir şiirinde şöyle söylemiştir:

من القرون لنا بصائر

في الذاهبين الأولين

يمضي الاكابر والأصاغر

لما رأيت قومي نحوها

حيث صار القوم صائر

أيقنت أني لا محالة

Asırlar boyu göçenlerde

Bizler için ibretler vardır

Kendi kavmime dönüp baktığımda

(Nice) büyükler ve küçükler çekip gitmiştir

Kesin İnandım ki, benim için kavmimin olduğu yere

Kaçış yok, bende gideceğim.⁵³

⁵¹ Tarafa İbnu'l-Abd, *Divânu Tarafa İbni'l-Abd*, Beyrut, 1969, 48.

⁵² Arapların ünlü şâir ve hatiplerindendir. Belagatı ve etkileyici konuşmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Cahiliye döneminde yaşamış ve peygamberliğin nazil oluşundan birkaç yıl önce haberini vermiş, insanlara, gelecek olan peygambere iman etmeyi tavsiye etmiştir. Bkz. Mehmet Ali Kapar, “*Kus b. Saide*”, DİA, İstanbul 2002, XXVI, 460

Yüz kırk beş yıl yaşadığı rivayet edilen Lebîd b. Rebîa⁵⁴ (ö.560), İslâm öncesi ve sonrası zühd ve hikmet konularını dile getirmiştir. Bu durum zühd konulu şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

و طول عيش يضره

المرء يدعو للسلام

دون حلو العيش مره

يسؤدي بشاشته و يأتي

ما يرى شينا يسره

و تصرف الأيام حتي

و قائل لله دره

كم شامت بي إن هلكت

Kişi esenliğe çağırır,

Uzun ömür ise ona zarar verir

Tatlı hayattan sonra ise

Onun acısı gelir

Günler gelir geçer, sonunda

Kendisini sevindiren bir şey görmez

Ben öldüğümde niceleri beni kınar;

Bu sözü söyleyenin mükâfatını Allah versin (ne güzel söylemiş.)⁵⁵

Lebîd b. Rebîa aynı zamanda tabiata yönelik yazdığı şiirlerle de tanınır. Adaletle ilgilenir, Allah'a teslimiyet ve tevekkül içinde bulunur. Hatta Lebîd b. Rebîa, vaaz şiirlerinin sözcüsü olarak bilinir.⁵⁶ Nitekim şu şiiri ile bunu bize ispatlamıştır:

⁵³ Ebu Usman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Câhiz, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mısır 1932, III, 309.

⁵⁴ *Tarihu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabî*, 105 -106.

⁵⁵ İhsan Abbas, *Şerhu Divani Lebîd*, Kuveyt, 1962, 356.

⁵⁶ *et-Tasavvufi'ş-Şi'ri'l-Arabî*, 101.

بلى كل ذي رأي الى الله وائل

أرى الناس لا يدرون ما قدر أمرهم

وكل نعيم لا محالة زائل

الا كل شيء ما خلا الله باطل

İnsanların, işlerinin değerini anlamadıklarını görüyorum,

Evet, her görüş sahibi Allah'a sığınır

Dikkat edin Allah'dan başka her şey batıldır

Her nimet ise şüphesiz zail olacaktır.⁵⁷

Lebîd b. Rebîa Allah'a iman konusunu pek çok şiirinde işlemiştir. Şiirlerinde, dünyanın terk edileceği üzerinde önemle durur. Dünya ancak takvâ ile üstesinden gelinecek bir yerdir. Ona göre mal ve para sadece insanın ihtiyacı için var olan şeylerdir, yoksa bir hedef ve maksat olamazlar. Kişiye sadece iyi ameller fayda vermektedir ve Allah'a yaklaşmak için iyilik ve takvâ gerekmektedir. Bu durumu şu şiirinde açıklar:

يحور رمادا بعد إذ هو ساطع

و ما المرء الا كالشهاب و ضوءه

وما المال إلا صهمرات و داءع

و ما البر إلا مضمرات من التقى

Kişi yıldırım gibidir

Onun ışığı parladıktan sonra kül olur.

İyilik; takvâdan ve vicdandan başkası değildir

Mal ise yokluğa çağırmaktadır.⁵⁸

Bu dönemde vaaz konusunda bazı şâirler daha da kabiliyetlidirler. Onlar, İslâm maneviyatını içeren yeniden yaratılış, hesap, ceza, dünyanın zemmi, dünya işlerini

⁵⁷ Şerhu Divani Lebîd, 255-256.

⁵⁸ Şerhu Divani Lebîd, 169.

azaltma, hayra ve takvâya çağırma konularını da işlemişlerdir. Allah gaybın yegâne sahibidir. İnsan, kendisine takdir edilenden başkasına nail olamamaktadır. Bu yüzden kanaat etmek çok önemli bir meziyettir. Bu durum bir şiirde şöyle zikredilmektedir:

إنما يحفظُ التقى الأبرارُ
و إلى الله يستقرُّ القرارُ
و إلى الله ترجعون و عند
الله ورد الأمور و الأصدارُ

İyilikler korunduğunda

Karar günü Allah’a yaklaştığında

Allah’a döndüğünde

İşlerin asılları Allah’ın yanındadır.⁵⁹

Hiz. Peygamber de peygamberlikten önce bir nevi zühd hayatı yaşamaktaydı. Cahiliye döneminde herkes onun zühdüne ve kulluğuna şahit oluyordu. Onun hakkında: “ Muhammed rabbine âşık oldu ” demişlerdi. Hayatı zühd üzerineydi ve melekten vahiy gelene kadar da bu hal devam etti.⁶⁰ Hiz. Peygamber peygamberlikten sonrada zühd hallerine devam etti. Ta ki Allah onu tasdikleyip, ölçü olarak gecenin bir bölümünü ibadetle ve Kur’an ile geçirmesini emredene kadar: “Ey örtünüp bürünen (Hiz. Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur’an’ı tane tane oku.”⁶¹

1.3. CAHİLİYE DÖNEMİNDE ZÜHD HAYATI VE ŞİİRE ETKİSİ

Cahiliye döneminde pek çok din ve kavimler vardı. Ayrıca her kavmin kendine mahsus putları ve ilahları mevcuttu. Bunlardan pek çoğu müşrikli ve bir olan Allah’a ortak koşuyorlardı. Güneşe, aya, yıldızlara tapanlar olduğu gibi, cinlere ve şeytanlara da tapanlar vardı. Ateşe tapanlar ve tabiata tapanlarda mevcuttu. Fakat bu dinlerden Araplara en çok tesir eden dinler Yahudilik ve Hristiyanlıktı. Yahudiler ve Hristiyanlar

⁵⁹ Şerhu Divani Lebîd, 41.

⁶⁰ Şerhu Divani Lebîd, 13.

⁶¹ Müzzemmil: 73/1-4.

Arap yarımadasının neredeyse tamamına yayılmışlardı. Yahudiler yıllık panayırarda özellikle de Ukaz'da hem ticaret hem de kâhinlik yaparak çok para kazanabiliyorlardı. “Ehl-i Kitab” olmaları sebebiyle cahil Araplar üzerinde çok önemli bir hâkimiyetleri vardı. Kendilerini üstün ırk kabul eden Yahudiler hemen her konuda Arapların bu çok tanrıcılıklarına tenezzül dahi etmiyorlardı. Onlar aynı zamanda bir Mesîh'in gelmesini bekliyorlar ve bununla da dünya hâkimiyetini kuracaklarına inanıyorlardı.⁶² Bu dinlerin ortak özelliklerinden birisi de ne zaman bir Arap kavmi öne çıkacak olsa hemen onu desteklerlerdi. Buna rağmen Hristiyanlar, Yahudilerden daha fazla Arap yarımadasında kökleşmişlerdir. Araplar üzerinde daha fazla tesirleri vardır. Onların örf ve adetleri Yahudilerden daha tutarlıydı. Araplarda da Hristiyan isimler yaygın şekilde kullanılıyordu.⁶³

Cahiliye döneminde Hz. İbrahim'in dinini kabul etmiş kişiler de vardı. Onlar kendilerine has özel bir metot ile Allah'a ibadet ediyorlar, asla aracı kullanmıyorlardı. Onlar Muvahhid ya da Mutehannifin⁶⁴ diye isimlendiriliyorlardı. Hz. İbrahim'in tesis ettiği din üzerine amel ediyorlar, nefisleri ile mücahede yoluna başvurup, dünyaya meyletmiyorlar, zühd hayatı yaşıyorlardı. Bu kişilerden en önemlileri; Ümeyye b. Ebi's-Salt (ö. 629), Hz. Peygamber'imizin eşi Hz. Hatice'nin amcasının oğlu Varaka b. Nevfel, Hz. Ömer'in amcasının oğlu Zeyd b. Amr (ö. 605), Abdullah b. Cahş ve Osman b. Huveyris'tir. Cahiliye şiiri, İslâmî dönem şiir bilimlerinin temel taşıdır. Onlar ise medih, fahr, hamase, zühd, mersiye, hiciv, tasvir ve tardiyyattır. Gördüğümüz kadarı ile zühd, Cahiliye şiirinin de konusudur.⁶⁵ Böyle bir kültür mirasına sahip Arap yarımadasında zühd kavramının, Hz. Peygamber'in peygamberliğinden öncelere dayandığını, ancak gerçek kimliğine Hz. Peygamber zamanında kavuştuğunu düşünmekteyiz.

⁶² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul 1972, I, 394-406.

⁶³ *et-Tasavvufi 'ş-Şi'ri'l-Arabi*, 28

⁶⁴ İslamiyet'ten önce putlara tapmayan ve Hz. İbrahim'in dini üzere bulunan kimseler. Bkz. Şaban Kuzgun, “*Hanîf*”, DİA, İstanbul 1997, XVI, 38.

⁶⁵ Carlo Alfonso Nallino, *Tarihu 'l-Âdâbi 'l-Arabî mine 'l-Cahilî hatta asri benî Umeyye*, Mısır 1970, 94.

İtalyan müsteşrik Carlo Nallino⁶⁶ (ö.1938), Adiy b. Zeyd'i (ö.600) de bu dönemdeki zühd şâirlerinden sayar ve şöyle der: “ Onun dini, dünyadaki her şeyin yok olması üzerine kuruludur ve yazdığı güzel kasidelerde bunlardan bahseder”. Adiy b. Zeyd'in aşağıdaki şu şiiri buna güzel bir örnektir:

زوالِ قَرْنٍ عَلَى مَوْفٍ اذْه

نَ فَسَهْ فليَحْدَثْ اِرْآنَ مَنْ

يَا اَتَيْ وَلَمَّا الْجِبَالِ صَمَّ بِهِ

لَهَا يَ بَقَى لَا الدَّهْرُ وَصُرُوفُ

Şüphesiz o yok olan bir zamana vefa göstermiş

Kim bizi gördü ise, kendini anlatsın

Dünyanın kederi derdi onda kalmaz

Ve dağlar hala sağırlığı ona getirmedi

Adiy b. Zeyd başka bir şiirinde ise şöyle demektedir:

فِي بَالٍ فَتَى يَرْمِي الدَّهْرُ كَذَلِكَ وَ

حَالٍ بِعَدِّ حَالِ الْعَيْشِ طَلَابِ

Gençlikle birlikte halden hale fırlatır

Zaman işte böyledir, yaşamak isteyenleri.⁶⁷

Zühd içerikli şiirlerde dünyanın fani olduğu, ebedî olmadığı, çok rahat ve müreffeh bir hayat sürmenin anlamsız olduğu vurgusuna sıkça rastlanır. Bununla birlikte âhiret hayatının ebedî oluşu ise özellikle hatırlatılmıştır.⁶⁸

⁶⁶İtalyan Oryantalist akademisyen. Mısır Hidiv Üniversitesinde çalıştı. Taha Hüseyin onun talebelerindendir. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Nallino, Carlo Alfonso", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 349.

⁶⁷ *el-Eğâni*, II, 134.

⁶⁸ Selami Bakırcı, *IV. Abbasi Döneminde Edebi Çevre*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997, 172.

1.4. SADRUL-İSLÂM'DA ZÜHD ŞİİRİ

İslâmiyet'in gelişi ile birlikte Arap yarımadasında inanç ve fikri açıdan bir inkılâb olmuştur. Tarihin seyri Arap yarımadasında değişmiş, dünyanın geri kalanı ise aynı seyrine devam etmiştir. Bu yeni din, Allah tarafından gönderilen Hz. Muhammed ile temsil ediliyor, Kur'an indirildiği gibi hiç değiştirilmeden Hz. Muhammed'in öğrettiği gibi okunuyor, Kur'an esasları ne ise ona göre hayat tanzim ediliyordu. Araplar bu sayede aydınlandı. Edebiyatları, üslupları ve fesahatleri daha da yükseldi. Hz. Peygamber'e teslim olan Müslümanlar, emirlerini uyguladıkça dünya ve âhiret hususunda yepyeni kazanımlara sahip oldular.

Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'an iman ve ibadetle birlikte zühde de davet etmekteydi. Dünya ziynetlerinin yok olacağı, altın gümüş ve değerli şeylerin fayda vermeyeceği, sadece Allah'ın bâki kalacağı onlara öğretiliyordu:

“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Âhirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir.”⁶⁹

Ayrıca cennet onlara mükâfat olarak tasvir ediliyor, her kim imanını ve ahlakını güzelleştirirse ona karşılığı çok güzel olarak verileceği nasihat ediliyordu:

“Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir kurtuluş, bahçeler, üzümler, kendileriyle bir yaşta, turunç sîneli yaşıtlar ve dolu dolu kadehler vardır.”⁷⁰

Hz. Peygamber'in İslâm'a davetten önce başlayan ve devam eden bu zühd hali, sergilediği yaşam tarzında açıkça belli oluyordu.⁷¹ Peygamberlikten önce Hira mağarasına girmiş, uzlet ve nefis terbiyesine başlamıştı. Bol bol tefekkür ediyordu. Böylece zühd hali onda iyice kökleşti. İbadete ve kulluğun zirvesinde saflaşmaya

⁶⁹ Hadid: 57/20.

⁷⁰ Nebe: 78/31-34.

⁷¹ *et-Terbiyetu'r-Ruhiyye*, 83.

başladı. O zühd hayatını gerçek manada yaşıyordu. Böylece maddi hayatın şaibelerinden uzaklaşmış ve emin olmuştu. Dünya metaından hiçbir şey onu fesada uğratamazdı artık. Bolluk ve israftan kaçındı, Allah ile daha fazla vakit geçirmek için ticareti azalttı. Dünya kendisine yöneldiğinde o yüz çevirdi ve ebedi olan âhiret yurduna yöneldi. Böylece dünya tamamen Hz. Peygamber'den uzaklaştı. O asla bizler gibi buğday ekmeğine doymadı, yatağı ve yastığı hurma liflerindendi. Bir gün Ömer b. Hattab Hz. Peygamber'i hasır üzerine yatmış ve hasır bedeninde iz bırakmış olarak gördü. Ona bir örtü almasının iyi olacağını söylediğinde Hz. Peygamber: “ Benim için mi? Yoksa dünya için mi? Dünya gölgelenecek bir ağaç gibidir. Biraz rahatlanır sonra terk edilir.” buyurmuştur.⁷²

Hz. Peygamber İslâm'da ilk zâhid olarak zikredilebilir. Onun hayatı Kur'an'da bahsedildiği gibi bizlere, en güzel örnektir:

“Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”⁷³

Hz. Peygamber'in ahlakı Kur'an'da bizlere şöyle anlatılmaktadır:

“Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin”⁷⁴

Hz. Peygamber'in yaşantısı sünnet olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun için bir yaşam tarzı olan zühd, sonradan gelecekler için başlangıç sayılır. Sahâbeler ise Hz. Peygamber'in manevi medresesinde ilk terbiye edilen kişilerdi. Onların muallimleri Hz. Peygamber, düsturları ise Kur'an'dı. Ayrıca Hz. Peygamber'in çevresinde Ehl-i Suffâ denilen, zühd ve takvâyı pratikte yaşayan örnek şahsiyetler vardı. Bunlar Hz. Peygamber'in ehemmiyet gösterdiği kişilerdi. Onların kalpleri muhabbetullah için çarpar, nefislerini ve tüm varlıklarını Allah için feda ederlerdi. Bu ahlakın devamını Hülefâi'r-Râşidîn'de de görmekteyiz. Sahâbelerin ileri gelenleri de bu kategoride zikredilir. Onların zühd hayatları, sözlerinde ve yaşantılarında zahirleşmişti. Fetihler

⁷² Muhammed Fuad Abdalbaki; *Sünenü İbni Mâce*, Beyrut, ty., 1376.

⁷³ Ahzab: 33/21.

⁷⁴ Kalem: 68/4.

yapsalar bile zühd halleri hep devam etmiş, şâirlerinin de söylediği şiirler zühd ile yoğrulmuştur.⁷⁵

Hız. Peygamber'in döneminde ve daha sonrasında gazveler, savaşlar ve fetihler esnasında, şâirlerden bazılarına İslâm'a davet eden şiirler yazdırılmıştır. Bunun sebebi İslâmiyet'i yaymak ve müdafaa etmektir. Bunca şeye rağmen Kur'an'ın tesiri aralıksız devam etmiş ve onları şekillendirmiştir. Fesâhat, belâgat ve edebiyatları İslâm'ın etkisi ile kalplere dokunmuş, akıllara hitap etmiş, daha önce bağlandıkları gereksiz şeylerden kurtulmalarına sebep olmuştur. Müslümanlar arasında dünya her zaman zemmedilmiştir. Kur'an anlaşıldıktan sonra dünyanın fesadı ve yok olacağı kanaati onlarda iyice yerleşmiş, bu yüzden şâirler meclislerinde özellikle zühd ve takvâya davet eden şiirler söylemişlerdir. Onlar bu şiirleri ile insanları, aralıksız olarak Allah'a ve Resul'üne davet ettiler. Tevekkül, iman, kaza, kader, ibadet, kulluk ve takvâ gibi çok önemli konular hakkında düşünmeye davet ettiler. Bir mü'minden, imanın târifi istendiğinde Kur'an onu takvâ ile tanımlamıştı ki bu yüce bir makama işaret ediyordu:

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”⁷⁶

Takvâ onlar için gerçek rahatlık ve mutluluk sebebiydi. O, dünya ve âhiret eziyetlerinden kurtuluştı, nitekim ayette bu durum şöyle açıklanmıştır:

“Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar.”⁷⁷

Müslümanların hayatı işte bu manevi hakikatlerle boyanmış, onların şiirlerinde iman, takvâ, zühd, ahlak ve gerçek şehadet işlenmiştir.

Bazı şâirler Hız. Peygamber'in hadislerinden işittiklerini şiir olarak söylediler. Temim kabilesi reisi Kays b. Asım'dan (ö. 675) rivayet edilir ki, kendisi bir gün Hız. Peygamber'e gitti ve “Bize nasihat et ya Resulullah” dedi. Hız. Peygamber'de onlara

⁷⁵ Suffe hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Baktır, “Suffe”, DİA, İstanbul 2009, XXXVII, 469-470.

⁷⁶ Hucûrat: 49/13.

⁷⁷ Talak: 65/2.

nasihatte bulundu. Kays b. Asım: “Keşke biri olsaydı da bunları şiir olarak söyleseydi.” dedi. el-Salsâl onu şiir olarak şu şekilde söyledi:

قرين الفتى في القبر ما كان يعملُ	تجنّب خليطاً من مقالِكَ إنما
ليوم ينادي المرء فيه و يقبلُ	ولا بد بعد الموت من أن تعدّه
بغير الذي يرضى به الله تشغلُ	و إن كنت مشغولاً بشيء فلا تكن
و من بعده إلا الذي كان يعملُ	و لن يصحب الإنسان من قبل موته
يقيم قليلاً بينهم ثم يرحلُ	ألا إنما الإنسان ضيف لأهله

Karışık sözlerden uzak dur

Yapmış olduğu şey kabirde kişiye daha yakındır.

Ölümünden sonra günleri sayman faydasız

Ölümünden önce kişinin istedikleri kabul olur.

Şayet bir şey ile oyalanıyorsan, ilgilendiğin şey

Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir şey olmasın.

İnsan ölümünden önce hiçbir şeye sahip olamaz

Ölümünden sonra da ancak ameli fayda verir.

Dikkat et insan ailesi için sadece bir misafirdir

Aralarında bir miktar durur sonra da yolculuğa çıkar.⁷⁸

Cihad eden Müslümanların seyahatler ve fetihler sırasında zühd ve takvâ ile şekillenmiş olmaları, onları yapabilecekleri taşkınlıklardan alıkoymuştur. Müslümanlar Allah'a kavuşma duygusu ile yürekleri dolu olarak şehâdet için savaştılar. Bunlardan

⁷⁸ Abdullah b. Hamid, *Şi'ru Daveti'l-İslamî fî Ahdi'n-Nubuvve ve Hulefâi'r-Râşidîn*, 1971, 529.

biri olan Ömer b. Hammâd da Bedir gazvesinde savaşıyordu. Elinde az bir meyveyi yedikten sonra savaş iyice şiddetlenmişti. Bir taraftan müşriklerle savaşıyor, diğer taraftan da şu şiiri söylüyordu:

إلا إلتقى و عمل المعادِ

ركضاً إلى الله بغير زاد

Hiçbir şey arttırmadan Allah'a koşmak

Âhîret ameli ve takvâ ile.⁷⁹

Zühhd şâirleri, insanları namaza ve Allah'dan mağfiret dilemeğe de insanları davet ettiler. Ali b. Ebi Talip⁸⁰ (ö. 661) onlardan biri idi. İslâmiyet'in ilk yıllarında itibaren kulluk ve takvâ sahibi olmakla ilgili şiirler yazdı. Farzlarla birlikte nafîle ibadetlerinde yapılması gerektiğinden bahsetti. Mü'minlere, nefislerini murakabe etmelerini, batıl sözden uzaklaşmalarını ve Allah'ı bolca zikir ve tesbihe yönelmelerini öğütledi. Bir şiirinde şöyle söylemiştir:

إذا كنت فارغاً مستريحاً

أغتنم ركعتين زلفى إلى الله

الباطل فاجعل مكانه تسبيحاً

و إذا ما هممت بالقول فى

İki rekât namaz ile Allah'a yönel

Böylece mutluluk ve rahatlık içinde ol.

Batıl söze ehemmiyet verme ki

Mekânın (Allah'a) tesbih edilen yer olsun.⁸¹

⁷⁹ *el-Eğânî*, IV, 192.

⁸⁰ İslâm Devleti'ni 656-661 yılları arasında yöneten IV. Hâlifedir. Hz. Peygamberin yanında büyümüş ve sonradan da onun damadı olmuştur. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası Ebu Tâlib'in oğludur. Ehl-i Beyt'ten olduğu kabul edilir. Bkz. Ethem Ruhi Fırlı, "Ali", DİA, İstanbul 1989, II, 371-374.

⁸¹ Ali b. Ebi Tâlib; *Divânu İmâm Ali*, ty., 45.

Hız. Ali Allah'a tövbeyi şiirsel temalarla somutlaştırıyor, kendi eksiklerini de itiraf ederek bunu insanlara duyuruyordu. Allah'dan mağfiret diliyor, ondan hatalarını bağışlayarak tövbesini kabul etmesini istiyordu. Bütün bunlar Müslümanların manevi hayatlarına ait hakikatlerdi. Hız. Ali şu şiirinde sürekli tövbe etmemiz gerektiğini söylüyor, bunu yaparsak Naim cennetine gireceğimizi anlatıyordu:

و رضوانه في جنة و نعيم

أريد ثواب الله لا شيء غيره

Allah'ın beni mükâfatlandırmasından başka bir şey istemem

Onun rızası olan Naîm cennetini (isterim).⁸²

Bu dönemin bir başka şâiri olan Nâbiğa⁸³ el-Ca'dî'de (ö. 604) kendini dine adanmış şâirlerden sayılmaktadır. Onun şiirlerindeki manalar sanki bedenlere bürünmüştür. İnsanlara şiirleri ile vaaz eder, bunları da Kur'an ayetlerine dayandırarak süslerdi. Aynı zamanda Mucizelerden çokça bahsedilen uzun kasideler dönemini başlatan kişidir. Bu kasidelerde insanları sürekli güzel ahlak ve takvâyâ davet eder⁸⁴:

من لم يقلها فنفسه ظلما

الحمد لله لا شريك له

Ortağı olmayan Allah'a hamdolsun

Her kim Allah'a hamdetmezse işte o zalimdir.⁸⁵

Takvâyâ davet, bu dönem şâirlerinin işlediği tek konu değildir. Tevekkülde onların konularındandır. Kur'an'da geçen tevekkül ile ilgili ayetler Müslümanları derinden etkilemiştir. Nitekim Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

⁸² *Divânu İmâm Ali*, 126.

⁸³ 515-520 yılları arasında Yesrib'in kuzeydoğusundaki Şerebbe'de doğdu. Mensup olduğu Zübyân, İsmâîlî kabilelerinden olup Me'rib Seddi'nin yıkılmasından sonra Yemen'den kuzeye göç ederek Şerebbe'de yerleşmiştir. Nâbiğa lakabı "her tarafta tanınan, güzel ve parlak şiirleri olan büyük şâir" demektir. Bkz. Zülfikar Tüccar, "*Nâbiğa*", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 260-261.

⁸⁴ *Tarihu Edebi'l-Arabî*, 104-105.

⁸⁵ en-Nâbiğa, *Şi'ru Nâbiğa el-Ca'dî*, Mektebu'l-İslami, Dımaşk 1964, 132.

“Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur.”⁸⁶

“Eğer mü’minler iseniz, yalnızca Allah’a tevekkül edin.”⁸⁷

“ Mü’minler, ancak Allah’a tevekkül etsinler.”⁸⁸

Bu yüzden Allah, tevekkülü iman hakikatlerinden biri olarak zikretmiştir. Hz. Peygamber de tevekkülü mü’minlere emretmiştir. Sahâbeler ve Tabiin arasında yaygınlaşmasının bir nedenide budur. Onlar, Kur’an ve sünnet kendilerine ne emretmiş ise öyle amel etmişlerdir.

Mü’minler, hareketleri ile kendilerine ezelde takdir edilmiş olan rızıkların artmadığını ve eksilmediğini bilmekteydiler. Hiç kimse kendi kismetinden başkasını elde edemezdi. Kişi için kendine ne yazıldı ise o vardı. Bu dönemde şâirler, insanları imana, kaza ve kadere, tevekküle davet ediyorlar, kurtuluşun bunlara inanmaktan geçtiğini anlatıyorlardı. Allah bir şeyin olmasını istediğinde sadece ona “Ol”⁸⁹ demesi yetiyordu.

Abdullah b. Bedîl tevekküle davet eden ve nefislerin ancak tevekkül ile tatmin olacağını anlatan şâirlerden bir diğeridir. O, tüm işlerin Allah’ın elinde olduğunu söylemiştir. Ona göre hayat bozulmaktadır, yok olup gidecektir ve tevekkül onun tek ilacıdır. Sahâbelerin ileri gelenleri, son derece tevekkül sahibi âbid ve zâhid kimseler idi. Abdullah b. Bedîl’in aşağıda zikredilen beyitleri bize, Allah için yapılan mücadele ve tevekkülü anlatmaktadır:

ثم التمشي في الرعي الأول

والنفس واحدة و ألهم منتشر

لم يبق إلا الصبر والتوكل

يسعى الفتى لأمر ليس يدركها

Sabır ve tevekkülden başka hiçbir şey kalmadı

⁸⁶ Talak: 65/3.

⁸⁷ Maide: 5/23.

⁸⁸ Ali İmran: 3/160.

⁸⁹ Ali İmran: 3/59.

Sonra daha önceden giden birlikleri sardı

Gençlik idrak edemediği işlere koştu

Nefisler tek ve hüküm sürdüğünü uydurdu.⁹⁰

Abdullah b. Bedîl şu sözleri ile Allah'a münacat etmektedir:

اغفر ذنوبي إن دنا مني الأجل

عليك ربي في الأمور المتكل

Ey rabbim, işlerimde beni tevekkül sahibi kıl

Ki ecel bana yaklaştığında günahlarımı bağışla.⁹¹

Tevekkül iman, kaza ve kaderle irtibatlıdır. Bir mü'min, Allah'a tevekküle tüm içtenliği ile inanır ve onunla amel eder. Nefsini sakinleştirir. Hayra ve şerre rıza gösterir. Şükreder ve sabreder. Gayb hususunda emredildiği gibi sessiz kalıp elinde olana ve olmayana rıza gösterir. Herşey değişmeye mahkûmdur, ancak Allah'ın indirdikleri kalıcıdır. Vakit geldiğinde olacak olan olur. Kul bunu böyle kabul ederse sağlam bir imanı olur.

İslâmiyet'in ilk yıllarında bazı şâirler imanlarını, kaza ve kadere iman olarak târif etmişlerdir. Ka'b b. Züheyr ⁹² (ö. 645) bunlardan birisidir. Ka'b b. Züheyr bir şiirinde rızık peşinde koşmaya şaşırılmaktadır. Ona göre Allah, kullarına ne takdir etmişse onunla karşılaşacaktır:

سعي الفتى و هو مخبوء له القدر

لو كنت أعجب من شيء لأعجبني

Şayet beni şaşırtan şeye şaşıırıyorsan

⁹⁰ İbnu'l-Esîr, *Esedu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Tahran ty., III, 124.

⁹¹ *Esedu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 182.

⁹² Hz. Peygamber için yazdığı kaside ile tanınan Arap şâir ve Sahâbe. Bkz. Ahmet Savran, "*Kâ'b b. Züheyr*", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 7-8.

(Oda) kader ona gizli iken gencin gayretidir.⁹³

Ka'b b. Züheyr' in hayata bakışında kaza ve kadere iman edip tevekküle yönelmek, gönlün sakinleşmesine sebep olmaktadır. Yaşanan imtihanların getirdiği musibetleri ancak tevekkül hafifletir. Kul takdiri ne ise ona rıza gösterir, hakkında yazılanın mutlaka bir gün olacağını bilir. Onu ertelemeye ve değiştirmeye kimsenin gücü yetmez. Bir savaşta bir kişi, bir adam yaralar. Yaralanan kaza ve kadere iman ettiği için, kendisine isabet eden bu musibetin Allah'dan olduğunu kabul eder, ölüp âhirete gideceğine imanı tamdır, orası karar yurdudur ve bu kader yöneldiği ve razı olduğu bir kaderdir. Bu yüzden ölmeden önce anne ve babasına şöyle bir şiir söyler:

إِنَّ حَزْنَا إِنْ بَدَأَ بَادِئُ شَرِّ

أَبْلِيَانِي الْيَوْمَ صَبِرَا مِنْكُمَا

إِنْ بَعْدَ الْمَوْتِ دَارَ الْمُسْتَقَرِّ

لَا أُرَانِي الْيَوْمَ إِلَّا مَيِّتًا

كُلِّ حَيٍّ لِقَضَاءٍ وَ قَدَرٍ

اصْبِرَا الْيَوْمَ فَإِنِّي صَابِرٌ

İkiniz bana bugün müsaade edin

Bize düşen kötü bir başlangıç, yazık!

Beni bugün öldü görmeyin

Ölümden sonra karar yurdu var

Bugün sabredin bende sabredeceğim

Her canlının bir kazası ve kaderi var.⁹⁴

Şiirlerde işlenen rızık konusu, tevekküle bağlı bir konudur. Kişinin gayreti ile alakalı, aynı zamanda kaza ve kadere iman ile de ilişkilidir.

Allah insanı yaratıkların en mükemmeli olarak yaratmıştır. İnsan için ancak gayret ettiği kadarı vardır. Bu kazancını arttırmak için çalışıp didinir. Şâirler kula ne

⁹³ *Esedu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 87.

⁹⁴ *el-Eğânî*, I, 270.

yazılmışsa ona ulaşacağını idrak etmişlerdi. Tabi gayret ve çalışmak koşulu ile. Buradan İslâm'ın tembellik ve ataletle davet ettiği anlaşılmamalıdır. Çalışmak ve gayret zorunludur. Çünkü işlerin hepsi Allah'ın eli olan sadık kullar vasıtası ile olmaktadır ve bu kaderde yazılana ters düşmemektedir.

Bununla birlikte şâirlerden bazıları zühd ve ibadet konusunda aşırıya kaçmışlardır. Hatta hiç çalışmamak ve gayret etmemek gerektiğini söyleyenler bile çıkmıştır. Kişinin, rızkının Allah'a bağlı olmasına imanı, rızkını ondan başkasından istemeyeceği anlamına gelmektedir. Çünkü Allah'dan başkası rızık veremez. Allah'ın eli ile rızıklandığı bir elden rızık nasıl istenebilir? Ki ona takdir edileni Allah yazmıştır. İnsanlarda bu eğilimi bilen zâhidler, rızık konusuna bir iman meselesi gibi davranmışlar ve Allah'dan başkasına yönelmemişlerdir. Buna rağmen rızık konusunda Allah'dan başkasına yönelenlerin varlığı Hz. Ali'yi çok şaşırtmıştır ve bir şiirinde onlarla bir nevi istihza ederek şöyle demiştir:

ضميناً و لا ترضى بربك ضامنا

و ترضى بصراف و إن كان مشركاً

فأصبحت منحول اليقين مباننا

كأنك إن تقرأ بما في كتابه

Ortak koştuğu halde bir kuyumcunun kefil olmasına razı oluyorsun

Ancak Allah'ın kefilliğine razı olmuyorsun

Sanki sen onun kitabındakileri okusan da

Onun dinini kabul edip apaçık yakîn buluyorsun.⁹⁵

Ka'b b. Züheyr'e (ö. 645) göre mal, insanlar için saadetin gerçek dayanağı değildir. Çünkü hakiki saadet onunla olmaz. İnsanlardan çoğu daha fazla mala sahip olmak ister. Ancak hakiki saadet takvâ iledir, yoksa mal toplamak ile değildir. Mal; takvâ ve ibadet ile kıyaslanamaz. Nitekim bir şiirinde şöyle demektedir:

⁹⁵ *Divânu İmâm Ali*, 81.

لكنّ التقيّ هو السعيدُ

لست أري السعادة جمع مالٍ

Saadet mal toplamakla olmaz

Ancak takvâ işte gerçek mutluluk odur.⁹⁶

Ka'b b. Züheyr'e göre rızık, gayret ve azimle değil, bilakis Allah'ın dilemesi ile olacak bir şeydir. Rızık sadece Allah'tandır, başka kimseden değildir. Onun şu şiiri buna bir örnek oluşturmaktadır:

و من سوانا و لسنا نحن نرتزقُ

و إن يفن ما عندنا فالله يرزقنا

Eğer yanımızda olanlar yok olsa ki Sadece Allah bize rızık veriyor

Rızıklandıran biz olmadığımız halde kim bize denktir.⁹⁷

Kanaat ve rıza halini de şâirlerin şiirlerinde görmekteyiz. Kanaatte fakirlikten, düşkünlükten korkmadan içerlemeden nefis ile mücadele vardır. Böylece kişi, hayrın, şerri, zenginliğin ve fakirliğin Allah'ın elinde olduğunu idrak etmektedir. Kanaati ona zenginlik ve izzet katmakta, dünyası ve âhireti huzur içinde olmaktadır. Onun tüm malı ibadet ve Salih amel olmakta, bu ise zenginlik ve malın en hayırlısı olarak zikredilmektedir. Bu konu ile alakalı Hz. Ali şöyle demiştir:

وأي غنيّ أعزُّ من القناعة

أفادنتي القناعة كل عَزٍّ

و صيرَ بعدها تقوى بضاعة

فصيرَها لنفسك رأس مالٍ

Bana kanaatin en izzetli şey olduğu ifade edildi

Hangi zenginlik kanaatten daha yücedir

⁹⁶ Şi'ru Daveti'l-İslam, 518.

⁹⁷ Ka'b b. Züheyr, *Divânu Ka'b b. Zuheyr*, Beyrut 1987, 51.

Onu sen kendi nefsinde malının başı yap

Ondan sonrada malından sakın.⁹⁸

İslâmiyet'in başındaki konulardan biri de dünyanın aşağılanması ve onun zelilliğidir. Dünya hayatı Kur'an'da övülerek bahsedilmemiştir ama âhiret hayatı öyle değildir. Dünya hayatı basit olarak anlatılmıştır. Allah katında ikisi birbirine asla eşit değildir, nitekim ayette:

“Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir.”⁹⁹

“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.”¹⁰⁰

Dünya hayatı Müslümanlar için bir hedef değil, aksine bir müddet durulup sonra da göçüp gidilecek bir yerdir. Bu yüzden dünyaya bağlanmak bir acziyettir. Çünkü ondaki her şey geçicidir. Dünya hayatından Allah'a ulaştıracak sebepleri bulmak ve onlarla ebediyet yurdu olan âhirete hazırlık yapmak gerekmektedir.

İnsanın düşünceleri hayat ve ölüm ile sürekli değişir. Böylece ölümün ve hayatın kıymeti, şartlara göre değişkenlikler gösterir. İslâmiyet'in getirdiği yeni görüşte, ölüm ölmek değil, aksine yeni bir hayatın başlangıcıdır. Böylece kişi, cennet denilen daha güzel bir yerde yeni bir hayat bulacaktır.

Dünya cihad edip şehid olmak isteyenin gözünde düşüktür, çünkü o cennette yepyeni ve sonsuz bir hayata kanat çırpacaktır. Bu yüzden cennete bir an önce girmek için şahadet şerbetini içmekte acele etmektedir. O fesat ve isyan yurdu olan dünyadan çıkarak zühd ve Allah sevgisini tercih etmiştir. Nefsinden kurtularak hayrı bulur ve Allah yolunda samimi bir şekilde şehâdet yolunu benimser.

Urve b. Zeyd el-Haylî nefisle mücahedeye itibar eden şâirlerdendi. O kendine nefsi ile mücahedeyi hedef olarak belirlemiş, bununla insanların ulaşamadıkları hazineler ulaşmayı arzulamıştır:

⁹⁸ *Divânu İmâm Ali*, 91.

⁹⁹ Hadid: 57/20.

¹⁰⁰ Kehf: 18/ 46.

و سَلَّيْتُ عَنْهَا النَّفْسَ حَتَّى تَسَلَّتْ

و قد أضحت الدنيا لديّ ذميمةً

ألا إنها عن وفرها قد تَخَلَّتْ

فلا ثروة الدنيا تريد اكتسابها

و هذي المنايا شرّاً قد أَطَلَّتْ

و ماذا أرجي من كنوز جمعتها

Dünya bana aşağılık bir yer olarak gözüktü

Nefsi ondan uzak tutmaya çalıştım, o da uzaklaştı

Kazanmak istediğim dünya servetinden hiçbir şey yoktur

Bilmiş ol ki bol (çok) olmasına rağmen boştur

Biriktirdiğim hazinelerden ne umarım?

İşte ölümlere şer'î olarak gözüktü.¹⁰¹

Zâhid bir anlayışa göre bu dünya aldanış yeridir, insan onunla aldanır, kendini de onun yegâne sahibi zanneder. Orada ölümsüz olduğunu düşünür, ondan mahrum olmayı da büyük bir zillet zanneder. Bu yüzden Hz. Ali bir şiirinde dünyaya buğz etmek ve kaçınmak gerektiğini imâ etmektedir:

إلا عناء و هو ما يدري

ما هذه الدنّ يا لطلال بها

و إن أدبرت شغلته بال فقر

إن أق بليت شغلته ديانته

Bu dünya kendisini isteyen için eziyetten başka bir şey değildir

Fakat o bunun farkına varmaz

Yüzüne gülerse dindarlığını unutturur

Arkasını dönerse yoksullukla boğuştur.¹⁰²

¹⁰¹ Şi'ru Daveti'l-İslam, 107.

Hz. Ali kısa süren bu hayata kapılmaktan insanları uyarmaktadır. Bir şiirinde insanlara yaratana tekrar döneceklerini hatırlatmaktadır. Zira kişi dünyada her an yükselebilir veya alçalabilir:

و حياة المرء ثوب مستعارُ

إنما نعمة الدنيا متعة

حلقة فيها ارتفاعٌ وانحدارُ

و صروف الدهر في أطباقه

إذ هوى في هوة فيها فنارُ

بينما الإنسان في عليائها

Dünya nimetleri sadece bir eğlence

Kişinin hayatı ise ödünç bir elbisedir

Zamanın dönem dönem harcanmasında

Yükselen ve alçalan bir halka vardır

İnsan onun zirvesinde iken

Birde bakar ki onun çukuruna düşmüştür ve o ateştedir.¹⁰³

Geçmiş ümmetler dünyada mesken tutmak istediler ama olmadı. Cahiliye şâirleri bunu çok iyi biliyorlardı. Onlara, Âd ve Semûd kavimlerinin kıssaları ulaşmıştı. İnsan için dünyayı ve içindekileri terk etmek bilinen bir şeydi ve bunun şuurundaydılar. Ölüm, onları kabre kadar takip ediyor, bedenlerini yaşılandırıyor, kalplerini korkutuyordu. Bu yüzden Allah'a dua ve ibadetlerle yöneliyorlardı. el-Esved b. Ya'fer bir şiirinde ölümden bahsederek şöyle nasihat etmiştir:

تركوا منازلهم و بعد إباد

ماذا أومل بعد آل محرق

Muhrikoğulları'ndan¹⁰⁴ sana ne umarım?

¹⁰² Nevzat H. Yanık, *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, 98.

¹⁰³ *Divânu İmâm Alî*, 72.

¹⁰⁴ Âl-i Muhrik bir Arap kabilesi, soy veya boy ismidir.

Onlar da İyad'dan¹⁰⁵ sonra yurtlarını terk ettiler.¹⁰⁶

Ve yine şöyle demiştir:

أباد الأولين و كل قرن
و عاداً مثلما بادت ثمود
ولا ينجي من الآجال أرض
يحل بها ولا القصر المشيد

Sonsuza dek geçmiş kavimler ve her çağdan

Âd ve onun gibi nesli tükenmiş Semûd kavmi de

Ecelden (ölümünden) hiçbir yer kurtulmaz

Oraya ölüm ulaşır, çok sağlam yapılmış sarayda bile.¹⁰⁷

Kur'an kıssaları zühd şâirlerinde büyük izler bırakmıştır. Bununla birlikte cahiliye şiirinde etkisinde kalmışlardır. Çünkü cahiliye şiirinde de aynı kavimlerin hikâyelerinden bahsediliyordu. Zühd hayatı Kur'an'ın dünya hayatına girişi ile birlikte bu hikâyeler daha da olgunlaşmıştır. Bu hayat tarzı mübalağalı bir yaşamı engelliyordu. Allah'ın ve Hz. Peygamber'in emirleri ile şekil alıyorlar, onlarla uygulamaya koyuyorlardı. Böylece zühdün vasıfları iyice belirginleşiyordu. Müslümanlar dünya işlerinde ve geçimlerinde birbirleri ile yardımlaştıkları gibi nefisleri ile de mücadele ediyorlardı.¹⁰⁸

Hız. Peygamber, ibadette ve diğer alanlarda taşkınlıklara müsaade etmiyordu. Farz olan ibadetler belli idi. Bazı Müslümanların mübalağalı ibadetler konusunda ki sözleri ona ulaşınca: “ Ben bazen gece namaz kılar bazen de uyurum, bazen oruç tutar bazen de yerim, kadınlarla evlenirim, her kim sünnetimde taşkınlık yaparsa benden değildir.”¹⁰⁹ demiştir.

¹⁰⁵ Gassânîler veya bir Arap kabilesi, soy veya boy ismidir.

¹⁰⁶ ed-Dıyyu'l-Mufaddal; *el-Mufaddaliyat*, Mısır, 1967, II, 66.

¹⁰⁷ *Şi'ru Daveti'l-İslam*, 284-285.

¹⁰⁸ Kasım Ganî, *Tarihu't-Tasavvufi'l-İslam*, Mısır, 1972, 33.

¹⁰⁹ Kirmânî, *Sahihu ebî Abdillâh el-Buhârî*, Şerhi Kirmanî, Kahire, 1936, IX, 104.

Sözün özü zühd; İslâmiyet'ten önce başlamıştır. Bir mezhep değildir, toplumsal bir düzen değildir. Aksine tamamen ferdi bir eğilimdir. Dayanağını Allah'dan almaktadır. Hz. Peygamber, sahâbeler, Raşit halîfeler ve sonra gelenlerde zühd hayatını gözlemlemek mümkündür. Bu üslubu İslâm belirginleştirmiş, onu iki dünyanın mutluluğu ve anahtarı olarak belirlemiştir. Bu dünyada pek çok mütevazı, salih ve kâmil insanların olmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Bununla birlikte bazı araştırmalarımız, hicrî 40 ile 110 yılları arasında zâhid kişilerin arttığından bahsetmektedirler. Bunlar daha ziyade Basra ve Kûfe şehirlerinde görülmektedirler.¹¹⁰

1.5. SADRU'L-İSLÂM'DA ÖNEMLİ ZÜHD ŞAİRLERİ VE ZÜHD

1.5.1. Ali B. Ebi Tâlib

Hz. Ali b. Ebi Tâlib IV. halîfedir. Kendisi zühd ve takvâ üzerine bir nevi okuldur. Zühd, onun hayatı boyunca var olan bir ahlaktır. Onun zühdü kültürüne, kişisel olgunluğuna ve amellerine bağlıydı. Hayatı hep İslâm üzerine olmuştu. İslâm üzerine terbiye gördü ve öylece yaşadı. Hz. Peygamber'in ilk zühd talebelerindendi. Tabii olarak Hz. Peygamber'in sünneti üzerine yetiştii. Her zaman onunla birlikteydi, daima zühd üzerine yaşayıp, yaptıkları ve yazdıkları ile insanlara yol gösterici olmuştur.

Onun şiirleri ve divanı bize Hassan b. Sabit (ö. 682), Abdullah b. Revaha (ö. 629) ve Kaab b. Züheyr (ö. 645) vasıtası ile ulaşmıştır. Bu kişiler onun yüce kişiliğinin dışında bizzat şâirliğine de şahit olmuşlardır.¹¹¹

Hz. Ali'in şiirleri, kalitesi yüksek, takvâ ve ibadet konularını içerir. Yolu imanla kaplı, apaçık, ifadeleri güçlü ve zühd ile doludur. Halîfeler arasında zühdde en ileri olanı olarak bilinir. Halîfe olduğu halde zühd halini terk etmemiş, arpa ekmeği yemeğe devam etmiştir. Tasavvuf, şeriat ve ahlak konusunda görüş sahibidir. Görüşlerinin tamamını İslâm'dan almıştır.

¹¹⁰ Mücahid Mustafa Behcet, *et-Teyyâru'l-İslâmî fî'l-Asri'l-Abbasi'l-Evvel*, Bağdat 1982, 157.

¹¹¹ Cabir Kumhi, *Edebu'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, Daru'l-Mektebeti'l-İslami, Kahire, ty., 393.

Keşif ehli, âbid ve zühd imamı Hz. Ali hakkında şöyle denmiştir: “ O kuru ekmeği ıslatarak yer, süssüz elbiseler giyerdi. Hatta ölene kadar ailesine az bir geçimlik temin etmiştir.”¹¹² Hz. Ali’in bu davranışları ile zühd ekolünü tesis etmiş oldu. O bunu, fiil ve düşüncesinde zorlu hayat şartlarını terk ederek oluşturdu. Hutbe şeklindeki şiirlerinde zühd ile hayatı birleştirdiği görülmektedir.¹¹³ Böylece Hz. Ali, müslümanlar Yunan felsefesi ile ilgilenmeden önce İslâmî ilimler ve tasavvufun temellerini atmıştır.¹¹⁴ Zühd ve tasavvuf konusunda bazı terimleri ilk kullanan odur. Şüphe içeren kelime ve kavramlar onun zamanından çok sonraları kullanılmıştır. Bu kelimeler ve kavramlar hicrî üçüncü asırdan sonra yeni gelen ilimlerle iyice karışmıştır.¹¹⁵

Hz. Ali mensup olduğu zühd şâirleri arasında zühdî ve dini duyguları ile öne çıkar. Çünkü o şiirlerini İslâm’ın ve Hz. Peygamber’in nuru ile yazmaktaydı. Şiirlerinde dünya hayatının geçiciliğinden, mizan ve âhiret hayatının vasıflarından bahseder. Âhiretin yüceliğinden, dünyadan sakınmak ve onda oluşan kötü hasletlerden kurtulmak gerektiğinden bahseder. Âhirete her kim yönelirse, onun ahlakını güzelleştireceğinden, hayrın ve izzetin onda olduğundan, bunun ise ebedi kurtuluşa götüreceğinden bahseder.

Hz. Ali, dünyanın yok oluşunun idrakindedir. Âhiret ise hem kalıcı hem hayırlıdır. Kendine ve çevresindekilere dünyadan umudu kesmeleri gerektiğini anlatır. Çünkü dünya insana zayıflık ve aldanış vermektedir. Orada hiçbir mahlûk sonsuza kadar duramaz. Hz. Peygamber dahi âhirete göç etmiştir. İşte böylece insanları şiirleri ile salih amele ve hayra davet eder:

محلُّ فناءٍ لا محلُّ بقاءٍ

تحرّر من الدنيا فإن فناءها

و راحتها مقرونةً بعناءٍ

فصفوتها ممزوجة بكدره

Dünyadan kurtul, gerçekten onun avlusu

Ebedi kalınacak yer değil fani bir yerdir

¹¹² Abbas Mahmud Akkad, *Abkariyyetu'l-İmam Ali*, ty., 23.

¹¹³ *Abkariyyetu'l-İmam Ali*, 6.

¹¹⁴ *Abkariyyetu'l-İmam Ali*, 38.

¹¹⁵ *Abkariyyetu'l-İmam Ali*, 38.

Onun berraklığı kedere karışmıştır

Onun rahatlığı sıkıntı ile (birliktedir).¹¹⁶

Hız. Ali, dünyada mal biriktirerek zenginlikle uğraşanları, dini vecibelerini unutan ve unutturanları ayıplar, bu davranışların helak olmanın nedeni olabileceğini belirtir, dünyanın aldanış yurdu olduğunu sıkça vurgular. Bu durumu bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

ولا كاليقين استأنس الدهر صاحبه

فلم أر كالدنيا بها اغترأ أهلها

Ne bu dünya gibi halkı kendisine aldanmış olanı

Ne de ölüm gibi zamanda sahibi soğukluk duyanı gördüm.¹¹⁷

Başka bir şiirinde yine şöyle demiştir:

دار حقيقةً متاع يذهب

و غرور دنياك التي تسعى بها

و مشيدها عمًا قليل ينهب

تباً لدارٍ يدوم نعيمها

Dünyanda aldanış var, sen ona yöneliyorsun

Onun hakikati yok olan bir metâdır

Nimeti geçici olan yurda yazıklar olsun!

Onun binaları hep yağmalanır.¹¹⁸

Hız. Ali'e göre, dünya hayatı bir örümceğin evi gibi çok zayıf ve yok olmaya mahkûmdur. Nitekim onlara Kur'an'ın târif ettiği gibi en zayıf evin örümceğin evi¹¹⁹

¹¹⁶ *Divânu İmâm Ali*, 134.

¹¹⁷ *Ali b. Ebî Tâlib Divanı*, 34.

¹¹⁸ *Divânu İmâm Ali*, 33.

¹¹⁹ Ankebut: 29/41

olduğu, insanların evlerinin böyle yıkılıp gideceği, bu dünya evini de zaman yetmediği için kişi tarafından terk edileceğini bir şiirinde şöyle anlatmaktadır:

ليس للدنيا ثبوت

إنّما الدنيا فناء

نسجته العنكبوت

إنّما الدنيا كبيت

أيها الطالب قوت

و لقد يكفيك منها

كل من فيها يموت

و لعمرى عن قليل

Bu dünya fânidir

(Dünyanın) Kalıcılığı yoktur

Bu dünya ancak

Örümceğin ördüğü ev gibidir

Ondan sana bir azık yeter

Ey (dünyayı) isteyen

Ömrüme and olsun ki

Dünyadakilerin tümü kısa sürede ölecektir.¹²⁰

Yine Hz. Ali şiirlerinden birinde teşbih sanatını kullanarak dünyanın dört şeklinden bahseder. Onun sahteliğini ve devamlı olmayışını anlatarak dünyayı yok olan bir gölgeye, devamlı kalınmayan bir misafirliğe, uyuyan bir kişinin rüya görmesine ve uyanınca yok olan bir rüyaya ya da bir anda geçip giden güçlü bir şimşeğe benzetmektedir. Öyle ki o şimşegin varlığı neredeyse ispatlanamaz. Kaybolan gölge, misafirlik, rüya ve şimşek teşbihleri dünyanın faniliğini anlatmak için kullanılmıştır:

¹²⁰ *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, 54-56.

إنما الدنيا كظلٍ زائلٍ
أو كطيفٍ بات ليلاً فارتحل
أو كبرقٍ لاح في أفق الأمل
أو كطيفٍ قد يراه نائم

Dünya yok olucu bir gölge

Veya gece yatıp giden bir konuk gibidir

Yahut uyuyan adamın gördüğü bir düş

Veya ümit ufukta parlayan bir şimşek gibidir.¹²¹

Bununla beraber Hz. Ali, insan nefsinin dünyayı sevdiğini anlatır. Nefis ona yönelir, ayrılık gelince de ağlar, gerçek saadetin onu ve içindekileri terk etmekte olduğunu bilir. Çünkü dünya karar yeri değildir. Onu bu hayatta garantileyen şey ise sadece salih amelleridir. İbadet ve takvâsı ona fayda verecektir. Âhiret yurdu asıl karar yurdudur. Güzel amelleri onu cehennem ateşinden koruyacaktır. Eğer taşkınlıklarına ve isyanlarına devam ederse cehennem onu kuşatacaktır. Bu dünya iyi değerlendirilmelidir, çünkü bu dünya onun kurtuluş sebebidir, yine bir şiirinde bu durumu şöyle anlatır:

النفس تبكي على الدنيا و قد علمت
أنّ السلامة فيها ترك ما فيها
فإن بناها بخير طاب مسكنها
و إن بناها بشرّ خاب بانيها

Bu nefis, dünya için ağlar

Dünyadan kurtuluşun ondaki her şeyi terketmede olduğunu bile bile

Kişinin ölümden sonra kalması için

Ölmeden önce yaptığından başka hiç bir ev yoktur.¹²²

Dünyanın zemmi zühd ve dini şiirde önemli bir yer tutar. Kaza, kadere ve tevekkül gibi önemli başka konularda vardır. Bu konular daha sonraları şâirlerin hikmet

¹²¹ *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, 160.

¹²² *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, 258.

şiiirlerinin esasını teşkil eder. Bunlar Kur'an ve sünnetten alınmış, imana ve salih amele davet eden şiiirlerdir.

Rızık konusu da, kaza, kader ve Allah'a tevekkül konusuna girer. Her kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona yeter. Kişi Allah'a iman konusunda gerçekliğe ulaşmak isterse, ihtiyacı kadar rızık peşinde olmalıdır. O ise onun kaderinde olandır. Gayretinde Allah'a tevekkül eder ve Allah onun rızkının kefilidir. Beşer için rızkın artması ve azalması mümkün değildir.

Hz. Ali, mal toplayan insanlara nasihat ederek, mal çokluğunun ibadet ve takvâdan noksanlığa sebep olacağını, yoksa gayret etmenin sorun teşkil etmediğini belirtir:

و آخر ما سعى لخلق الشراء

و كم ساع ليشري لم ينله

ل يورثها اعداياه شقاء

و ساع ي جمع الاموال جمعا

Zengin olmaya çalışan nice insan onu elde edemez

Başkası ise çalışmadan servete konar

Nice çalışan kimse mal biriktirir

Talihsizliği yüzünden düşmanlarına miras bırakmak için.¹²³

Hz. Ali, kaza ve kader hakkında da bir şiiirinde şöyle der:

فليس عليه إلا القضاء

إذا عقد القضاء عليك أمرا

Kader senin için bir işi gerçekleştirdiğinde

O mutlaka gerçekleşir.¹²⁴

¹²³ *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, 10.

Rızık konusu insanları her zaman meşgul etmiştir. Kim onu aramakta aşırıya kaçarsa, kişiye çok az bir miktar nasip olur. Zaten insan dünya hususunda gayretinin tam karşılığını bulamaz. Bu yüzden kazaya razı olmak gerekir. Bu da rızık konusunun başka bir kısmıdır. Kişi kendisine yazılan rızıktan başkasına ulaşamaz. Bu Allah'ın taksimatı yaparken kişiye ayırdığı kısımetidir. Yine Hz. Ali bir şiirinde bu durumu şöyle anlatır:

بفضل مليك لا بخيلة طالب

و لكنما الأرزاق حظٌ وقسمة

Şüphesiz rızıklar bir pay ve kısımettir

Bu da Mâlik (olan Allah)'ın fazlındandır, yoksa (onu isteyen)in çabasından değil.¹²⁵

Hız. Ali'nin şiirlerinde kanaat de zühdün bir parçası olarak karşımıza çıkar. Kanaat, mal toplama hastalığı konusunda şifa veren bir ahlaktır. Kanaat, kişinin kendisi hakkında yazılmış olan rızıkına rıza gösterme halidir. Ayrıca kendinden başkasına verilene göz dikmemek ve haset etmemek de bu ahlakın başka bir yönüdür. Bir şiirinde Hız. Ali b. Ebi Tâlib kanaat hakkında şöyle söylemektedir:

و هل اعزُّ من القناعة

أفادتني القناعة كل عَزٍّ

و صيرَ بعدها التقوي بضاعةً

فصيرَها لنفسك رأسَ مالٍ

و تنعم في الجنان بصبر ساعة

تحز ربحاً و تغني عن بخيل

Kanaat bana her türlü izzet ve şerefi anlatır

Kanaatten daha üstün bir şeref var mıdır?

Onu (kanaati) kendin için sermaye yap

Ondan sonra da takvâyı kendine en kıymetli varlık edin

¹²⁴ Divânu İmâm Alî, 8.

¹²⁵ Divânu İmâm Alî, 18.

Kâr elde edersen kazançlı çıkarsın, cimriye de ihtiyaç duymazsın

Bir anlık sabırla cennetlerde nimete kavuşursun.¹²⁶

Hız. Ali'nin kanaat ve rızık konusunda söylediği şiirler oldukça çoktur. Rızık itidalde istemek üzerinde ısrarla durmuştur. Dinini kemale erdirmek isteyen ihtiyacı kadarına yönelmelidir. Çünkü rızık Allah ne yazdı ise odur. Kulda ancak kendisi için yazılana ulaşabilir. İnsan biriktirdiği mala kendinden sonra kimin sahip olacağını bilemez. Gerçek zengin kanaat sahibi olan, gerçek cimri ise mala tamah edenlerdir.¹²⁷

Tevekkülde Allah'a dosdoğru iman etmekle alakalıdır. Hız. Ali şiirlerinde insanları imana ve güzel ahlak sahibi olmaya çağırmıştır. Takvâ en hayırlı ameldir. Takvâ zühdün esasını teşkil eder. Tevekkül ancak Allah'a dayanmaktır.

Bir kişi Hız. Ali'ye gelir ve şöyle sorar: “Ey Ali, farz olanı ve bunlar içinde en önemlisini, acayip olanı ve içlerinde en acayip olanı, zor olanları ve içlerinde en zor olanı, yakın olanı ve içlerinde en yakın olanı bana haber verir misin?”

Hız. Ali bu soru karşısında şöyle bir şiir söyler:

فرض على الناس أن يتوبوا	لكن ترك الذنوب أوجب
و الدهر في صرفه عجب	و غفلة الناس فيه أعجب
و الصبر في النائبات صعب	و لكن فوت الثواب أصعب
و كل ما يرتجي قريب	الموت من كل ذاك أقرب

İnsanların tövbe farzdır

Ancak günahı terk etmek daha da farzdır

Dünya kendi olayları açısından acayıptır

¹²⁶ *Divânu İmâm Alî*, 78.

¹²⁷ *Divânu İmâm Alî*, 16.

İnsanların dünyadaki gafleti ise daha acayıptır

Felaketler esnasında sabretmek zordur

Ancak (sabırsızlık yüzünden) sevabı kaçırmak daha zordur

Ümid edilen her şey yakındır

Ölüm ise hepsinden daha yakındır.¹²⁸

1.5.2. en-Nâbiğâ el-Ca'dî:

Asıl adı Hibban b. Kays'tır. Beni Ca'd (ö. 685) el-Âmirî kabilesindendir. Ebî Leylâ lakabıdır. Annesi Fahire b. Amr b. Cabir b. Şahnete el-Esedî'dir.¹²⁹ Nâbiğâ el-Ca'dî, cahiliye döneminde de şiir söyleyen bir şâirdi. Otuz yıl cahiliyede yaşadktan sonra, İslâm'la tanıştı. Şiirleri ile tanınınca ona kabilesine nispet olarak en-Nâbiğâ ismini taktılar.¹³⁰

Nâbiğâ el-Ca'dî, 630 yılında kabilesinden bir heyetin başkanı olarak Hz. Peygamber'in yanına gelip Müslüman oldu ve onun huzurunda bir methiyesini (Râiyye) okudu. Methiyesinde: "Şeref ve asaletimiz bizi göklere yükseltti, ancak biz bunun da üstünde bir makam arzuluyoruz" dediğinde Resûlullah o makamın nerede olduğunu sordu, "cennette" cevabını alınca "inşallah" demesini istedikten sonra, "Çok güzel söyledin" diye takdirlerini ifade etti. En-Nâbiğâ heyetle geri dönmeyip Medine'de kaldı. Hz. Ömer devrinde İran bölgesindeki bazı fetihlere katıldı. Hz. Ali ve Hz. Osman'la dostluk kurdu. Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yer aldı.

Muâviye b. Ebû Süfyân devrinde bir valiyle birlikte İsfahan'a gönderildi, orada gözlerini kaybetti. H. 65'te (m. 685) vefat etti. İslâm'dan önce Lahmî kralları III. Münzir, Amr b. Hind ve III. Nu'mân b. Münzir devirlerine yetişen Nâbiğâ el-Ca'dî uzun yaşayanlardan (muammerûn) biriydi. Onun yaşıyla ilgili olarak 120-240 rakamları

¹²⁸ *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, 34.

¹²⁹ *el-Eğânî*, V, 5.

¹³⁰ Şevki Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî - el-Asru'l-İslamî*, Mısır, ty., 100.

arasında değişen pek çok farklı rivayet bulunmaktadır. Cahiliye devrinde içkiyi, kumarı ve putlara tapınmayı reddeden Nâbiğâ el-Ca'dî Allah'a hamdediyor, bu şuurunu taşımayan kimsenin kendisine zulmetmiş olacağını belirtiyor, Hz. İbrâhim'in dininden söz ederek oruç tutuyor, kötülüklerden sakınıyordu. Aynı zamanda uzun ömrünün kendisine kazandırdığı tecrübe ile bir hikmet adamı konumunda bulunan Nâbiğâ el-Ca'dî şiirlerinde kimseye muhtaç olmadan yaşamayı öğütüyordu.¹³¹

Nâbiğâ el-Ca'dî muammerûndan¹³² sayılmaktadır. O en uzun yaşayanların başında gelir. Munzir el-Muharrîk, ondan önce de Nu'mân b. el-Munzir yüzyıl yaşamış kimselerdir.¹³³ en-Nâbiğâ'nın durumu cahiliyede Lebîd gibidir. Savaşlarda kavimlerinin üstünlükleri ile övünür, düşmanlarını hicvederdi. Özellikle de Beni Esed kabilesini, çünkü onlar onun kardeşini öldürmüşlerdir.¹³⁴

Nâbiğâ el-Ca'dî'nin İslâm'ın parlayan şâirlerinden olduğunda hiç şüphe yok. Allah yolunda cihad ediyor, gece gündüz Kur'an tilavet ediyor, bu yüzden de bunların etkisi şiirlerinde göze çarpıyordu. Bu da muhadramûn şâirlerin İslâm sonrası şiir üzerindeki tesirini gösteriyordu.¹³⁵

Onun seçkin İslâmî şiirleri "dini mukaddimeler" diye ayrılmaktadır. Bu mukaddimeler dünya hayatında zühd sahibi olmanın manası üzerinde gezinir. Aldatıcı dünya zemmedilir, kaza, kader ve Allah'a imana davet edilir.¹³⁶

el-İsfahânî¹³⁷ (ö. 967) onun hicri birinci asrın ikinci yarısında öldüğünü söylemektedir. Nâbiğâ el-Ca'dî, Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'den (ö. 692) önce

¹³¹ Bkz. Zülfikar Tüccar, "Nâbiğâ", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 260-261.

¹³² Hem cahiliyede hem de İslâm'da yaşamış, yüz yıldan fazla ömür geçirmiş kişilere verilen ad. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Muammerûn", DİA, İstanbul 2005, XXX, 325-326.

¹³³ *Divânü'n-Nâbiğâ el-Ca'dî*, 40

¹³⁴ *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, 101.

¹³⁵ *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, 101.

¹³⁶ Muhammed Uveys, *el-Hikmetu fi 'ş-Şi'ri'l-Arabî fi'l-Cahilî ve'l-İslâm*, 1979, 27.

¹³⁷ Ünlü tarihçi, Emevî devrinde ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde yaşayan şarkıcı ve bestekârlarla bunların şarkı ve bestelerini konu edinmiştir. Döneminin âdet ve görenekleri hakkında bilgi vermesi bakımından "el-Egânî" adlı eseri büyük bir önem taşımaktadır. Bu eser yazıldığı günden zamanımıza kadar başta İbn Haldûn olmak üzere birçok âlim tarafından takdir edilmiştir. Bkz. Hulusi Kılıç, "Ebû'l-Ferec İsfahânî", DİA, İstanbul 2005, X, 317.

ölmüştür. Abdullah ise hicri altmış dört yılında halife Yezid b. Muâviye'nin ölümünden hemen sonra ölmüştür.¹³⁸

Gerek cahiliye devrinde gerek İslâmî dönemde edep ve nezaket ölçüleri içinde tekellüften uzak eserler veren Nâbiğâ el-Ca'dî usta bir şâirdi. Cumahî onu Ebû Züeyb el-Hüzelî, Şemmâh b. Dırâr ve Lebîd b. Rebîa gibi üçüncü tabaka şâirleri arasında değerlendirmiştir. Nâbiğâ'nın her iki kültürün etkisiyle nazmettiği şiirler önemli bir kaynaktır. Methiye, hiciv, fahriye, tasvir, hikemiyat, hâtırat, mersiye, gazel, eğlence-şarap tasviri, ayrıca İslâmî duygu ve düşüncelerini dile getirdiği İslâmiyat ve dindarlık ele aldığı başlıca konulardır. Lahmî Kralı Münzir b. Muharriq, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Abdullah b. Zübeyr için methiyeler yazmıştır. Muâviye'nin şâiri Kâ'b b. Cuayl, Evs b. Mağrâ, Leylâ el-Ahyeliyye, kendi eşi Sevvâr b. Evfâ b. Sebre el-Kuşeyrî ile olan hicivleşmelerinde iffetli ve saygılı davrandığı ve tabii bir şekilde şiir söylediği için mağlûp sayılmış, Sevvâr b. Evfâ için yazdığı hicviyede Kuşeyr ve Ukayl kabilelerinin çirkin taraflarını ortaya koyduğundan bu şiiri "el-Kasîdetü'l-fâzıha" (Lâmiyye) adıyla tanınmıştır.

Kendi yiğitliğiyle kabilesinin savaşlardaki kahramanlıklarını övdüğü fahriyelerinde Cahiliye taassubunun izleri görülür. At tasvirlerinde başarılı sayılan şâirin savaş ve ordu tasvirleri de fazla yer tutar. Allah korkusu, iman ve İslâm nimeti, cihad ve şehâdet, kadere rıza, sabır, teslimiyet, ümitsizliğe kapılmama, güzel ahlâk, alın teriyle çalışıp kazanarak fakirlik zilletinden kurtulma gibi konular şiirlerinde ele aldığı İslâmiyat'a ve hikemiyata dair başlıca temalardır.¹³⁹

Nâbiğâ el-Ca'dî erken dönem Arap şiirinin yeni ve özel alanı olan zühd şiirinin ilk temsilcilerinden sayılmaktadır. Divanında yazdığı şiirler bunu destekler mahiyettedir. Onun ruhu iman üzerine ve daveti iman üzerinedir. Takvâ ve zühd onun baş konularıdır. Vaazlarında zühd konusunu işlemekte, kaza, kader ve tevekkül konularına kasidelerinde değinmektedir. Nâbiğâ el-Ca'dî bir şiirinde rıza halinde olmaktan, Allah'a imanın rükünlerinden olduğundan, bunların musibetlerden hâsıl olan hüznü ortadan kaldıracağından bahseder:

¹³⁸ *Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî*, 45.

¹³⁹ Bkz. Zülfikar Tüccar, "Nâbiğâ", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 260-261.

ألم تعلم أن انصرافاً فسرعة
و لا تسألا إن الحيات قصيرة
و إن جاء أمر لا تطيقان دفعه
لسير أحق اليوم من أن تقصرا
فطيرا لروعان الحواشيث أو قرا
فلا تجزعا مما قضى الله و اصبرا

Bugün, yürümek için (hayatı devam ettirmek) çekip gitmek

Onu kısa tutmanızdan daha uygun olduğunu bilmez misiniz?

Bir soru sormayınız, zira hayat kısadır

Olayların en güzeli için uçunuz, ya da kalınız

Savmakta (defetmekte) zorlandığınız bir durum (başınıza) gelirse

Allah'ın hüküm kıldığı şeye feryat etmeyiniz, sabrediniz.¹⁴⁰

Nâbiğâ el-Ca'dî'nin beyitleri daha sonra zühd ile yoğunlaşmış şiirlere dönüştü. Dünyanın kısılalığını ve onun helakine dikkat çekti. Aşağıda Allah'a hamd ile başlayan beyitleri çok meşhurdur. Müslüman olarak ölmek istemesi ve ölmesi onun hayatının değişiminin göstergesidir:

الحمد لله إذ لم يأتني أجلي
حتى اكتسبت من الإسلام سربالا

Allah'a hamdolsun ki, ölüm (bana) henüz gelmedi

Çünkü İslâmiyetle bir zırh kazandım.¹⁴¹

İslâmiyeti kendisi için büyük bir nimet ve zırh (koruma) addeden Nâbiğâ el-Ca'dî Allah'a hamd eden, O'na iman edip, O'nun ilahlığını kabul eden kişileri övmüş, ama O'na yaklaşmayanların kendilerine zulmettiklerini aşağıdaki kasidesinde vurgulamıştır:

¹⁴⁰ Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî, 35.

¹⁴¹ Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî, 101.

من لم يقلها فنفسه ظلما

الحمد لله لا شريك له

الليل نهارا يفرج الظلما

المولج الليل في النهار و في

Ortağı olmayan Allah'a hamd olsun

Kim bunu söylemezse kendine zulmetmiş olur

(O Allah ki) gündüzden geceyi çıkarır

Gece karanlığından da gündüz yarıp çıkarır.¹⁴²

Nâbiğâ el-Ca'dî İslâm nimeti ile övünmektedir. Kendisine hidayet ettiği için rabbine şükretmektedir. Bu ise şiirde yeni bir renktir. Hikmet ile din arasında şekillenen yeni bir konudur. Sonunda insanların asla şüphe edemeyeceği rabbanî mucizelerin çokluğundan bahseder. Allah'a halis bir iman ile iman etmenin gerekliliğini va'zeder. Çoğunlukla salih amelden, insanların haşredileceği günün hak olduğundan bahseder. Nitekim bir şiirinde kişinin cenneti kendi elleri ile inşa edeceğini anlatır:

والله جهرا شهادة قسما

ثمت لا بد أن سيجمعكم

و اعتصموا إن وجدتم عصما

فانتمروا الآن ما بدا لكم

عصمة منه إلا وجدتم لمن رحما

في هذه الأرض والمساء و لا

Muhakkak ki sizleri orada bir araya toplayacak

Allah'a yemin olsun ki, apaçık bir şahit olarak

Sizin için ne gözükyorsa onun için tedbir alın

Eğer bulduysanız, bir (tedbire) sıkıca tutununuz

Bu yerde ve gökte

¹⁴² Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî, 134.

Size acıyandan başka bir sığınak yoktur. ¹⁴³

Nâbiğâ el-Ca'dî bundan sonra muhatabın iç dünyasına hitap ederek mukayese yapmasını ister. Geçmiş kavimlerin güç kuvvet bakımından daha üstün olduklarından bahseder. Onların nereye gittiklerini sorar ve başlangıçlarının ve sonlarının keyfiyetine dikkat çeker. Perslerin bir zamanlar dünyaya hâkim olduklarını ama şimdi onlardan geriye hiçbir şey kalmadığını dile getirir ve sanki insanların uykuda olduklarından şu şiirinde bahseder:

يا ايها الناس هل ترؤن إلى	فرس بادت و خدّها رَغماً
أمسوا عبيدا يرعون شائكم	كأنما كان ملكهم حلماً
فمزقوا في البلاد و اعترفوا	الهون و ذاقوا البأساء والعدم
و بذلوا السدر والأراك به	الخطم و أضحى البنيان منههما

Ey insanlar Persleri gördünüz mü?

Yok olup gitti, (kibirle) istememesine rağmen

Sizin işlerinizi yerine getiren kullar oldular (dün)

Sanki onların tüm mülkü bir hayal oldu

Beldelerinde arzuları parçalandı

Orada yiyip içtiklerini itiraf ettiler

Yokluğu ve fakirliği tattılar

Görüşleri ve amaçlar değişti, evleri yıkılıp gitti. ¹⁴⁴

Nâbiğâ el-Ca'dî'nin şiirleri, vaaz şiirleri olması ve geçmiş kavimlerin yaratılışı konusunu işleyerek hikmetli sözlerle insanları dine davet etmesi nedeniyle değişiklik arz

¹⁴³ Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî, 135.

¹⁴⁴ Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî, 135.

etmektedir. Aynı zamanda yaptığı itiraflar Allah'a ve O'na takvâya dönüşür. Allah ancak günahını itiraf eden ve bundan pişmanlık duyup tekrarlamayan kulunun günahını bağışlar. Dua ile mağfiret edilmek için takvâsını ve korkusunu ilan ederek zahire döker. Samimiyetle yazdığı şiirlerinde bu duygularını bizimle paylaşır. Daha sonra da bu şiirler zühd, takvâ ve tasavvuf şiirlerine dönüşür, bunlar da konuları ortak olan şiirleridir.¹⁴⁵

Nâbiğâ el-Ca'dî Allah'a bir münacatında şöyle demektedir:

يا ملك الأرض والسماء و من	يفرق من الله لا يخف أثما
إني امرؤ قد ظلمت نفسي و إلا	تعف عني أغلا دما كثما
اطرح بالكافرين في الدرك	أسفل يا رب اصطلي الصرما

Ey yerin ve göklerin hâkimi

Kim Allah'dan ayrılırsa günahkârım diye korkmasın

Ben kendime zulmetmiş bir insanım

Sınırı aşmama rağmen affediyorsun

Kâfirleri aşağılık yerde, kabul etmiyorum

Ya Rabbi beni ayrılıkla sarma.¹⁴⁶

Nâbiğâ el-Ca'dî, kişinin nefsi ile hayata karşı daima mücadeleci olması gerektiğini söylemektedir. Kişinin dünyaya olan düşkünlüğü yaratılışa katılan bir şeydir, fıtratında bu özellik vardır. Kişi iki hasletle kibirlenir, bunlar dünya ve mal sevgisidir. Bunlar insanın uzun yaşaması sonucunda ortaya çıkan hastalıklardır. Uzun yaşamak gençliğin neşesini alıp götürür, onda yaşamın tatlılığından bir şey kalmamıştır. Artık kendini mutlu edecek bir şey kalmamıştır. Ömrünün baharı gidip geriye sadece kibri kalmıştır. Bu şiiri insanlara güçlü ve zayıf yönlerini bilmeleri için, dünya hayatına ve uzun ömre aldanmasınlar diye insanların hizmetine sunar:

¹⁴⁵ Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî, 135.

¹⁴⁶ Şi'ru Nâbiğâ el-Ca'dî, 35.

و طول عيش قد يضره

المرء يرغب في الحياة

بعد حلو العيش مره

تفني بشاشته و يبقي

ما يرى شيئا يسره

و تسوؤه الأيام حتى

و قائل لله دره

كم شامت بي إن هلك

Kişi kendine zarar verse bile

Dünyaya ve uzun ömre düşkün

Geçici tatlı bir hayattan sonra

Neşesi yok olup gider acısı kalır

Günleri daha da kötü olacak ve hatta

Neşelenecek hiçbir şey göremeyecek

Helak olup gittiğimde benimle alay ederek

Şöyle söyler “ Başarı Allah’tan”.¹⁴⁷

Nâbiğâ el-Ca’dî son olarak bu sözleri söyler, evine girer, hiç dışarı çıkmaz ve ölünceye kadar orada kalır.¹⁴⁸ Takvâ sahibi olmak ve onda ısrar etmek hakkında söylediği en güzel şiirlerinden biri de aşağıdaki şiiridir. Bu şiirde ateşin azabından kokmaktadır:

و كنت من النار المخوفة أوجرا

أقيم على التقوى و أرضى بفعلها

Takvâ üzerine olmaya çalıştım ve onun ameline rıza gösterdim

Çünkü ben ateşten veya akıp gidenden çok korkuyorum.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Şi’ru Nâbiğâ el-Ca’dî, 191.

¹⁴⁸ Hizânetu’l-Edeb, I, 514.

¹⁴⁹ Şi’ru Nâbiğâ el-Ca’dî, 74.

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVİLER DÖNEMİNDE ZÜHD, ZÜHD ŞİİRİ VE ŞAİRLERİ

2.1. EMEVİLER DÖNEMİ

Emevî Devleti 661 yılında Muâviye b. Ebî Süfyan (ö.680) tarafından kurulmuştur. Devletin Emeviler adını alması, Muâviye'nin Ümeyyeoğulları ailesine mensup olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece İslâm âleminde ilk defa bir aile devlet yönetimine geçmiştir. Hicretin 41. yılında Hz. Hasan'la yapmış olduğu anlaşmadan sonra aynı yıl Müslümanlar tarafından "Âmü'l-Cemâa" olarak adlandırılmıştır.¹⁵⁰ Onun Kufe'de halktan biat almasıyla farklı iki siyâsî ve idari yapıya bölünmüş olan Müslümanlar tekrar birleşmiş oldular. Ancak bu son anlaşma ile iktidar olma yolunda son adımını atan Muâviye'yi birçok dâhili problemler beklemektedir.

Muâviye b. Ebî Süfyan, Irak ve İran bölgesinde sürekli başkaldırı halinde olan Hâricî hareketlerini bastırmaya çalışmıştır. Sınırlar, Buhara'dan Kayrevan'a, Güney Yemen'den İstanbul sınırlarına, oradan Hicaz bölgesine, Şam'a, Cezayir'e, Irak'a, Ermenistan'a, Mısır'a, Fas'a, Anadolu ve İran'a, Horasan ve Ceyhun nehrinin öbür yakasına kadar ulaşmıştır.¹⁵¹ Devletin güvenliğini sağlamak ve üzerindeki insanları idare etmek kolay bir iş değildir. Bunun için iyi idareciler gerekiyordu. Bu büyük topraklar idari taksimat açısından Suriye, Irak, Mısır ve Hicaz olarak dörde ayırdı ve bu bölgeleri yönetecek idarecileri belirledi.

Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Emevi devletini tesis etmesiyle birlikte kavmiyetçilik özelliği kendini toplumda iyice hissettirmiş, ilerleyen yıllarda çok daha belirgin bir şekilde, katı bir milliyetçilik olarak uygulanmıştır. Arap olmayan tebaaya hatta Müslüman olsalar dahi farklı muamelede bulunulmuştur. Bu durum Arap olmayan unsurların devlete ve Araplara bakış tarzını etkilemiş, onlardan nefret etmelerine dahi yol açmıştır. Tabii olarak bu kesimler, devlet aleyhtarı ya da Emeviler aleyhine düzenlenen her harekette yerini almışlardır. Zaten Emevi devletinin çöküşünde de

¹⁵⁰ el-Endülûsî, Ahmed b. Abdi Rabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Kahire 1940, V, 109.

¹⁵¹ *el-Ikdü'l-Ferîd*, VII, 275-282.

anlaşıldığı üzere anahtar rolü Mevâlî¹⁵² dediğimiz bu Arap olmayan unsurlar oynamıştır.

İslâmiyet'in gelişinden sonra tüm toplumlarda değişimler süratle artmıştır. Siyâsî olaylar İslam toplumunda derin izler bırakmıştır. Özellikle o dönemde felsefe konusunda farklı anlayışlar belirmiştir. Doksan yıl süren Emevi döneminde (h.40-h.132) hâkim olan ruh dünyaya tamah ve dünyevileşmektir.¹⁵³ Bu durum, zühd hayatının etkili bir unsur olarak belirginleşmesine sebep olmuştur. Bu bölümde zühd hayatına etki eden sebepleri sırası ile inceleyeceğiz.

2.2. ZÜHD ANLAYIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

2.2.1. Toplumsal Faktörler

680 yılında gerçekleşen Kerbelâ¹⁵⁴ olayı, Müslümanları çok derinden etkileyen bir olaydı. 683 yılında bir önemli vaka daha gerçekleşti. Kaynaklarda Harre Vakası olarak geçen hadise, Medine'de bulunan sahâbi ve çocuklarının Yezid'in¹⁵⁵ gönderdiği askerler tarafından saldırı ve talana maruz bırakılmaları idi. Bu da asırlarca sürececek bir kin ve nefretin tohumlarının atılmasına sebep olmuştu.¹⁵⁶

Yezid döneminde gerçekleşen üçüncü önemli toplumsal olay ise Mekke'nin Suriye'li askerler tarafından saldırıya uğramasıdır. Hicrî 64 yılının başında Melekeliler ve Hicazlılar Abdullah b. Zübeyr'e¹⁵⁷ (ö. 692) biat etmişlerdi. Medine'ye saldırıdan sonra Kâbe'nin de tehdit altında olduğunu gören Hâricîler, Medine'den kaçıp

¹⁵² Arap olmayan müslüman halklar için kullanılan bir terim. Bkz. İsmail Yiğit, "Mevâlî", DİA, İstanbul 2004, XXIX, 424-426.

¹⁵³ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, İmaj Yayınları 1993, 41.

¹⁵⁴ Bugünkü Irak sınırları içindeki Kerbelâ şehrinde, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin b. Ali'ye bağlı küçük bir birlik ile Emevi halifesi I. Yezid'e bağlı ordu arasında cereyan eden bir savaş. Bu savaş İslâm tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'nın, Hz. Peygamber'in kuzeni Hz. Ali'den olma oğlu Hz. Hüseyin'in ölümü, Şiîlerce her sene Aşûre Günü'nde yâd edilir. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Kerbelâ", DİA, İstanbul 2002, XXV, 272-274.

¹⁵⁵ Emevî halifesi (680-683). Kerbelâ'da emrindeki ordusu ile Hz. Hüseyin'i kuşatıp biat etmesi istedi. Hz. Hüseyin bunu kabul etmeyince 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Hz. Hüseyin'in ve beraberindeki yetmiş iki kişinin şehid olmasına sebep oldu. Bkz. Ünal Kılıç, "Yezîd I", DİA, İstanbul 2013, XXXIII, 513-514.

¹⁵⁶ et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Beyrut ty., II, 369-377.

¹⁵⁷ Sahâbelerden Zübeyr bin Avvâm ile halifelerden ilki olan Ebu Bekir b. Kuhâfe'in kızı Esma bint Ebû Bekir'in oğludur. Beni Esed kabilesine mensup olan Abdullah bin Zübeyr henüz gençliğinden itibaren İslam Ordusu ile Bizans ve Sasani İmparatorluğu'na karşı yapılan birçok savaşa katılmıştır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", DİA, İstanbul 1988, I, 145-146.

kurtulanlar, Muhtar es-Sakafî ve arkadaşlarıyla bir dış askeri yardım niteliğinde olan 200 kişilik Habeşli okçu grubu Mekke'ye gelerek Kâbe'yi korumaya ve Abdullah b. Zübeyr'e yardımcı olmaya çalıştılar.¹⁵⁸

Haccâc'ın¹⁵⁹ (ö. 714) 692 yılında Abdullah b. Zübeyr'i Mekke'de hacc mevsiminde kuşatması, Kâbe'yi konumunu hiçe sayarak mancınıklarla taşa tutması, Abdullah b. Ömer'in (ö. 693) kendisi ile görüşmesine sebep oldu. Bir müddet duran muhasara, daha sonra Abdullah b. Zübeyr'in şehâdeti ile son bulmuş, onun Hicaz'da dokuz yıl süren hilafetine son vermiştir.¹⁶⁰

Bu olayların tamamı toplumun zühde yönelişini arttırmış, çözümsüzlük durumu toplumun kaygılarını arttırmakla birlikte, kendi içine kapanmasına, dünyaya ve ona yönelenlere karşı bir tavur almasına sebep olmuştur.

2.2.2. Siyasi Faktörler

Asr-ı Saadet ve Tâbiûn döneminde pek çok millet mevcuttu. Hz. Osman'ın (ö. 656) şahadetinden sonra hak ve batıl birbirine iyice karışmaya başlamıştı. Pek çok hizip ve grup ortaya çıktı. Müslümanların kanı Müslümanlar tarafından döküldü. Hz. Osman'ın şahadeti zincirleme olarak bir takım olayların başlamasına sebep oldu. Bu da İslâm devlet anlayışında derin izler bıraktı. Fesad hâkim olurken hikmet gizlenmek zorunda kaldı. Hz. Osman'ın kanının hakkını isteyen Emeviler Peygamberin mirasını devraldılar. Onlar kendilerini Peygamberin halefleri görmekten ziyade laik idareciler olarak görüyorlardı.¹⁶¹

Muâviye ve Hz. Ali arasında ayrılıklar meydana geldi, onlardan taassupla hükmeden Hâricîler baş gösterdi. Mevâlî ile yollarını ayırıp kendilerini üstün gördüler.¹⁶²

¹⁵⁸ el-Belâzurî, *Kitâbu Cûmel min Ensâbi'l-Eşrâf*, Beyrut 1996, I, 343-347

¹⁵⁹ Zâlim lakabıyla meşhur Emevî valisi. Bütün gücünü Emevî saltanatının ayakta kalması için harcamıştır. Bkz. İrfan Aycan, "*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî*", DİA, İstanbul, 1996, XIV, 427-428.

¹⁶⁰ el-Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, Beyrut 1992, II, 266-267; *Târîhu't-Taberî*, II, 850-854.

¹⁶¹ *Klasik Arap Literatürü*, 41.

¹⁶² *Tarihu'l-Yakubî*, 27.

Hız. Ali'nin şahadeti de başka bir grubun ortaya çıkmasına sebep oldu, onlar da Şia olarak tanınmaktadırlar. Bu grup Hız. Ali ve ehl-i beytine tabi olanlara verilen addır. Kıyamete kadar imametin bu soydan devam edeceğini savunurlar.¹⁶³

Bu kadar siyâsî karışıklık ve çekişmeler Emevilerin şiddet eğilimine zemin hazırlamış oldu. Muâviye iktidarın babadan oğla geçmesini savunuyordu. Öyle oldu ki Kâbe'de yangın çıktı. Hasan el-Basrî'den¹⁶⁴ (ö.728) bunu en büyük fitne olarak tanımlamaktaydı.¹⁶⁵ Yezid döneminde Hız. Hüseyin'in şahadetine gelince, bu da Müslümanları derinden etkileyen başka bir olaydı. Araplar ve Mevâlî arasında derin bir öfke vardı. Emevilerin egemenliğinin bitmesini istiyorlar, başkenti terk etmelerini bekliyorlardı.

Bu siyâsî sebepler, beraberinde pek çok akidevî ve fikrî problemler doğurdu. Allah'ın fiilleri konusunda tartışmalar başladı. Müslümanlar ne yapacakları hususunda çaresiz kalmışlardı. Olaylar karşısındaki tutumlarına nasıl hükmedeceklerdi bilemiyorlardı.¹⁶⁶ Uzun süren kanlı savaşlar, ahlakî meseleleri de beraberinde getirdi. İnsanlar iktidardan yardım ve destek alamadılar. Zühd hayatına gereksinim kendini göstermeye başlamıştı. Artık hayallerini ve isteklere kavuşmayı âhirete bırakıyorlardı. Böylece çetin bir zühd hayatı baş gösterdi. Zühd ilk başlarda halis bir düşünce ile dünyayı terk etme şeklinde idi. Emevilerin ehl-i sünnete gölge düşmesine sebebiyet vermeleri, halkın zühde yönelişini daha da şiddetlendirdi.¹⁶⁷ İnsanlar âhiret hayatı için çalışıyor, dünyayı terk ediyor, onun hilelerine aldanmak istemiyorlardı. Ebu Bilal el-Hâricî onlardan biri idi. Yaşadığı bu olaylar yüzünden Allah'tan kendisini öldürmesini isteyerek şu şiiri söyledi:

¹⁶³ Onat, Hasan, *Emevi Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yay. Ankara 1993, 13.

¹⁶⁴ Hız. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme'nin evinde yetiştirilen Hasan el-Basrî, Bedir Savaşı'nda muharebe eden yetmiş Sahâbe dâhil, Hız. Peygamber'in birçok Sahâbesi ile tanışmıştır. Kendi kuşağının en önde gelen şahsiyetlerden biri olup, dindarlık, takva ve Zühd hayatı ile ünlü olmuştur. Bkz. Süleyman Uludağ, "*Hasan-ı Basrî*", DİA, İstanbul 1997, XVI, 291-293.

¹⁶⁵ *İtticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-Arabî*, 29.

¹⁶⁶ Muhammed b. Hasan ez-Zeyr, *el-Hayâtu ve'l-Mevtu fi 'ş-Şi'ri'l-Emevî*, Kahire 1989, 18.

¹⁶⁷ *İtticâhâtu 'ş-Şi'ri'l-Arabî*, 175.

إلهي هب لي زلفة و وسيلة
إليك فإني قد سئمت من الدهر
و قد أظهر الجوار الولاة و أجمعوا
على ظلم أهل الحق بالغدر والكفر

Allah'ım bana bir vesile kıl

Sana ulaşmak için, zamandan sıkıldım

Zulüm öne çıktı, ileri gelenler toplandı

Ehli hakka zulüm üzerine, ihanet üzerine.¹⁶⁸

2.2.3. Dini Faktörler

Kur'an ayetlerinin bir kısmı, dünyadan uzaklaşıp zühd hayatı yaşamaya davet ediyordu. Dünyanın yok olacağından, nefislerin öleceğinden bahsedip, Allah'a tevekkül etmek gerektiğini vurguluyordu. İşte bu ayetlerin tesiri ile yepyeni bir nesil inşa ediliyordu. Bu neslin birinci ve en önemli tabakasını sahâbeler oluşturunuyordu. Kamil, zârif ve düzenli olmak için Kur'an dünya hayatını yeniden şekillendiriyordu. Bu sayede âhiret hayatının sonunda cennete ulaşmayı hedefliyordu. Bu tamamen Kur'an'ın etkisi idi. Sahâbe ve Tâbiûn Kur'an'a son derece saygı gösteriyor, onun korunmasına, öğrenilmesine, öğretilmesine ve onunla yaşanmasına çabalıyorlardı. Ayrıca pek çok ayet nefsin tezkiye edilmesine ve İslâm'ın yayılmasına davet ediyordu:

“İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştılar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.”¹⁶⁹

¹⁶⁸ Nayif Ma'ruf, *Dîvânu'l-Havâric Şi'ruhum ve Hutbeuhum ve Resâiluhum*, Beyrut 1983, 193.

¹⁶⁹ Hadid: 57/16.

“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.”¹⁷⁰

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”¹⁷¹

“Allah'ın, kendisine Kitabı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, “Allah'ı bırakıp bana kullar olun” demesi düşünülemez. Fakat (şöyle öğüt verir:) “Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbaniler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.”¹⁷²

“Öyle ise bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir.”¹⁷³

Bu ayetler, vahyin indiriliş gayesini ve risâletin hedefini anlatmaktaydı. Müslümanlar namaz kılıp oruç tutuyorlar, nefis merkezli değil, zikreden kalp merkezli bir ruha sahip oluyorlardı. İnsan nefsi hevâ sahibiydi ama aynı zamanda da zühdü, takvâyı, ihlâsı ve tevazuyu içinde barındırıyordu. Nefis Allah için var olduğunu bilmiyor, zahirde Müslüman görünebiliyor ama hakikatte olmayabiliyordu. Sûreten Müslüman ama manada farklı olabiliyorlardı.¹⁷⁴

Kur'an'ın bu olumlu tesirleri, Tâbiûn ve onlara tabi olanlara kadar uzandı. O zamanlar kendilerine ulaşan zühd ile ilgili rivayetler çoktu. Bu rivayetler Kur'an ve sünnetten alınmış ölçülerle hayatına İslâmı tatbik eden kişilere ait haberlerdi. Hasan el-Basrî'den rivayet edilir ki, Tâbiûn ve onlara tabi olanlar Kur'an ayetlerini sanki görmüş gibi anlatıyorlar, bazen de ayetlerin manalarını örtüyorlardı.¹⁷⁵ Böylece insan için Kur'an'ın iki yönü ortaya çıkıyordu, biri maddi diğeri manevi boyutu.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Enfal:8/ 2.

¹⁷¹ Ra'd:13/28.

¹⁷² Ali İmran:3/79.

¹⁷³ Necm:53/29.

¹⁷⁴ *et-Terbiyetu'r-Ruhiyye*, 29.

¹⁷⁵ Mücahid Mustafa Behcet, *et-Teyyâru'l-İslâmî fî'l-asri'l-Abbâsî el-Evvel*, Bağdat 1982, 144.

¹⁷⁶ *Sünenü İbni Mâce*, II, 1376.

Dünya hayatı aldatıcı, zayıf ve farklı renklerdeydi, insanları bu konuda Kur'an da geçtiği gibi uyarmak gerekiyordu:

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın.”¹⁷⁷

İnsanlar bu dünyada imtihan ediliyor, amelleri ile yargılanıyordu. Cennet övülerek anlatılıyor, ona ulaşması için insanlar teşvik ediliyordu. Bu ise Salihlerin mükâfatı idi. Cehennem ise korkunç bir yer olarak tasvir edilip, şiddetle kaçınılması tavsiye ediliyordu. Sünnet ise Kur'an'ın amel olarak tatbikinden başka bir şey değildi. Hz. Peygamber sahâbelerini bununla yetiştiriyordu. Hz. Aişe (ö.678) Hz. Peygamber'i anlatırken: “O'nun ahlakı Kur'an idi.” demektedir.

Hz. Peygamber'in hayatı zenginlik ve bolluktan uzaktı. Rahatı ve israfı terk edip bir hasır üzerinde yatarken Hz. Ömer (ö. 644) onu görmüş ve bir örtü almasını söylediğinde Hz. Peygamber ona şöyle diyordu: “Dünya gölgesinde rahatladığın, sonrada terk edip gittiğin bir ağacın gölgesi gibidir.”

Hadislerde de dünyanın aldatıcılığı vurgulanıyordu. Dünyanın Allah indinde sivrisineğin kanadı kadar değeri yoktu. Bir kişi Peygambere: “Bana öyle bir amel söyle ki Allah beni sevsin, insanlar beni sevsin.” diye sordu. Peygamber: “Dünyada zâhid ol, Allah seni sevsin, insanlarda olandan ümidini kes, insanlarda seni sevsin.” diye buyurdular.¹⁷⁸

Böylece insanlar tâat içerisinde Allah'a ibadet ettiler. Maddi olan dünyaya değer vermediler. Hasan el-Basrî'nin meclislerinde zühde itiraz ediliyor ve onunla alay ediliyorken, zâhidlerin sayısı gün geçtikçe arttı ve dünya yeniden zâhidlerle doldu.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Lokman: 31/33.

¹⁷⁸ *et-Terbiyetu'r-Ruhiyye*, 137.

¹⁷⁹ Muhammed Mustafa Hedâre, *İtticâhâtü's-Şi'ri'l-Arabî fî karni's-Sâni'l-Hicrî*, Mısır 1963, 285.

Bedir harbine katılıp cennetle müjdelenen sahâbelere ulaşan Tâbiûn, onların sıkıntılara rağmen dünyadaki zühdlerini ve ibadetlere dört elle sarıldıklarını gördükçe, onların yolundan gitmeye devam ettiler.¹⁸⁰

Uveys el-Karanî¹⁸¹ (ö.657) şöyle diyordu: “Ölüm mü’mini rahat bırakmaz, ey kardeşim, muradın Allah’ın hakikatlerine ulaşmak ise ona altın ve gümüş ile ulaşılmaz.”¹⁸²

Onlardan bir kısmı yün elbise giyiyor, basit ve mütevazı yerlerde oturuyorlar, bunlarında aklarındaki hesabı hafifleteceğini düşünüyorlardı. Onlara göre fakirlik ve dünyadan acziyet Allah’a yaklaştıran sebeplerdi.¹⁸³

İnsan tüm hayatını Allah’a göre ayarlarsa zühd ve neşe içinde bir ömür sürebilirdi. Allah herkesin rızkına kefil, bu yüzden de servet biriktirmek ayıplanacak bir şeydi. İlk zâhid topluluk ise Ashâb-ı Suffâ idi.¹⁸⁴

Bu topluluk içinde, Hz. Peygamber’den Kur’an’ı, onun ibadet anlayışını, sosyal hayata uygulamasını öğrenmek ve Müslüman olan kabileler ile ihtiyaç duyulan beldelere dini öğretmek amacını güderek eğitim görmek isteyen sahâbeler de vardı. Hz. Peygamber onlara Kur’an ve ahkâmını öğretmek amacı ile Mescid-i Nebevî’nin kuzey duvarına hurma dalları ile bir gölgelik ve sundurma yaptırdı. Buraya Suffâ adı verildi. Burada Hz. Peygamber’den ilim öğrenenlere de Ashâb-ı Suffâ denildi.¹⁸⁵

Namazların öncesinde ve sonrasında Hz. Peygamber’in çevresinde toplanan genç sahâbeler iman ettikleri için anne ve babaları, kavim ve kabileleri tarafından reddedilmişlerdi. Bu nedenle gidecekleri hiçbir yerleri yoktu. Hz. Peygamber’e sığınmışlardı. Hz. Peygamberde onları burada misafir ediyordu. Yiyeceklerini de Medine’li Ensâr tarafından sağlanıyordu. Dünyanın bütün meşgalelerinden uzaklaşarak

¹⁸⁰ *et-Teyyâru’l-İslamî*, 160.

¹⁸¹ İbnu Sa’d Muhammed, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, Lübnan 1956, VI, 114.

¹⁸² Yemen’li müslüman. Hz. Peygamber döneminde yaşamasına rağmen peygamberi hiç görmemiştir. Kabri Suriye’nin Rakka ilindedir. Adına bir diğer türbe ise Siirt’in Baykan ilçesinde inşa edilmiştir. Bkz. Necdet Tosun, “*Veyssel Karanî*”, DİA, İstanbul 2013, XXXXIII, 74-75.

¹⁸³ *et-Teyyâru’l-İslamî*, 155; *İtticâhâtu’s-Şi’ri’l-Arabî*, 289.

¹⁸⁴ *İtticâhâtu’s-Şi’ri’l-Arabî*, 289.

¹⁸⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2012, 95.

kendilerini tamamen Kur'anı öğrenmeye ve anlamaya vermişlerdi. Yiyecekleri olmadığı için çoğu zaman oruçlu geçiriyorlardı.¹⁸⁶

Burada Kur'an-ı Kerim öğrenen ve ezberleyenlere Kurrâ adı veriliyordu. Suffâ'ya bu yönü ile de Dâru'l-Kurrâ deniyordu. On sene içinde pek çok sahâbe burada eğitim gördü. Bazen Hz. Peygamber'imizi dinleyen ve ondan ders alan sahâbelerin sayısı üçyüzü bulduğu rivayet edilmektedir. Suffâ'da eğitim gören sahâbeler eğitim ve öğretim yanında gazalara ve seriyyelere de iştirak ederlerdi. İçlerinde eğitimini tamamlayarak evlenenler Suffâ'dan ayrılırlardı. Suffâ'da bulundukları zaman içinde ticaret ve ziraatle meşgul olmayan bu sahâbeler evlenip ayrıldıktan sonra ticarî ve ziraî hayata atılırlardı. İçlerinde temayüz edenleri Hz. Peygamber çeşitli beldelere kadı ve muallim olarak gönderirdi.¹⁸⁷

Hz. Peygamber, Ashâb-ı Suffâ'nın eğitimi, maişeti ve ihtiyaçları ile bizzat ilgilenirdi. Onların ihtiyaçlarını karşılamadan kendi evinin ihtiyacına bakmazdı. Bu nedenle kızı Hz. Fâtıma (ö. 632) kendisinden evinin ihtiyacını istediği zaman:“Ya Fâtıma! Ben Suffâ'nın ihtiyacını henüz karşılayamadım. Kusura bakma sizin ihtiyacınızı karşılayamam. Bu konuda beni mazur görün ve idare etmeye bakın” buyurmuşlardır.¹⁸⁸

İşte bütün bu miras, Emevilerde yaşayan halkın zühdünü tetikleyen sebepler olmuştur. Kendilerine kadar ulaşan bu miras, onların dini hayatlarını derinden etkilemiş ve güncel hayatlarını ona göre şekillendirmiştir.

2.2.4. Diğer Faktörler

Hz. Peygamberde peygamberlikten önce bir zühd hayatı yaşamaktaydı. Cahiliye döneminde herkes onun zühdüne ve kulluğuna şahit oluyorlardı. Hz. Peygamber'in ilk hali de tasavvuf ve zühd hali idi. Peygamberlikten önce Hira mağarasına çekilir, orada Rabbine ibadet ederdi. Hatta Araplar onun hakkında “ Muhammed rabbine âşık oldu ” dediler ve hayatı hep bu hal üzere oldu.¹⁸⁹ Peygamberlikten sonrada, ameli nefsi ve fikri

¹⁸⁶ *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 95.

¹⁸⁷ *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 95.

¹⁸⁸ *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 95.

¹⁸⁹ İmam Gazâlî, *el-Munkizu mine 'd-Dalâl*, t. Yahya Pakış, Umran Yayınları, İstanbul 1988, 56.

bu hallerine devam etti. Ta ki Allah ona gecenin bir bölümünü ibadetle ve Kur'an kıraati ile geçirmesini emredene kadar:

“Ey örtünüp bürünen (Hz. Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur'an'ı tane tane oku.”¹⁹⁰

Bu yüzden araştırmacılar zühd ve tasavvufun İslâmi olması hususunda iki gruba ayrıldılar. Bunlardan Şevki Dayf (ö. 2005), Irak'ın cahiliye dönemi boyunca, Fars, Roma ve Bizans kültürlerinin etkisi altında kaldığını, Hristiyanlık bu topraklara girdikten sonra bile Helen kültürüne bağlı bir Hristiyanlığın hâkim olduğunu söyler.¹⁹¹ Zühd ise tamamen hâlis İslâm düşüncesinden doğmuştur. O insanları Kur'an ve sünnete davet eder. Ona, yeni fetihler ve Arap olmayanlar katılınca kadar hiçbir ekleme olmamıştır. Bu unsurlardan bazıları Hristiyanlıktan gelmektedir. Mısır, Şam ve Irak'ta özellikle ruhban Hristiyanlar bazı yeni fiiller katmışlardır.¹⁹²

Görüldüğü kadarı ile zühd konusunda başka düşüncelerden etkilenme hususunda birçok tartışmalara girilmiştir. Bu da dış etkenlerin varlığını kabul etmemize sebep olmuştur. Tüm bunlara rağmen, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet temelde aynı kaynaktan çıkmaktadır. İslâmiyet'te ilk zâhid Hz. Peygamber'dir. Hz. İsâ' da aynı hal üzerine amel etmiş ve İncil'de bunu desteklemektedir.¹⁹³ Diğer dinler ile İslâmiyet'in bağlantısı inkâr edilemez. Ama zühd kavramının ilk kaynağı İslâm, ilk zâhid Hz. Peygamberdir.

2.3. ZÜHD ŞİİRİNİN KONULARI

Şam, Irak ve Mısır gibi ülkelerde İslâmiyet hâkim olduktan sonra Arap yarımadasındaki milletlerin karışımı ile kültür de farklılaşmaya başlamıştır. Fetihlerin öne çıkması ile bu durum ziyadeleşmiştir. Raks, şarkı ve eğlence baş göstermiş, bununla birlikte zühd ve takvâya değer verenlerinde sayısı da artmıştır. Bunlar ilk Müslümanlar

¹⁹⁰ Müzzemmil: 73/1-4.

¹⁹¹ Şevki Dayf, *et-Tatavvur ve 't-Tecdîd fi 'ş-Şi'ril'-Emevî*, Mısır 1959, 355.

¹⁹² *et-Tatavvur ve 't-Tecdîd fi 'ş-Şi'ril'-Emevî*, 63.

¹⁹³ *et-Tasavvuf fi 'ş-Şi'ri'l-Arabî*, 42

gibi yaşamaya gayret etmişler, böylece zühd şâirlerinin de ittifak ettikleri konuların belirmesine yardımcı olmuşlardı.

2.3.1. Dünyanın Faniliği Ve Dünyayı Yerme (Zemm)

Dünya hayatı zühd şâirlerinin en çok işledikleri konuların başında gelmektedir. Bu konuda pek çok hadisin olması, buna etki eden sebeplerdendir. Dünya hayatının fani ve zamana bağlı olması, bedenın çürüyüp sadece kemiklerinin kalması önemli bir faktördür. Bununla birlikte bir de âhiret hayatı vardır ki aslolan odur. Onun hakikati dünyaya rağbet etmemekle tamam olmaktadır. Fakat siyâsî zaruretlar, iç ve dış olaylar, halîfelerin ve büyük sahâbelerin şehit edilmesi, bunun da yine diğer Müslümanlar tarafından yapılması, toplumda korkulara ve kırgınlıklara sebep olmuş, özellikle zühd hayatı yaşayanlarda derin yaralar bırakmıştır. Bu da onların daha fazla zühde sarılmalarına sebebiyet vermiştir. Bu dönemdeki şâirlere gelince; dünya ile insan arasında ki hesaplaşmayı anlatan konuları işlediler. Gerçek saadetin âhirette olduğunu her defasında vurguladılar.

Ru'be b. 'Îcâc bir şiirinde, dünyanın kısıllığını târif etmiş, âhiret hayatının kalıcılığını anlatmış, dünya ile meşgul olan kişiden razı olunmayacağını anlatarak şöyle demiştir:

ضد بابة لا بد ان تفسحها

ومثل الدنيا يالمن تروعا

Ona yönelen için dünyanın misali

Faydası olmayan bir sivrisinek gibidir.¹⁹⁴

Bu tür manalar pek çok şâir tarafından tekrar edilmiştir. Dünyanın sevilen bir şey olduğu âşikârdır ve ona rağbet edilmektedir. Hasta dahi olsa onda ölüme razı olan pek azdır. Zâhid halîfe Ömer b. Abdülaziz¹⁹⁵ (ö. 720) bunu onaylamış, insanların

¹⁹⁴ Velîm b. el-Verde el-Berûsî, *Mecmû'u Eş'ari'l-Arab*, Beyrut 1979, 88.

¹⁹⁵ Emevî halifesi (717-720). Hulefâ-i Râşidîn'in anlayışını ihyâ ederek din âlimlerinin ve halkın sevgi ve desteğini kazandı. Hz. Ali evlâdı ve Hâricîler'in de yönetimle barış içinde yaşamasını sağladı. Muâviye devrinden beri devam eden, hutbelerde Hz. Ali'nin lânetlenmesi âdetini kaldırdı. Bkz. İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 53-55.

dünyada helak olduklarını gördüğünde, âhiretin kalıcı ve daha hayırlı olduğunu zikretmiş, hâlbuki ondan ayrılanın geri dönmediğini gördükleri halde onu terk etmek istememelerine şaşmıştır:

ولا خير في عيش إمري لم يكن له يب من الله في دار القرار نص
أن تعجب الدن يا إذا سافاتها متاع قليل والزوال قريب

Kişinin yaşamında hayır yok, onun nasibi

Allah'ın kendisine karar kıldığından başkası değil.

Sen insan olarak dünyayı beğensende

Aslında o metâsı az, yok olması yakın bir şeydir.¹⁹⁶

Vehb b. Münebbih¹⁹⁷ (ö. 741) dünyayı değerlendirirken onun güzel bir mekân olduğundan bahseder. Ama bununla birlikte dünya bir gölge gibidir. Her misafir oradan geçer, kısa da olsa bir mutluluk yaşar ama bu geçici bir şeydir. Ömür onda uzun olmadığı gibi karar yeri de değildir. Kısacası onun saadeti kısadır. Nitekim Vehb b. Münebbih bir şiirinde şöyle söylemektedir:

ما الدن يا مقيل لراءه قضى وطراف في حاجة ثم هجرا

Dikkat et! Dünya sadece bir dinlenme yeridir.

Bir ihtiyaç için işini görür sonrada göçüp gidersin.¹⁹⁸

Hasan el-Basrî dünyayı uykudaki kişinin rüyasına benzetir. Öyle ki onu görür ama elde hiçbir şey kalmaz. Gölgesi yok olan kısa bir direk gibidir. Onun bu benzetmesi

¹⁹⁶ Nibal Cemal, *Şi'ru'l-Hulefâi fî'l-Asri er-Râşidi el-Emevî*, 1984, 129.

¹⁹⁷ Tâbiîn devrinde yetişmiş meşhur hadis âlimlerindendir. Bkz. Mahmut Demir - Mehmet Emin Özafşar, *"Vehb b. Münebbih"*, DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 608-610.

¹⁹⁸ ez-Zemahşerî; *Rebîu'l-Ebrâr ve Fusûsu'l-Ahbâr*, 1992, 9.

onun imanının bir yansımasıdır. Gölge figürü ise dünyanın kısalığı ve hızla yok oluşu ile alakalıdır. Akıllı kişi onun devamlı olmadığını hemen kavrar.

إن الـدبـيبـمـثـلـها لا يـخدع

أحلامـهـوم أو كـظـل زائـل

Uykudaki bir rüya veya yok olan bir gölge

Akıllı kimse onun benzetmelerine kanmaz.¹⁹⁹

Müslim b. el-Velîd²⁰⁰ (ö. 823) ise şöyle söyler:

Dünya ayıbına delalet eder ve onu doğrular

Ömür ise bana verdiklerinin tamamını geri alır.²⁰¹

Fakih Yusuf b. Abdülaziz dünyanın kendine meylettirdiğini, bununda dünyanın bir oyunu olduğunu anlatır. Onun hakikati süresinin az olması ve ticaretinin kişinin hayatını hüsrana uğratmasıdır. Kişi onun hakikatini görünce yüz çevirir. Kendini ondan uzaklaştırır. Kişi bilir ki ona tabi olursa sonu hüznün ve üzüntüdür, bu yüzden şu şiiri söylemiştir:

ويـمنـعـنا حـرص الـد فـوس الـشـحـاح

نـعـلـبـالدنـيـا ونـعـرف غـيـها

بـتـأمـيل أـمر الـسـتـفـيه بـرـابـح

وأـحـزنـني أـلا أـزال مـودـلا

Dünyanın sonunu bildiğimiz halde onunla oyalanırız

Cimri nefislerin hırsı bize engel olur

Karlı olmayacağın bir işi hala düşünmenin

Peşinde olman beni üzmektedir.²⁰²

¹⁹⁹ el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty., III, 228.

²⁰⁰ Abbâsî dönemi Arap şairi. Kendisi "bedî'" (yeni tarz şiir) adını verdiği ekolün öncüsü kabul edilir. Bkz. İsmail Durmuş - Nasuhi Ünal Karaarslan, "*Sarîulğavânî*", DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 156-157.

²⁰¹ *el-Eğânî*, XIX, 135.

Sâbık el-Berberî ²⁰³ (ö.728), hem fakih hem zâhid bir şâirdir, nefesine ilaç olan gerçeğin ve çekeceği hesabın üzerinde durur. Dünyaya meyletmek bir hastalık ve ondan kurtulmakta en büyük ilaçtır. Kulluk, takvâ ve ondan daha ulvi olana yükselmek bu ilacın terkididir ve adeta şiirlerinde şu mesajı vermektedir: “İnsanlar dünya üzerinde yerleşir ve helak olurlar. Yine ona asla geri dönüş olmadığını çok iyi bilirler. Kim ondan ayrılmışsa geri dönüşü de olmamıştır. Noksanlıklarının farkında olmadan yaşarlar. Ama dünya hakkında eksiklerini hemen bilirler.”

Hâricî şâirlerden olan Ebu Bilâl, âhiret ile dünyanın ölçülemeyecek kadar uzak olduğunu ama buna rağmen bir ölçü olmasını gerektiğini bir şiirinde şöyle anlatır:

إني وزنت الذي ي بقی ب عاجلة
ت فنى وشدي كاف لا والله ما ات زنا

Gerçekten dünyada kalacak olanı tarttım

Allah’a and olsun ki (dünya) hemen yok oluyor, (Dünya ve ahiret) denk olmuyorlar. ²⁰⁴

Dünya insanı aldatır, amellerini de bozar. Şer ve delaletteki işleri hayır olanlar üzerine tercih ettirir. İnsanı fesada uğratar. Kişiyi iyiliği emretmekten ve kötülüğü menetmekten uzaklaştırır.

Fetihlerin olması, farklı kültürlerin İslâm’a girmesi, dünya konusunda insanları aldatmaya meyilli kılmaktadır. Yeni kültürler dünyaya meyli arttırmış, insanlar zenginleşmiş, bu da zaaflarını arttırmıştır. Nitekim Kur’an bu konuda şöyle der:

“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Âhirette

²⁰² el-Merzubânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İmrân b. Musa, *Mu’cemu’s-Şu’arâ*, Kahire 1960, 502-503.

²⁰³ Emevîler dönemi zühhd şâiri. Bkz. İsmail Yiğit, “Emevîler”, DİA, İstanbul 1995, XI, 87-104.

²⁰⁴ İhsan Abbas, *Divânu Şi’ru’l-Hevâric*, Daru’s-Şuruk, Beyrut 1982, 65.

ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaidan başka bir şey değildir.”²⁰⁵

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metaidan başka bir şey değildir.”²⁰⁶ İşte bu lafızlar şâirler üzerinde derin izler bırakmış, bu yönde de dünyanın olumsuz bir vasfı olarak kalmıştır.

Ömer b. Abdülaziz'e (ö. 720) göre dünya, ferah, memnuniyet ve rahatlığı kapsamamaktadır. Çünkü o, uyuyan bir kişi için bir rüya gibidir. Kişi, kabirleri ziyaret edince onunun aldatıcılığının farkına varır. İşte ancak o zaman dünyadan bir ders ve ibret çıkarabilir.²⁰⁷

Mal biriktirmek de dünyanın hilelerindendir. Bu konu da şâirlerin Emeviler döneminde işledikleri önemli mevzulardandır. Emeviler döneminde ekonomik yönden birçok iyileşmeye şahit olunmuştur. Yeni fetihlerle birlikte yeni beldelerin İslâm topraklarına katılması, buralardan alınan haraç ve cizyeler, ekonomiyi daha güçlü hale getirmiştir. Tarlalar, ekinler, ziraat ve ticaret Müslümanların ekonomik durumunu iyileştirmiştir. Ancak kısa zaman sonra bu rahatlık ve zenginlik Müslümanlarda zafiyete sebep vermişti. Kendilerini dünyaya o kadar kaptırmışlardı ki şiirlerinde ilk defa içki objesi kullanılmıştı.²⁰⁸

İnsanlar genellikle amellerinin aleyhine dönebileceğini düşünmezler, biriktirdikleri mal ve paradan bir gün gelip ayrılacaklarını hayal bile etmezler. Şâir İmrân b. Hattân böyle davrananlara şaşkınlığını şöyle dile getirir:

كان يراها بالأمس خالفاً

قد أيقنت أنها تـ عود كما

مفارقها من عـ يشها مرة

وأن ما جمعت و أعجبها

²⁰⁵ Hadid:57/20.

²⁰⁶ Ali İmran:3/185.

²⁰⁷ *Divânu Şi'ru'l-Hevâric*, 355-356.

²⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'r-Reşid, Halep ty., IX, 100.

Geri döneceğini kesin olarak bildim

Nitekim yaratıcısının onu dün yarattığı gibi

Topladığım mal mülkten ve hayatta hoşuma giden şeylerden

Bir ayrılık olacağını da anladım.²⁰⁹

Böylece bazı insanların kalplerinde bozulmalar başladı. Ellerini mal ve paraya uzattılar ve biriktirdiler. Zâhidler ise sadece şu soruyu soruyorlardı: “Allah’a ait olanı nasıl biriktirir ve saklarsınız?” Bu yüzdende şairler onları dünya tarlasını eken ziraatçılara benzetiyorlardı:

كأنك في ثبات الأصل قاطن

فحتى متى تهو بمنزل باطل

كأنك في الدن يا لغيرك خازن

وتجمع ما لا تأكل الدهر دان با

Batıl bir menzile ulaşmaya kadar eğleneceksin

Sanki sen orada kökü sabit bir ağaç gibi duruyorsun

Zamanın yiyip bitiremediği şeyi biriktiriyorsun

Sanki sen dünyada başkaları için yas tutuyorsun.²¹⁰

Muhammed b. Abdullah el- Mehdi²¹¹ (ö.762) şiirlerinde cimri insanın mal toplama felsefesini anlatır. Bu kişi aslında hayatı kendine haram eder. Böylece ondan istifade edemez. Kendinden sonrakilere bırakır gider. Bu ise dünyanın değişmez kuralıdır.

ما لا يزال به حزي نا

والمرء يحرمنه فسه

²⁰⁹ *Uyûnu'l-Ahbâr*, 374.

²¹⁰ *Şi'ru Sâbık el-Berberî*, 132.

²¹¹ Babası Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan, annesi Hind bint Ubeyde'dir. Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı Medine'de isyan eden Ali evlâdının lideri. Bkz. Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", DİA, İstanbul 2005, XXX, 489-490.

جمع الحريه صدين الوارث ي نا

وت راه ي جمع ماله

ف ي صير ذاك لقاعدي نا

ي سعي باف ضل سعيه

Üzüntüsü devam eden şeyi

Kişi kendine haram kılar

Onu, malını toplarken görürsün

Hırslı mirasçılarının topladığı gibi

En iyi (üstün) çalışmasını harcar

Ancak bu (çalışması) oturanlara (çalışmayanlara) kalır.²¹²

Ebu'l-Esved ed-Düelî de²¹³ (ö. 688) mal toplayan kişiye zarar geleceğini, kendine her şeyi haram kıldığını, daha sonrada varislerine dağıttığını bir şiirinde şöyle anlatır:

عماق ليل ف يلقى الذل والحرب ا

قد ي جمع المرء مالا ثم ي حرمة

ولا ي حائر منه الفوت وال سدا

وجامع العلم مغبوط به ابا دا

Kişi mal biriktirir mahrum kalır (kendine haram kılar)

Biraz sonra da zillet ve mücadele ile karşı karşıya kalır.

İlim derleyen kişi her zaman gıpta edilendir

Ölüm ve olumsuzluklar ondan kaçınmaz.²¹⁴

²¹² *el-Eğânî*, III, 298.

²¹³ Tâbiînün büyüklerinden ve fıkıh ve hadîs âlimlerinden. Kur'ân-ı Kerîm'e hareke sistemini getiren ve Arap nahvinin ilk esaslarını tesbit eden âlim, şâir, zâhid. Bkz. M. Yusuf Kandehlevî, *Hayâtû's Sahâbe*, çev. Ahmet Meylâni, İslâmi Neşriyat, Konya 1983, III, 647-648.

²¹⁴ Ebu'l-Esved Ed-Düelî, *Dîvânu Ebi'l-Esved*, Beyrut 1974, 150.

Zühd şâirlerinin önemli konularının biri de dünyanın aşağılık, ızdırap dolu bir yer olması ve ölüm gerçeğidir. Şâirler arasında bu ızdırabı anlatan pekçok tabir kullanılmıştır. Nitekim şâirlerden Muhammed b. Yesîr bir şiirinde ölümden korku ile bahseder ve şöyle der:

ومن ت كون ال نار م ثواه

ويل لمن لم يرحم الله

ي ذكرني الموت وأذ ساه

واغفلتا في كل يوم مضى

Allah'ın rahmet etmediği kişiye yazıklar olsun!

Ve yeri ateş olan kişiye (yazıklar olsun)!

Eyvah! Geçen dgünden gaflet içinde olanlara!

Ölüm bana hatırlatır ve ben onu unuturum.²¹⁵

2.3.2. Kaza, Kader, Tevekkül Ve Mal Biriktirmeyi Küçümseme

Allah'a tevekkül de Emevî şâirlerinin en önemli konularından biridir. Çünkü tevekkül Allah'a iman ile sıkı sıkıya bağlı bir konudur. Aynı zamanda İslâm öğretilerinin çok güzel bir ürünüdür. Tevekkül Allah'ın dilediği gibi olmaya ve yaşamaya yönelmek, tüm işlerde Allah'ı vekil tayin etmektir. Çünkü Allah her işi ve her şeyi takdir etmiştir. Bu yüzden Emevî şâirleri Allah'a tevekkülü şu kısımlarda işlemişlerdir:

- a) Tüm lafızlarda Allah'a tevekkül²¹⁶
- b) Rızık konusunda Allah'a tevekkül²¹⁷
- c) Kaza ve kader konusunda Allah'a tevekkül²¹⁸

Ebu'l-Esved ed-Düelî bu konuda hakkında bir şiirinde şöyle der:

²¹⁵ *el-Eğânî*, XIV, 39.

²¹⁶ *el-Eğânî*, XII, 301.

²¹⁷ *Dîvânu Şi'ri'l-Hevâric*, 36.

²¹⁸ *el-Eğânî*, XIV, 270.

ل مِنْ مِثْلِ فَمَا لِلْمَضَاءِ وَالتَّوَدُّ

إِذَا كُنْتَ مَعْنِيًا بِأَمْرِ تُرِيدُهُ

يُرَادُ لَهُ أَتَيْكَ أَنْتَ لَهُ مُخْلِ

تَوَكَّلْ وَحَمَلْ أَمْرَكَ اللَّهُ إِنَّ مَا

İstediğin bir iş senin için açığa çıktığında

Tevekkül et ve bunun Allah'ın bir işi olduğuna hükmet ²¹⁹

Tevekkül, kişiyi insanlardan ümidi kesmeye, onlardan herhangi bir beklenti içinde olmamaya yönlendirmiştir. Bunu yapabilmek için gerçek manada Allah'a iman etmek gerekmektedir. Kişi, kendisine kaderde ne yazılmışsa ancak o kadarına malik olabilir. Ama şunu unutmamak gerekir ki Allah kendisine gönülden dua edene icabet edecektir. Yine Ebu'l-Esved ed-Düelî şöyle demektedir:

فَادْعُ الْإِلَهَ وَأَحْسِنِ الْأَعْمَالَا

وَإِذَا طَلَبْتَ مِنَ الْحَوَائِجِ حَاجَةً

Bir ihtiyacını gidermek için istediğinde

Allah'a dua et ki sana en güzelini göndersin ²²⁰

Tevekkül konusu rızık konusu ile de bağlantılıdır. Rızka kefil olan Allah'tır. Bu da şu ayette olduğu gibidir:

“Gökte rızığınız vardır ve size vaat olunmakta olan da.” ²²¹

İmrân b. Hittân ²²² (ö. 703) Allah'dan başka rızık veren olmadığını söyler: Kimden isterse istesin veren yine Allah'dır. Aslında kullar rızık vermez ama birer aracıdırlar. ²²³

²¹⁹ Abdulaziz b. Muhammed ez-Zîr ve Muhammed b. Abdillâh el-Etrâm, *Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî Asri'l-Emevî*, 1973, 331.

²²⁰ *el-Eğânî*, XII, 301.

²²¹ Zariyat: 51/22.

²²² Şâir ve zâhid. Hâricî fırkalarından Sufriye Fırkası imamlarından. Bkz. Azmî M. S. es-Sâlihî - Mustafa Öz, *"Hâricîler"*, DİA, İstanbul 1997, XVI, 175-178.

²²³ *Dîvânü Şi'ri'l-Hevâric*, 356.

Mal biriktirme de küçümsenecek bir durumdur. Allah, insanları fitrat üzere yaratmıştır, onların yaratılışına dünya sevgisini yerleştirmiştir. İnsan yaşamaya ve hayatta kalmaya çalışır, mal biriktirmek ister. Akıl ona daima nefsi şeylere temayülü salıklar ama aynı zamanda hakikat bilgilerine de ulaşılacak yine bu akıl denen hazinesidir. Mal biriktirmesinin nedeni ise dünyaya olan bağlılığıdır. Bu yüzden saraylar yaptırmakta, en kıymetli giysileri giymektedir. Ama ne yaparsa yapsın dünya hüsrân yurdu ve gerçek saadet âhirettedir. Bu yüzden Hz. Ali bir şiirinde şöyle demiştir:

أَنَّ السَّلَامَةَ فِيهَا تَرَكُّ مَا فِيهَا

النَّفْسُ تَبْكِي عَلَى الدُّنْيَا وَ مَا عَمِلَتْ

إِلَّا الَّتِي كَانَ قَبْلَ الْمَوْتِ بَانِيهَا

لَا دَارَ لِلْمَرْءِ بَعْدَ الْمَوْتِ يَسْكُنُهَا

Nefis dünyaya ve (onda) yaptıklarına ağlar

Muhakkak ki kurtuluş onu ve onda olanı terk etmektir.

Kişinin öldükten sonra orada kalacağı hiç bir yer yoktur

Ancak ölmeden önce kendisi için bina ettiği hariç.²²⁴

2.3.3 Âhireti Hatırlama

Müslümanlar âhiret üzerinde önemle dururlar. Bu dünyada elde ettikleri şeylerin bir gün yok olacağını, biriktirdikleri malın bir fayda sağlamayacağını bilirler. İnsana tekrar dirilme günü vaat edilmiştir. Müslümanlar mutlaka onunla karşılaşacaklarını bilirler. Sevap ve günahları karşısında bu günde sorgulanacaklarını düşünürler. Kısacası kendilerini bekleyen ölümün farkındadırlar. Bu sebeptendir ki Müslümanlar derslerinde, vaazlarında ve şiirlerinde bu konuları sıkça işlediler. İşte tam bu dönemde Müslümanlar bazı gruplara ayrıldılar. Aralarında kültür ve inanç olarak farklılıklar ortaya çıktı. Şehirli olmak medeniyete, bedevi olmak ise medeniyetsizliğe delalet eder oldu. Emevilerde

²²⁴ *Divânu İmâm Ali*, 134.

çeşitli sebepler ile halkın dini inanışı ve ahlakına müdahalede bulundu. Siyâsî olarak halkı olumsuz etkileyen pek çok işler yapıldı. Bu dönemde zühd şâirleri insanlara vaaz ve nasihatle bulundular. Onları hayır amel işlemeye, fıska ve fesadı terk etmeye davet ettiler. Nitekim Ferezdak âhiret ile alâkalı olan hesap gününden ve cehennemden korkusunu şu şiiri ile anlatmaktadır:

أشد من الموت التهاباً وأضيحا	أخاف وراء القبر إن لم يبعافني
عنيف وسواق يسوق الفرزدقا	إذا جاعني يوم القيامة قائد
إلى النار مغلول القلادة أزرقا	لقد خاب من أولاد آدم من مشى
لباساً محرقاً سراويل قطران	يقاد إلى نار الجحيم مسربلاً

Eğer affedilmeyeceksem, kabrin ötesinden korkarım

O, ateş (azap) ve daracık olması bakımından ölümden daha kötüdür

Bana kıyâmet günü gelicidir, o çetin gün bana geldiğinde

Ferezdak'ı sürer götürürler

Mavi zincirle boyunlara bağlanmış halde

Ateşe doğru yürüyen Adem'in evlatları (insanoğlu) kaybetmiştir.

Onlar katrandan yakıcı elbiseler giydirilmiş olarak

Cehenneme sevk edilirler.²²⁵

²²⁵ *el-Eğânî*, XIV, 15.

2.3.4. Kabirler İle Geçmiş Hatırlama Ve Ders Çıkarma

Kabirlerin ziyaret edilmesi ve onlarla ilgilenilmesi, insan nefsinde var olan ölüm korkusunun üzerine gitmesi ile doğrudan bağlantılıdır. İnsan bedeninin karar kıldığı tek yer olarak kabirler gösterilebilir. Ama orada da toprağa karışıp gitmektedir. Ölen kişi kabirdeki seyahatine başlamış, burada da bir miktar durduktan sonra mahşer yerine ulaşacaktır. İşte insanlar buraları ziyaret ederek ölümü hatırlar ve ölümü asla aklından çıkarmaz. Aslında bu inanış sadece Müslümanlara has değil, bilakis geçmiş kavimlerde bunu yapmışlardır. İşte kabirler ve geçmiş ümmetler, şâirler için oldukça güzel konular olup bununla halkı ahlaki yönden tedavi etmeye çalışmışlardır. Çünkü kabirler göz önünde olan yerlerdir ve daima ölümü hatırlatmaktadır.

Ferezdak ²²⁶ (ö. 728) ile Hasan el-Basrî arasında şöyle bir diyalog geçer. Ferezdak: “Ya Ebâ Saîd, insanların hayırlıları ve şerlileri bu cenazede toplanıyor” der. Hasan el-Basrî’da: “Ben insanların hayırlısı değilim, sende şerlisi değilsin. Sen bu işi ne olarak anladın Ya Ebâ Firâs.” diye cevap verir. Ferezdak cevaben: “ Allah’dan başka ilah olmadığına şahadet ederim. Yine şahadet ederim ki Muhammed (s.a.v) onun resulüdür. Sonra Ferezdak konu ile alakalı bir şiir inşad eder. Kabirlerin en büyük özelliği, Arap ya da Acem, zengin ya da fakir ayırt etmeden hepsini kendine kabul etmesidir. İnsan dünyaya nasıl üryan olarak geliyorsa öyle de bu dünyayı terk etmektedir. İşte bu olayda insanlar için büyük bir ibret vardır.

Emevî dönemi zâhidleri bu büyük ve önemli olayı, dünyanın kısa olması ile bağdaştırarak vaaz, ders ve şiirlerinin konusu yapmışlardır. Kabir dar bir yerdir. Tüm narin ve güçlü bedenler orada toprağa karışmaktadır. Düşünen bir akıl için büyük ibretler barındırmaktadır. Karanlık olan bu yerden kurtulmanın tek bir çaresi vardır. Oda gerçek bir mümin olup salih ameller işlemektir. Sâbık el-Berberî, her insanın kendinin ne taşıdığını bildiğini söylemiş, taşıdığı şeyler ile de hesaba çekileceğini zikretmiş, bununla insanlara vaaz etmiştir. ²²⁷

²²⁶ Ebû Firâs Hemmâm b. Galib b. Sa'saa et-Temîmî. Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şâirinden biri. Ailesi Temîm kabilesinin Mucâşi' kolundandır. Dedesi Sa'saa b. Naciye, sahâbe olmakla beraber babası Gâlib, Hz. Peygamber'i göremediği için Muhadramûn'dan sayılır. Bkz. Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", DİA, İstanbul 1995, XII, 373-375.

²²⁷ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 346.

Kabirler ve ölüm hakkında en çok şiir söyleyen şâirlerden biri de Mâlik b. Dînâr²²⁸ (ö. 748) olmuştur. Onun bu hareketi insanların imanlarını tazelemek ve ölmüş ruhlarını diriltmek içindi.²²⁹

Kabirlerde yatanlar arasında bir fark gözetilmemektedir. Fakir zengin, genç yaşlı, güzel çirkin, âlim cahil hepsi aynı toprağın altındadır. Oraya girenler birbirleri ile müsavî oldukları gibi çıkarken de müsavî olacaklardır. İşte bu insanlar için en büyük vaizlerden biridir. Nitekim bir zaman sonra ona girilerek unutulmuş geçmiş kavimlerden biri olunacaktır. Mâlik b. Dînâr bu bilgiler ışığı altında bir şiirinde kabri şöyle tanımlar:

يا أيها الركب سيروا إن غايكم
أن تصبحوا ذات يوم لا تسيرون
قد ثوا المطايا وأرخوا من أزمته
قبل الممات واقضوا ما تقضون

Ey yolcular gidiniz, şüphesiz sizin amacınız

Günün birinde gidiyor olmamaktır

Biz zamanlar (farkında olduğunuz gibi) dünyanın bizi değiştirdiğini fark ettik

Nitekim sizde bizim gibi olacaksınız.²³⁰

Yine Ferezdak da kabir ölüm ve âhiret hususunda şiirler yazmış, bunları bir vaaz olarak inşad etmiştir. Ön plana çıkan ölüm korkusu ve Allah'tan sakınma başlıca işlediği konulardır.²³¹ İshak b. İbrahim'i de bu konularda özellikle yazan şâirler arasında zikretmek gerekir.²³² Halîfe Ömer b. Abdülaziz de nefsinin tüm kibrine rağmen toprak olacak nefislere kabri hatırlatarak ibret almayanlara nasıl olsa kabrin ibret vereceğinden bahseder.²³³

²²⁸ Şâir ve ilk zâhid kişi. Gençliğinde mal mülk sâhibi idi. Hasan-ı Basrî hazretlerine talebe olunca, bütün mallarını ve parasını, fakir talebelere harcamıştır. Bkz. Mehmet Demirci, "Mâlik b. Dînâr", DİA, İstanbul 2003, XXVII, 505.

²²⁹ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 305.

²³⁰ el-İsfahanî, Hilyetu'l-Evliyâ, II, 134-135; Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 383.

²³¹ el-Gazâlî, Mükâşefetu'l-Kulûb, Mısır, ty., 78.

²³² el-Bidâyetu'n-Nihâye, VIII, 184.

²³³ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 356.

قف بالقبور وقل على ساحاته
من منكم المغمور في ظلم
ومن المكرم منكم في قصرها
قد ذاق برد الأمن من روعاتها

Mezarlarda durun ve onların üzerinde (şöyle) söyleyin

Adaletsizlikte batık olan sizden kimdir?

Ve onun sarayında ikram edilen kimdir?

O bulunduğu yerde emin bir soğuğu tatmıştır.²³⁴

2.3.5. Takvâ Ve İbadete Yönelme

Kur'an da pek çok ayette takvâya, zühde ve kulluğa çağrı geçmektedir. Farzlar ve nafileler konusu da böyledir. Nitekim takvâ ve kulluk konusunda insanlar arasında farklılıklar vardır:

“Kim Allah'a karşı takvâ sahibi olursa, (Allah) ona bir çıkış yeri nasip kılar. Ve hesap etmediği (aklına gelmeyen) bir yerden onu rızıklandırır.”²³⁵

Takvâ, insanı diğer insanlardan ayıran önemli bir meziyettir. Müslümanların nefislerinde önemli değişiklikler meydana getiren hassas bir duygudur. Şâirlerin çoğunluğu kullukta ihlâsa davet etmişlerdir. Bu ihlâs onları dünyanın ziynetleri ve tehlikelerinden korumaktadır. Bu itibarla takvâ en faziletli amellerdendir. Hamdân Serâhe'ye göre takvâ insanı yeryüzünde en faziletli varlık kılan ameldir. Öldükten sonra bile onu kurtaracak bundan daha iyi bir amel yoktur.²³⁶

Zâhidler için takvâ olmazsa olmaz bir ahlaktır. Takvâ ise kişinin tüm hayatını kuşatan, sözde ve fiilde ona ihlâs ve samimiyeti aşıl原因 bir duygu olarak etkisini

²³⁴ *Mükâşefetu'l-Kulûb*, 78.

²³⁵ Talak: 65/2-3.

²³⁶ el-Buhturî, *Hamâsetü'l-Buhturî*, Kahire 1929, 16.

göstermektedir. Takvâ insanın hidayeti için gereklidir. Abdullah ibni Abbas ²³⁷ (ö. 736) takvânın Allah için olduğu görüşündedir. Bu yüzden de kişi takvâsına dikkat etmelidir. Çünkü o aynı zamanda rüştünün de ispatıdır. Bu rüşte de ne bir kâfir ne de bir fâcir ulaşabilir. Kişi hayra Allah’a takvâ ile şahitlik edebilir. ²³⁸

Sâbık el-Berberî “her kim ki Allah’dan başkasından korkar ve sakınırsa, işte onun amelleri boşa gitmiştir” ²³⁹ der. Takvâdan daha güzel bir ziynet olmadığını şu şiiri ile göstermek istemiştir:

ووافيت بعد الموت من قد تزودا

إذا أنت لم ترحل بزاد من الـ تقوى

وأذك لم تر صد كما كان أصد

ندمت على أن لا تكون كم ثله

Takvâdan daha güzel bir erzak (zahire) ulaşamadığında

Ölümden sonra azığı bulunan bir kişi ile karşılaştığında

Onun gibi olmadığına pişman olursun

Ve (sadece) ölümden önce hazırladıklarını bulursun. ²⁴⁰

Nitekim ayette de şöyle geçmektedir:

“Azık edinin, şüphesiz azığın en hayırlısı takvâdır. Ey temiz akıl sahipleri, benden korkup sakının.” ²⁴¹

²³⁷ Hz. Peygamber’in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbî. Bkz. İ. Lütü Çakan - Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, DİA, İstanbul 1988, I, 76-79.

²³⁸ Şi’ru’l-Da’veti’l-İslâmî fî Asri’l-Emevî, 338.

²³⁹ Hizânetu’l-Edeb, IV, 164.

²⁴⁰ el-İkdu’l-Ferîd, 95.

²⁴¹ Bakara: 2/197.

2.4. ÖNEMLİ ZÜHD ŞAİRLERİ

2.4.1. Sâbık el-Berberî

Asıl adı Ebu'l-Muhacir er-Rakî'dir. Onun hakkında pek çok rivayet vardır. Berberî denmesinin sebebi Mağrip'te ki Berberîlere nispetledir.²⁴² Kendisi Mevâlîdendir. Takvâ ve tevekkül ehli bir kişiliği vardır. İsminde ve künyesinde ihtilaflar olmasına rağmen Mağripli Berberîlerden olduğu kesindir.²⁴³ Bu yüzdende lakabı el-Berberî olarak kalmıştır.²⁴⁴ Zühd hakkında yazdığı şiirlerinden Ömer b. Abdülaziz'e de takdim etmiş, o da kendisine iltifat edip ikramda bulunmuştur.

Sâbık el-Berberî'nin hayatının zühd ve takvâ üzere olduğu, amellerinde ve sözlerinde bunun aksine bir delil olmadığı yaygın görüştür. Şiirlerinde ve vaazlarında Kur'an'a ve sünnete sürekli bir bağlılık ve davet vardır. Onun şiirlerinde dünyadan takvâ ile yüz çevirme konusunu bulmaktayız. Dünya insana sunduğu mal ve evlat sevgisi ile onu kendisine bağlamakta ve asıl maksadından uzaklaştırmaktadır. Nefsin hoşuna giden bu gibi şeyler, onun sonunu hazırlamakta ve onu ölümden kurtaramamaktadır. İnsan öldükten sonra eliyle ne yaptıysa onun karşılığını görecektir. Zühd şâirleri bu yüzden dünya ile değil, insanların kalbine dokunan meselelere kafa yormuşlar ve bunu başarmışlardır.

وَيَهْلِكُ الزَّائِرُ وَالْمَزُورُ

يَا نَفْسُ كُلِّ قَابِرٍ مَقْبُورُ

لَيْسَ عَلَى صَرْفِ الدَّوَا عُمُورُ

وَيَقْبُضُ الْعَارِيَةُ الْمُعِيرُ

دَقِ بِرٍ وَالتَّقَى نَظِيرُ وَالصَّ

كَمُ مِنْ غَنَى مَكْثَرٍ فَقِيرُ

وَذُو الْهَوَى يَسُوقُهُ الْمَقْدُورُ

وَالْبَرُّ مَعْرُوفٌ بِهِ الْمَبْرُورُ

Ey nefis, kabre giren herkes artık ölmüştür

Ziyaret eden de edilen de ölecektir

²⁴² *Hizânetu'l-Edeb*, IV, 164.

²⁴³ *Hizânetu'l-Edeb*, IV, 164.

²⁴⁴ *el-İkdu'l-Ferîd*, I, 250.

Borç veren çıplak olan (veya borçluyu) yakalar

İlaç harcamaya ömür yok (yetmiyor)

Nice çok zengin fakirdir

Doğruluk iyidir, takva da öyledir

İyilik bilinir, hoş karşılanır

Hevasına uyanı kader sürükler götürür.²⁴⁵

Şiirlerinde işlediği dünya ile alakalı konular, onun ne kadar tehlikeli bir yer olduğu, insanı şüpheden şüpheyeye soktuğu, geçmiş kavimlerden kimseye şans tanımadığı gibi konulardır. Şâire göre nefis dünyaya çalışıp ona yönelmek ister. Gerçekte selametini onu terk etmekle olduğunu bildiği halde bunu yapar. Mal toplar, çocuk sahibi olmak ister, bunların bir gün terk edileceğini ve miras olarak kendisinden sonrakilere bırakılacağını hakkıyla bilir. Ama yine de bunları ister.

كأنك في يه ثابت الأ صل ق اطن

ف ح تى م تى ت ل ه و ب م نزل ب اطل

كأنك في الدن يال غ يرك خازن

وت جمع ما لا ت أكل الدهر دائ با

Ne zamana kadar boş konaklarda oyalanacaksın?

Sanki sen orada kök salmışsın, ayrılamayacaksın

Zamanın tüketemeyeceği şeyleri topluyorsun

Sanki sen dünyada başkaları için biriktiriyorsun.²⁴⁶

²⁴⁵ *Şi'ru Sâbık el-Berberî*, 105.

²⁴⁶ *Şi'ru Sâbık el-Berberî*, 132.

Sâbık el-Berberî'nin şiirleri hiç şüphesiz çağından uzak olan konuları içermiyordu. O zühd takvâ ve gerçek kulluk konularını halka kendi üslubunca işlemiştir. Şiirlerinde Kur'an etkisi o kadar rahat gözlemlenebiliyordu ki bu onun temel felsefesini oluşturuyordu. Sanki bu şiirler onunla örtüşüp bir beden kazanmaktadır. "İşte bu, azîz ve alîm olanın (Allah'ın) takdiridir"²⁴⁷ ayetini şiirinde ustaca kullanması gibi:

يا أيها الضاعن في حظه	وإنما الضاعن مثل المقيم
كم من أديب عاقل كاتب	مصحح الجسم مقل عديم
ومن جهول مكتر موسر	ذلك تقدير العزيز العليم

Ey nasibinden kaçan kişi!

Yolcu da mukîm gibidir

Nice akıllı ve yazar edip vardır ki

Vücudu sağlam fakir ve yoksuldur

Nice cahil de varlıklıdır, zengindir

Bu Azîz ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.²⁴⁸

Sâbık el-Berberî'nin ölüm ve kabir hakkında söylediği şu şiirde yine Kur'an lafızları ve ayetlerin tesiri açıkça görülebilmektedir:

بعد دخول القبر يانفس كربّة	وهول ت شيب المر ضعين زلازله
إذا الأرض خفت بعدن قلج بالها	وخللا سدبيل البحر يانفس ساحله
فلا ترتجي عوناً على حمل وزره	مسيء وأولى الناس بالدوزر حامله
إذا الجسد الممهور زائل روحه	جوى وجمال ال بيت يانفس أهله

²⁴⁷ En'am: 6/96.

²⁴⁸ Şi'ru Sâbık el-Berberî, 120.

يَزَايِدُنِي مَالِي إِذَا لَمْ أَفْسِدْ شَرَجَتِ مِي لَا أَزَايِدُ لَهُ أَهْلِي وَكَدَحِي لَا زُ
إِذَا كَلَّ عِنْدَ الْجَهْلِ يَأْنِي فَسْ مَنْطَقِي وَعَايِدُنْتُ عِنْدَ الْمَوْتِ مَا لَا أَحَاوِلُهُ

Ey nefis! Kabir girdikten sonra sıkıntıdır

Onun sarsıntısı emzirenleri ihtiyarlatır

O zaman yeryüzü dağları yer değiştirince hafifler

Ey nefis! Denizin yolları ve sahilleri bomboş kalır

Kötü kişinin yüklendiğini taşımaya yardım etmek istemeyin

İnsanlar kendi yükünü taşımaya daha layıktır.

Sağlıklı beden ruhu çıkınca yok olur

Ey nefis! Evin güzelliği ehlidir (ailedir)

Can boğaza gelince malım beni terk eder

Ailem ve amelim benden ayrılmaz, bende ondan ayrılmam

Ey nefis! Nutkum bilmediği zaman zorlanır

Ölüm anında çabalamadığım şeyleri görürüm.²⁴⁹

Nitekim Kur'an'da geçen aşağıdaki ayetlerin izleri bu şiirde açıkça görülmektedir:

“Dağları yürüteceğimiz gün, yeri çırılçıplak (dümdüz) görürsün; onları bir arada toplamışız da, içlerinden hiç birini dışarda bırakmamışızdır. Onlar senin Rabbine sıra

²⁴⁹ Şi'ru Sâbık el-Berberî, 117.

sıra sunulmuşlardır. Andolsun, siz ilk defa yarattığımız gibi bize gelmiş oldunuz. Hayır, bizim size bir kavuşma zamanı tesbit etmediğimizi sanmıştınız değil mi?”²⁵⁰

“Kıyamet gününde kendi günahlarının tümünü ve bilgisizce saptırdıklarının günahlarının bir kısmını yüklenmeleri için. Bak, ne kötü yük yükleniyorlar.”²⁵¹

Sâbık el-Berberî, şiirlerinde geçmiş kavimlerden de bahsetmiş, onlardan ibre alınmasını insanlara hatırlatmıştır.

وَكَيْفَ يَأْمَنُ رَيْبَ الدَّهْرِ مُرْتَهَنٌ
بِعَدْوِهِ الدَّهْرُ إِنَّ الدَّهْرَ عَدَاءٌ
أَلْقَى عَلَى الْجَيْلِ مِنْ عَادٍ كَلِيلَهُ
وَقَوْمِ هُودٍ فَهُمْ هَامٌّ وَأَصْدَاءُ

Zamanın şüphesinden nasıl emin olursun

O feleğe düşman olmakla tutsaktır

Bir grup düşmanı nesil(ler) üzerine bıraktı

Büyük bir topluluk ve avaz olan Hûd kavmi üzerine de.²⁵²

Tevekkül de Sâbık el-Berberî'nin zühde ait şiirlerinin başlıca konularındandır. Mü'minler bazı hakikatleri ancak tevekkül vasıtası ile görebilir ve kabullenebilirler. Bu sayede dünyada Müslüman olarak yaşamış olurlar.

وَاللَّهُ مَا قَدْ نَعَتَ نَفْسٍ بِمَا رَزَقَتْ
مِنْ الْمَعِيشَةِ إِلَّا سَوْفَ يَكْفِيهَا
أَمْوَالُ نَالِذِي الْمِيرَاثِ نَجْمَعُهُ
وَدُورُنَا لَخَرَابِ الدَّهْرِ نَبْنِيهَا
حَدَاثَ الزَّمَانِ كَمَا قَسَّ بِالتَّجَارِبِ أ
تَقْيِسْ نَعْلًا بِنَعْلٍ حِينَ تَحْذُوهَا
وَاللَّهُ مَا عَبْرَتْ فِي الْأَرْضِ قَاطِرَةً
إِلَّا وَصَرَفَ اللَّيَالِي سَوْفَ يَفْنِيهَا

²⁵⁰ En'am: 18/47-48.

²⁵¹ Nahl: 16/25.

²⁵² Şi'ru Sâbık el-Berberî, 82.

Allah'a yemin olsun ki, hiçbir nefis

Kendisine yetecek miktarda geçimle rızıklandırmasına kanaat etmemiştir

Mallarımızı miras sahipleri için biriktiririz

Evlerimizi de feleğin harap etmesi (yıkması) için yaparız

Ayakkabılarını giydiğinde (mislini misline kıyas ettiğin gibi)

Zamanın olaylarını da tecrübelerin ile kıyas et

Allah'a andolsun ki yeryüzünde hiçbir kervan geçmedi

Ki gecelerin akışı onu yok etmiş olmasın.²⁵³

2.4.2. Ebu'l- Esved ed-Düelî

İsmi Zalim b. Ömer b. Süfyan b. Cendel b. Yu'mer b. Halas b. Nefâse b. Adiyy b. Ed-Dâil'dir.²⁵⁴ Genel kanaate göre Peygamberliğin gelmesinden üç yıl sonra doğdu. Allah Resulüne hayattayken yetişti. Ebu Ubeyde²⁵⁵ (ö.639) onun diğer Müslümanlarla birlikte Bedir gazvesinde tanık olduğunu rivayet etmiştir.²⁵⁶

Ebu'l-Esved, Basra'ya hicret etti ve orada kaldı, orada kendine özel bir mescidi bulunmaktadır.²⁵⁷ İmam Hz. Ali taraftarlarındandı. Onu ve onun çocuklarını severdi. Cemel, Sıffin ve diğer savaşlara da tanıklık etti. Cemel vakasında Hz. Aişe'ye (r.a.) elçi

²⁵³ *Şi'ru Sâbık el-Berberî*, 132.

²⁵⁴ *el-Eğânî*, XII, 297.

²⁵⁵ Hz. Peygamber'in Sahâbelerinden ve cennetle müjdelenmiş on Sahâbeden birdir. İslam tarihinde yeri önemlidir ve Hz. Ömer'in halifeliğinde ordu komutanlığı yapmıştır. Bkz. Ahmet Önkâl, "*Ebû Ubeyde b. Cerrâh*", DİA, İstanbul 1994, X, 249-250.

²⁵⁶ *el-Eğânî*, XII, 297.

²⁵⁷ el-Askalânî, İbnu Hacer, *el-İsâbetu fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire, ty., II, 233.

olarak gönderildi.²⁵⁸ Vefatı h. 69 senesinde (m. 688) taun hastalığına yakalandıktan sonra olmuştur.²⁵⁹

Ebu'l-Esved sonraki ediplerin gözünde çok yüce bir yere sahiptir. Ondan bahsedilirken her zaman saygıyla bahsedilmektedir. el-Hâfız onun hakkında: “ Kendisi müthiş dahi ve hakîm bir ediptir.” demiştir.²⁶⁰

Ebu'l-Esved zâhid bir kişiliğe sahipti. Kendisi aynı zamanda tâbiinden bir zat olup fakih ve hadisçiydi. Şâir kişiliği ile de onlar arasında önemli bir yeri vardı. Şiirlerinde zühd ve kulluk her zaman ön plandaydı. Bu da onun ruhi yapısını ve kişiliğini bize gösteren yeterli bir kanıt olmaktadır.

Ebu'l-Esved, şiirlerinde Allah'a tevekkül, kazaya ve kadere iman konularını en çok işlemiş şâirlerin meşhurlarındandır. O aynı zamanda bu konuları şiirlerinde işleyen ilk şâir sayılabilir.

فَمَا لِلْقَضَاءِ وَ التَّوَكُّلِ مِنْ مِثْلِ

إِذَا كُنْتَ مَعْنِيًا بِأَمْرِ تَرِيدُهُ

يُرَادُ لَكَ أَتَيْكَ أَنْتَ لَهُ مَخْلٍ

تَوَكَّلْ وَ حَمَلْ أَمْرَكَ اللَّهُ إِنْ مَا

İsteddiğin şeye kendini kaptırdığında

İşte bu kaza ve tevekkül gibidir

Tevekkül et ve bunun Allah'ın bir işi olduğuna yor

Senden istenen kendini O'na vermendir.²⁶¹

Ebu'l-Esved bu dünya ehlinin, hakikatte tüm rızkın Allah'ın elinde olduğunu bildiği halde bu kadar dünyaya meyletmelerine şaşırıyordu.²⁶² Hâlbuki rızık Allah tarafından taksim edilmiş bir miktardı ve her şeyin takdir edilmiş bir eceli vardı.

²⁵⁸ *Târîhu't-Taberî*, IV, 471-472.

²⁵⁹ *el-Eğânî*, XII, 334.

²⁶⁰ El-Câhiz, *el-Buhalâ*, Dâru'l-Meârif, Mısır 1958, 16.

²⁶¹ *Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî*, 331.

²⁶² *el-Buhalâ*, 162.

Mâlikü'l Mülk ancak Allah'tır ve onu dilediği kişiye verir. Nitekim bunu bir şiirinde şöyle dile getirir:

والرزق فيما بينهم مقسومٌ

رغبة أهلها عجبٌ للدنيا و

من أهلها والعاقِلُ المحرومُ

والاحمقُ المرزوقُ أعجبُ من أرى

Dünyaya ve ona rağbet eden ehline şaşarım

Hâlbuki rızık onlar arasında taksim edilmiştir

Kendini onlardan gören ahmaklıkla rızıklandırılmış daha tuhaftır

Akıl sahibi ondan mahrum olduğu halde.

Ebu'l-Esved' in şiirlerindeki eğitici metodu, nasihat ve irşat olarak kendini göstermektedir. Kur'an ve hadislerin etkisinde yazdığı şiirleri okuyanlara bir ders mesabesindedir. Müslümanlara dinin gereği olan ve unutulmaya yüz tutan faziletleri öğretmeyi kendine vazife edinmiştir.²⁶³

Ebu'l-Esved, şiirleri ve vaazları ile döneminde pek çok kişiye yol göstermiş, salih insanların yetişmesine aracı olmuştur. Ondan sonra da şiirleri yol göstericiliğine devam etmiş, sabır tevekkül ve rızık konularında eşsiz birer hazine olmuşlardır.

²⁶³ *el-Buhalâ*, 157.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÜHD ŞİİRLERİNDE ŞEKİL

3.1. ZÜHD ŞİİRİNDE DİL

Arap Dili, zühd şiiri ile güzelliğine daha da bir güzellik katmıştır. Çünkü insanlar zühd kavramı ile gündelik hayatlarını şekillendirmiş, hem dünya hem âhiret hakkında daha derin düşüncelere sahip olmuştur. Şâirler bu sayede zühd kavramı hakkında düşüncelerini geliştirmişler, böylece bu kavramın toplumda hayat bulmasına öncülük etmişlerdir. Onlar başka bir şey ile meşgul olmamışlar, aynı zamanda zühdün manasını kendi nefislerine de yerleştirmişlerdir.

Zühd şâirlerinin en büyük özelliği zühd halini yaşamaları ve onu kolayca vasıflandırabilmeleridir. Kasidelerinde bu konuyu çokça zikrediyor, kolaylıkla kullanabiliyorlardı. Şâirlerin şiirlerinde vaaz, kanaate davet, ölüm, hesap ve haşır gününü hatırlattıklarını görmekteyiz. Unutulmamalıdır ki bunlar garip kelimeler değil bilakis o zaman halkın kullandığı lafızlardır. Bu da zühd şâirlerinin değerini yükselten önemli bir unsurdur.

Zühd şâirleri ağdalı bir üslup sahibi asla olmadılar. Daha ziyade şiirin mana yönüne ağırlık verdiler. Bu yüzden zühd şiirinde günlük hayatta kullanılan ve bilinen kelimeler ile kaybedilen zühd kavramı geri kazandırılmaktadır. Halk bu yöntemi anlayarak gereğini yapmaya çalışıyordu.

Ebu'l-Atâhiye zühd şâirleri ve şiiri hakkında şöyle söylemektedir: “Onlar hükümdarların yolundan giden kişiler değildi, gariplerin talebeleri de değildi. Onlar bilakis zâhid Ashâbın yolundan giden, fukaha, ulema ve muhaddis şahsiyetler idi. Eşyanın hakikati onları şaşırtmıyordu.”²⁶⁴

Zühd şâirlerinin dili oldukça açık ve tekellüften uzaktı. Onlar şiirde önemli bir dönem başlatmışlardı. İsimlerinin şöhret olmasını asla istememekteydiler. Bu yüzden de şiirlerinde, gönüllerinde hissetmedikleri bir şeyi asla yazmıyorlardı. Şiirlerini zühde ait

²⁶⁴ *el-Eğânî*, XII, 74.

fikirler ile bezeyip yaşadıkları riyazet ve mücahedeleri anlatıyorlardı. Zaten yaratılışları bu tecrübeleri halka aşılama meylliydi.

Emeviler döneminde siyâsî ve toplumsal hayatın etkisinde zühd şiirinin dili insanların fikirlerinden etkilenmiştir. Bu dönemde zühd şiirinin dile en büyük katkısı, Kur'an ve sünnetin lâfzen ve manen dilde yerini almış olmasıdır.

Ayrıca şâirlik vasfı, zühd şâirleri ile daha ulvi bir hale gelmişti. Çünkü onlar yaşamadıkları bir zühdü asla yazmıyorlardı. Bu vesile ile takvâ kültürünü topluma işliyorlardı.

Bu konu hakkında Sâbık el-Berberî şöyle demiştir:

ولن ينفذ الذكر لبقا سايا أبدا و ه ي ل ين ل قول الوعظ الحجر

Zikir âsî kalbe asla fayda vermeyecek, taş öğütten etkilenir mi? ²⁶⁵

Bu sözlerdeki mana sanki yüzeysel gibi gelmektedir. Ama durum bunun aksinedir. Sözün basitliği manayı engellememekte ve nefislere tesir etmektedir. Ayrıca korku ve ümit anlatılmak istemektedir.

Ömer b. Abdülaziz bir vaazında şöyle demektedir:

انظر ل نفسك يا مسكين في مهل ك ال تفكير وال نظرمادام ي نفع

ف فيهم لك يا مغرور موعظة وفيهم لك يا مغتر مع تبر

Ey miskin, kendi nefsine bir bak

Eğer tefekkür etmezsen bir fayda olmayacak

Ey mağrur, onlarda sana bir öğüt var

²⁶⁵ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 355 - 356.

Onlarda senin itibar ettiğin bir şey var.

Bu şiirlerin tamamında basit anlatımlar ancak aynı zamanda derin manalar vardır. Aşağıdaki şiirde kafiye ve vezinleri uyum içerisinde zühdün kapsamına giren konularını çok güzel bir şekilde işlemiştir:

وَمَنْ تَكُونُ النَّارُ مَا تَوَاهُ	وَيَلِّ لِمَنْ لَمْ يَرْحَمْ اللَّهُ
وَأَنْ سَاهِي ذِكْرِي الْمَوْتِ	وَإِغْفَلْتَا فِي كُلِّ يَوْمٍ مَضَى
وَعَاشَ فِي الْمَوْتِ قَدْ صَارَاهُ	مَنْ طَالَ فِي الدُّنْيَا بِهَ عَمْرُهُ
قَدْ كُنْتَ آتِيَهُ وَأَغْشَاهُ	كَأَنَّهُ قَدْ قِيلَ فِي مَجْلِسِ
يَرْحَمُنَا اللَّهُ وَإِيَاهُ	مُحَمَّدٌ صَارَ إِلَى رَبِّهِ

Allah'ın rahmet etmediği kişiye yazıklar olsun

Yeri cehennem olan kişiye de yazıklar olsun

Her gün geçen hasretim

Beni ölümle hatırla ve onu unut

Kimin yaşamı dünyada uzamış

Ölüm onu kısalttı

Sanki ona bir mecliste denilmişti

Ben onu götürüyordum ve örtüyordum

Muhammed rabbine yürüdü

Allah bize merhamet etsin, zaten ancak o eder.²⁶⁶

²⁶⁶ el-Eğânî, XIV, 39.

Edebiyat açısından zühd dilinin tamamı ince ve zârifli. Halk arasında eskiden beri (هـاي! و دلـلـا انـمـحـري), (يـتـرـسـح اي), (نـمـلـي و) gibi lafızlar kullanılmaktaydı. İnsanlar bir kişi öldüğünde o kişi hakkında şöyle derlerdi: (هـاي! و دلـلـا انـمـحـري). Bununla o kişi hakkında takvâ ve kulluk üzere öldüğü kastedilmekteydi. Halkın kullandığı dili de kullanan zühd şâirleri, konusu itibarı ile korku ve ümit üzerine de şiirler inşa edilmiştir. Bir takım şâirler, zühd şiirinde hikmet ve mesel konularını karıştırmışlar, fikirleri ile harmanlamışlardır. Ayrıca yeni manalar da katmışlardır. Mesel ve hikmet insanların kulaklarına ve kalplerine daha kolay ulaşmaktadır. Bu mevzular en çok Sâbık el-Berberî'nin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Şu söz de onun hikmetli sözlerindendir: “Nefis dünyaya bağlıdır, gerçek selamet ise onun içinde var olan her şeyi terk etmektir.”²⁶⁷ Bu sözden kasıt tüm makamlardan ve rütbelerden uzaklaşmaktır. Bu tür tabirler gönüllerde haşyet uyandırmaktadır.

3.2. ZÜHD ŞİİRİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

İslâm şâirleri, Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinin manaları üzerinde düşünmüşler ve bu manaların etkisi ile şiirler yazıp toplumu etkilemişlerdir. Kur'an ve hadislerde geçen kelimeleri bozmamışlar, bilakis aynılarını veya yakın manalarını kullanmışlardır.

Hız. Peygamber'den önce Furkan, iman, küfür, şirk, salât, oruç, nifak, zekat, rukû' ve sucûd gibi kelimeleri Araplar bilmiyorlardı.²⁶⁸ Zamanla bu kelime ve kavramları öğrenip gündelik hayatlarında pek çok şeyi İslâm ile düzenleyip, ondan pek çok tesirler almışlardır. Bu tesirler şâirlerin şiirlerine de yansımış, onlarda halkı bir nevi irşat etmişlerdir. Böylece fikirlerindeki manalar gönülden gönüle ulaşmış, İslâm'ın tevhit anlayışı kalplere kök salmıştır.²⁶⁹

İşte bu anlayış Emevilere kadar ulaşmış, hatta Sâbık el-Berberî şiirlerinde dünyanın insanları nasıl aldattığını, ondan kurtuluşun bu tevhit inancı olduğunu zikretmiştir.²⁷⁰ İslâmi şiirlerin çoğunlukla Kur'an etkisi altında olduğunu görürüz. Bunun sebebi şâirlerin bunu gönülden bir iş olarak benimsemeleridir. En çok tercih edilen lafızların

²⁶⁷ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 132.

²⁶⁸ Tarihu'l-Edebi'l-Arabî, 32.

²⁶⁹ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 284 - 285.

²⁷⁰ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî Asri'l-Emevî, 352.

başında, “elhamdülillah”, “biiznillah” ve “cezalillah” tır. Ayrıca müjdeleyen, uyarıcı, iman ve hidayet içeren sözcüklerde bu kapsamdadır.

3.3. ZÜHD ŞİİRİNDE KUR’AN YANSIMALARI

Bu dönemde Kur’an kelimelerinin zühd şiirlerine olan etkisi asla inkâr edilemez. Kur’an lafızları dünya işleri dâhil, takvâ ve iman kavramları içinde kullanılıyordu. Ruhi hayatın yapılanması için şâirler devamlı olarak bu lafızları şiirlerinde kullanmaktaydılar.

Şüphesiz Kur’an’ın icazı insanları her zaman hayrete düşürmekteydi. Bu da kalplerde büyük tesir bırakıyordu. Abdullah İbn-i Mes’ud (ö. 653) bu manayı belirtmek için şöyle demiştir:

“Anlamalarını iyice idrak etmeden ayetleri bırakıp başka ayetleri asla ezberlemiyor, başka emirlere geçmiyorduk.”²⁷¹

Zühd şâirleri genelde felekler üzerine düşünmeye, dünyanın aldatıcı olduğuna, insanları takvâ, Allah’a tevekkül, cennet cehennem, haşr günü hakkında Kur’an’ın belirttiği konulara çağırmaktadır. Dünya hayatının geçiciliği ayetlerde de zikredilmektedir. Onun mukabilinde ise cennetten sıkça bahseder:

“Şüphesiz takvâ sahipleri için de başarı ödülü vardır. Bahçeler bağlar var.”²⁷²

İnsanları cehennemden sakındırır, ondan kurtuluş yollarını beyan eder ve gazap ettiği şeyleri açıklar:

“Andolsun, cehennem için cinlerden ve insanlardan çok sayıda kişi yarattık. Kalpleri vardır bununla kavrayıp anlamazlar, gözleri vardır bununla görmezler, kulakları vardır bununla işitmezler. Bunlar hayvanlar gibidir, hatta daha aşağılıktırlar. İşte bunlar gafil olanlardır.”²⁷³ Allah’ın gazap ettiği şeytanı açıklar.

Sabık el-Berberî Kur’an tesir ile şöyle yazmıştır:

²⁷¹ *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VI, 119.

²⁷² Nebe: 78/31-32.

²⁷³ A’raf: 7/179.

ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

وَمِنْ جَهْلٍ مَكَثَرٍ مَالِهِ

Parçalanmış malı ile cahillerden olma

Ki bu Allah'ın takdiridir.²⁷⁴

Bu şiirdeki etkilenilen ayet şudur: “O sabahı yarıp çıkarandır. Geceyi bir sükûn (dinlenme), güneş ve ay'ı bir hesap (ile) kıldı. Bu, üstün ve güçlü olan, bilen Allah'ın takdiridir.”²⁷⁵

Allah'a tevekkül daveti ise, bütün işleri tüm zaman ve mekânlarda Allah'a teslim etmektir. Zühd şâirleri de davetten bunu anlıyorlar ve hallerini düzeltip bununla şiirlerini yazıyorlardı. Aynı şekilde tevekkülün genel manası da buydu. Nitekim Ebu'l - Esved ed-Düelî de bunu şöyle dile getirir:

فَمَا لِلْقَضَاءِ وَالتَّوَكُّلِ مِنْ مِثْلِ

إِذَا كُنْتَ مَعْنِيًا بِأَمْرِ تَرِيدُهُ

يُرَادُ لَكَ آتِيكَ أَنْتَ لَهُ مَخْلٍ

رَكَ اللَّهُ إِنَّ مَاتُوكِلَ وَحَمَلُ أَم

İsteddiğin şeye kendini kaptırdığında

İşte bu kaza ve tevekkül gibidir

Tevekkül et ve bunun Allah'ın bir işi olduğuna yor

Senden istenen kendini O'na vermendir.²⁷⁶

Şâirler Kur'an lafızlarını ayetlerde geçtiği gibi aynı şekilde kullanmamışlar, onların genel fikir ve manalarını almışlardır. Bununla esas hedefleri Kur'an'ın mesajını kendi şiirleri ile insanlara iletmektir. Dini kültürde Kur'an, onların farklı bir sınıf olmalarına sebep olmuş, bir nevi Kur'an'ın manasını tasdikleyen ve nimet verilen kişiler olmuşlardır. Nitekim Allah şöyle buyurdu:

²⁷⁴ Şi'ru Sâbık el-Berberî, 120.

²⁷⁵ En'am: 6/96.

²⁷⁶ Şi'ru'l-Da'veti 'l-İslâmî fî asri 'l-Emevî, 331.

“Ve dün onun yerinde olmayı temenni edenler, sabahlayınca "Vay! Öyleyse Allah, kullarından dilediğinin rızkını genişletir ve daraltır (takdir eder). Eğer Allah bizi ni'metlendirmiş olmasaydı, mutlaka bizi de yere geçirirdi. Vay! Demek ki kâfirler, felâha ermez." dediler.”²⁷⁷

“Senin Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında maişetlerini aralarında biz paylaştırdık ve onlardan bir bölümü (diğer) bir bölümünü 'teshir' etmesi için, bir bölümünü bir bölümü üzerinde derecelerle yükselttik. Rabbinin rahmeti; toplayıp yığıdıklarından daha hayırlıdır.”²⁷⁸ Burada Kur'an Müslüman'ın yaşantısının nasıl olması gerektiğini anlatır. Rızkın Allah ile olan irtibatından bahseder. Bu sebeple insan ancak Allah'ın kendisine yazdığına ulaşır.

Nitekim Hakem b. el-Adl rızık konusunda şöyle der:

شَدَّ عَنَّا رَحْلًا وَلَا قَتَبَا

قَدَّيْ رِزْقِ الْخَافِضِ الْمَقْدِيمِ وَمَا

حَلَّ وَمِنْ لَا يَزَالُ مَغْتَرِبًا

وَيَحْرِمُ الْمَالَ ذُو الْمَطْيَةِ وَالْأَر

Hafîz ve mukîm olan Allah rızık verir

Rızıkla merhamet eder ki O güzellikler sahibidir.²⁷⁹

Urve b. Ezine de de şöyle der:

Yaratılıştta hiçbir israf olmadığını bildim

Bize verilecek olanlarda rızkımızdır.²⁸⁰

Sabit Katne Allah'ın kazası ve kaderi hakkında şöyle der:

رَدَّ مَا يَعْزُزُّ مِنْ شَيْءٍ يَكُنْ رَشْدًا

وَمَا قَضَى اللَّهُ مِنْ أَمْرِ فَلَيْسَ لَهُ

²⁷⁷ Kasas: 28/82.

²⁷⁸ Zuhruf: 43/32.

²⁷⁹ *el-Eğâni*, XVI, 215.

²⁸⁰ *el-Eğâni*, XVIII, 324-325.

Allah'ın hükmettiği hiçbir şeyin geri çevrilmesi olmaz

Her neyi hükmettiyse o doğru olur.²⁸¹

Bu şiirin manası ise şu ayetten alınmıştır:

“O'nun (insanın) önünden ve arkasından izleyenleri vardır, onu Allah'ın emriyle gözetip korumaktadırlar. Gerçekten Allah, kendi nefis (öz)lerinde olanı değiştirip bozuncaya kadar, bir toplulukta olanı değiştirip bozmaz. Allah bir topluluğa kötülük istedi mi, artık onu geri çevirmeye hiç bir (biçimde imkân) yoktur; onlar için O'ndan başka bir veli yoktur.”²⁸²

Zühd şâirlerinin düşüncesine göre imanın gerçekleşmesi dünyanın zemmi iledir. Yaşam kısadır, âhiret hayatı ise kalıcı ve hayırlıdır. Ki bu şiirler birçok ayetten alınmış örneklerdir. Nitekim Sâbık El-Berberî;

وَكُلُّ حَبْلٍ عَلَيْهَا سَوْفَ يُنْبِتُ	نَاسَ وَالْدُنْيَا مُؤَلِّيَةً مَالِي أَرَى
يَوْمًا وَإِنْ نَقَصَتْ دُنْيَاهُمْ شَعْرُوا	لَا يَشْعُرُونَ إِذَا مَا دَيْنُهُمْ نَقَصُوا
فِي الْخَدِّ مَنِي إِلَى لَدَائِهَا صَعُرُ	حَتَّى مَتَى أَكُ فِي الدُّنْيَا أَخَا كَلْفٍ
وَالْمَاءُ فِي الْحَجَرِ الْقَاسِي لَهُ أَثَرُ	أَثَرًا لِلذَّكْرِ فِي جَسَدِي وَلَا أَرَى

Ne oluyor da insanları şöyle görüyorum;

Dünya yüz çevirmiş ve onunla olan bütün ipler kopacak olduğu halde

Bir gün dinlerinde noksanlık olduğunu hissetmezler

Ancak dünyalarında noksanlık olduğunu bilirler

Ne zamana kadar dünyada bu zorlukların kardeşi olacağım

Benim yüzümde onun lezzetine karşı bir gurur / kibir vardır

²⁸¹ *el-Eğânî*, XIV, 27.

²⁸² Ra'd: 13/11.

Bedenimde zikrin bir eserini göremem

Suyun, kaskatı taş üzerinde iyi olduğu halde.

Bu şiirde şu ayetten alınmıştır;

“İşte bunların, âhirette kendileri için ateşten başkası yoktur. Onların onda (dünyada) bütün işledikleri boşa çıkmıştır ve yapmakta oldukları şeyler de geçersiz olmuştur.”²⁸³ Kur'an ayetlerine baktığımızda Sâbık el-Berberî'nin manalarını birçok ayetlerden aldığı ve farklı şekillerde başka şiirlerinde de kullandığını görmekteyiz.

Yine şâirlerden Hüseyin Bin el-Hammâm şiirlerinin manalarını Kur'an'dan almıştır. Onun vurgularına göre saatin, kıyametin ve hisâbın ne zaman olduğu bilinmeyecektir. Bunlar gayb işlerindendir ve bize bunların tam zamanını bildiren hiçbir haber gelmemiştir:

يَوْمَ تَرَى النَّفْسُ أَعْمَالَهَا

أَعُوذُ بِرَبِّي مِنَ الْمُخْزِيَّاتِ

وَزُلْزَلَتِ الْأَرْضُ زَلْزَالَهَا

وَخَفَتِ الْمَوَازِينُ بِالْكَافِرِينَ

Affedici Rabb'e sığınırım

Nefsin amellerinin karşılığını gördüğü günde

Kâfirlerin yükleri ağırlaşır ve

Yeryüzü büyük bir zelzele ile sarsılır.²⁸⁴

Zühd şâirlerinin ekserisi kitap ve sünnetten meydana gelen manalar üzerinde durmuş bunların tesiriyle şiirlerini yazmışlardır. Bu söylemler asla İslâm dışına çıkmamış ve şer'i çizgiden ayrılmamıştır. Ama çoğunlukla tercih edilen ayetler takvâyâ davet edenlerdir.

Bu şâirlerden biri olan Abdülmelik bin Mervân da (ö. 705) şöyle der:

²⁸³ Hud: 11/16.

²⁸⁴ et-Tabakâtu'l-Kübrâ, 101.

وكن عبد الله ت خشي وت ضرع

عليك بتقوى الله في الامر كله

Her işinde takvâ gerekir ki Allah'dan

Sakınan ve korkan bir kul olasın.²⁸⁵

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Çünkü Kur'an salih amel, takvâ, tevekkül, kaza, kader ve Allah'a gerçek manada kulluğa davet eden bir kitaptır. Haşr, dünyanın helaki gibi konuları işleyen gayb, hisâb ve bu gibi kavramlar zühd şiirlerinde çokça kullanılmıştır. Çünkü bu bilgiler insanların kalplerinin genişlemesine Rabb'leri karşısındaki acziyetlerinin farkına varmasına sebep olmaktadır.

²⁸⁵ Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî, 333.

SONUÇ

Emevilerde zühd şiiri adlı çalışmamız cahiliye şiirlerinden başlayıp, Sadru'l-İslâm ve Emeviler dönemini kapsar, onların görüş ve eserlerinin, en önemli şâirlerinin hayatlarından ve zühd şiirlerinden bahseder.

Emevilerde zühd şiiri çalışmamıza zühdün lügat ve ıstılahı manası ile başladık. Cahiliye döneminde ve Sadru'l-İslâm'da zühd şiiri hakkında araştırmalar yaptık. Sonunda da Emevilerde zühdü ve zühd şiirini araştırdık. Çeşitli kitapları ve şâirlerin divanlarını tarayarak şiir hakkında çeşitli tespitlerde bulunduk ve şu sonuçlara ulaştık:

Zühd şiiri çok eski bir şiir türüdür. Sadece İslâm dini ile ilişkili değildir. Cahiliye döneminde bu türde yazarlar vardır. Hanif şâirler buna örnektir. Hıristiyan ve diğer dinlere mensup olan zühd şâirlerinin de şiirleri ve divanları bulunmaktadır. Ancak gerçek kimliğini İslâm ile bulmuş, zühd şiiri Sadru'l-İslâm'da tesirini büyük ölçüde Kur'an ve sünnetten almıştır. Bu yüzden bu tür şiirlerde Kur'anî lafızlara çokça rastlamak mümkündür.

Emevilerde zühd şiirine gelince Kur'an ve sünnetten çıkan manalara vurgu yapılmaktadır. Ayrıca iktisadi, siyâsî ve dış pek çok şeyden etkilenmiştir. Hatta felsefecilerde bu dönemin etkin unsurlarındandır. Zühd şiirinin önemli konuları; dünyanın zemmi, Allah'a tevekkül, takvâya davet, gerçek manada kulluk Salih amel ve eski kavimlerden ibret almak üzerinedir. Sâbık el-Berberî, Ebu Esved ed-Düelî bu dönemin en önemli zühd şâirleridir.

Zühd şiirleri şâirlerin Allah karşısındaki durumunu ortaya koyan, nefsin iyi ve kötü hasletlerini gösteren nadide belgelerdir. Kur'an ayetleri, lafızları ve manaları dikkat çekme açısından şâirlerin kullandığı en önemli kaynaktır. Zühd şâirleri bunları asla göz ardı etmezler. Bu yüzden zühd şiirini İslâm ile harmanlanmış olarak kabul ederiz.

KAYNAKÇA

- Abbas, İhsan, *Şerhu Divani Lebîd*, Kuveyt 1962.
- Abbas, İhsan, *Divanu Şi'ri'l-Hevâric*, Daru's-Şuruk, Beyrut 1982.
- Abdulaziz b. Muhammed ez-Zîru ve Muhammed b. Abdillâh el-Etrâm, *Şi'ru'l-Da'veti'l-İslâmî fî asri'l-Emevî*, 1973.
- Aldulbâki, Muhammed Fuad, *Sünenü İbni Mace*, Beyrut (t.y.)
- Abdullah b. Hamid, *Şi'ru daveti'l-İslamiyye fî ahdi'n-Nubuvveti ve Hulefâi'r-Râşidîn*, 1971.
- Akkad, Abbas Mahmud, *Abkariyyetu'l-İmam Ali*, (t.y.)
- Ali b. Ebi Tâlib, *Divânu'l-İmâm Ali*, (t.y.)
- Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, “zühd” maddesi, Matbaatü Bahriyye, İstanbul 1304-1305.
- Atiye, Muhammed Haşim, *el-Edebü'l-Arabî ve Tarihihi'l-Asri'l-Cahilî*, Ulum Matbaası, Kahire, 1932.
- Bakırcı, Selami, *IV. Abbasi Döneminde Edebi Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997.
- Behcet, Mücahid Mustafa, *et-Teyyâru'l-İslâmî fî'l-asri'l-Abbâsî el-Evvel*, Bağdat 1982.
- Cemal, Nibal, *Şi'ru'l-Hulefâi fî'l-Asri er-Râşidiyi'l-Emevî*, 1984.
- Dayf, Bedri Ahmed, *Şi'ru Sâbık el-Berberî, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, İskenderiyye* (t.y.)
- Dayf, Şevki; *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî - el-Asru'l-İslâmî*, Mısır (t.y.)
- Dayf, Şevki; *et-Tatavvur ve't-Tecdîd fî's-Şi'ril'-Emevî*, Mısır 1959.
- el-Amrî, Ahmed Cemal, *eş-Şuerâ ve'l-Hunefâ*, Daru'l Mearif, Mısır 1981.
- el-Askalanî, İbnu Hacer, *el-İsâbetu fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire (t.y.)
- el-Bağdadi, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb*, Bulak (t.y.)
- el-Belâzurî (ö.279/892), *Kitâbu Cümeli min Ensâbi'l-Eşrâf*, Beyrut 1996.

- el-Berûsi, Velîm b. El-Verde, *Mecmû'u Eş'ari'l-Arab*, Beyrut 1979.
- el-Buhterî, *Hamâsetü'l-Buhterî*.
- el-Bustani, Butrus, *Muhîtu'l-Muhît*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1977
- el-Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mısır 1932.
- el-Câhiz, *el-Buhlâi*, Dâru'l-Meârif, Mısır 1958.
- ed-Diyyu'l-Mufaddal; *el-Mufaddaliyat*, t. Abdusselam Harun, Mısır, 1967.
- ed-Düelî, Ebu'l-Esved, *Dîvânu Ebi'l-Esved*, Daru'l-Kutubu'l-Cedide, Beyrut 1974.
- el-Endülûsî, Ahmed b. Abdi Rabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Kahire 1940.
- el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y.)
- el-Gazâlî, *Mükâşefetu'l-Kulûb*, Muhammed Ali Subh Matbaası, Mısır (t.y.)
- el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *el-Ağâni*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1955.
- el-Mezrabânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İmrân b. Musa, *Mu'cemu's-Şuerâ*, Kahire 1960.
- en-Nâbiğa, el-Ca'dî, *Şi'ru Nâbiğa el-Ca'dî*, Mektebu'l-İslami, Dımaşk 1964.
- en-Nuveyri, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab, *Nihayetu'l-Ereb fi funûni'l-Edeb*, Kahire (t.y.)
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Bulak, h. 1329.
- et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Beyrut (t.y.)
- el-Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*, Beyrut 1992.
- ez-Zemahşerî; *Rebû'l-Ebrâr ve Fusûsu'l-Ahbâr*, 1992.
- ez-Zeyr, Muhammed b. Hasan, *el-Hayâtu ve'l-Mevtu fi's-Şi'ri'l-Emevî*, Kahire 1989.
- Gani, Kasım; *Târîhu't-Tasavvufi'l-İslam*, Mısır, 1972.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, İmaj Yayınları 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul 1972.
- Hassan, Abdulhakim; *et-Tasavvuf fi's-Şi'ri'l-Arabî*, Mısır 1954.

- Hedâre, Muhammed Mustafa, *İtticâhâtü's-Şi'ri'l-Arabî fî karni's-Sâni'l-Hicrî*, Mısır 1963.
- İbnu'l-Abd, Tarafa, *Divanu Tarafa ibni'l-Abd*, ter. Fevzi Itri, Beyrut, 1969.
- İbnu'l-Esîr, *Esedu'l-Ğâbe fî ma'rifeti's-Sahâbe*, Tahran (t.y.)
- İbnu Haldun, *el-Mukaddime*, Mektebetu'n-Neccari, Mısır (t.y.)
- İbnu Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'r-Reşîd, Halep (t.y.)
- İbnu Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire 1925.
- İbnu Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, Daru'l- Sadr, Beyrut, 1968.
- İbnu Sa'd, Muhammed; *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Lübnan, 1956.
- İmam Gazâlî, *el-Munkizu min'ed-Dalâl*, t. Yahya Pakiş, Umran Yayınları, İstanbul 1988.
- İmam Gazâlî; *İhyâu Ulûmid-Dîn*, t. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 2011.
- Kaab b. Zuheyr, *Divânu Kaab b. Zuheyr*, Beyrut 1987.
- Kirmânî, *Sahihu ebî Abdillâh el-Buhârî*, Şerhi Kirmanî, Kahire 1936.
- Kumhî, Cabir; *Edebu'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, Daru'l-Mektebeti'l-İslami, Kahire (t.y)
- Ma'ruf, Nayif, *Dîvânu'l-Havâric Şi'ruhum ve Hutbeuhum ve Resâiluhum*, Beyrut 1983.
- Mu'cemu'l Vasît*, Mısır Matbaası, Mısır 1960.
- Nallino, Carlo, *Tarihu'l-Âdâbi'l-Arabî mine'l-Cahiliyye hatta asri benî Umeyye*, Mısır 1970.
- Onat, Hasan, *Emevi Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yay. Ankara 1993.
- Uylaş, Sait; *II. Abbasi Asrında Edebi Çevre*, Doktora Tezi, Erzurum, 2001.
- Şeyhânî, Muhammed; *et-Terbiyyetu'r-ruhiyyetu beyne's-Sufiyyin ve's-Selefin*, Dâru Kuteybe, 1995.
- Tatçı, Mustafa, *Tasavvuf ve Rumûz, Yesevîlik Bilgisi*, Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.

Uveys, Muhammed, *el-Hikmetu fi 'ş-Şi'ri'l-Arabî fi'l-Cahilî ve'l-İslam*, 1979.

Yanık, Nevzat H., *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2012.

Zeydan, Corci, *Tarihu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabî*, Hilal Matbaası, Kahire 1937.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Naci ÖZSOY
Doğum Yeri ve Tarihi	Tortum – 31.08.1969
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Arap Dili Edebiyatı
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Arap Dili Edebiyatı
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	İmam Gazâlî’de Hakikat ve Mecaz
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Muş Alparslan Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	n.ozsoy@alparslan.edu.tr
Tarih	19.12.2014